

TARTU ÜLIKOOL
EESTI JA VÕRDLEVA RAHVALUULE ÕPPETOOL

Melika Kindel

**VAATEID KOHAPÄRIMUSE VÄÄRTUSTAMISELE
LÄHTUVALT LAHEMAA TURISMISITUATSIOONIST**

Magistritöö

Juhendaja *dr. phil.* Mall Hiimäe

TARTU 2005

SISUKORD

EESSÕNA.....	3
SISSEJUHATUS	5
UURIMISTÖÖ EESMÄRK JA ÜLESEHITUS.....	5
ÜLEVAADE ALLIKMATERJALIST.....	8
1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD.....	11
1.1. Kohapärimus.....	11
1.2. Folklorismist ja traditsioonist	12
1.3. Turism sotsiaal-kultuurilise nähtusena.....	16
2. KOHAPÄRIMUSLIKUD MATERJALID EESTI RAHVALUULE ARHIIVS.....	21
2.1. Kohapärimus varasemates rahvaluulekogudes – Hurda ja Eiseni kogudest Eesti Rahvaluule Arhiivini. 21	
2.2. Kooliõpilaste 1938/1939. aastate võistluskogumine.....	26
2.3. Kohajuttude kogumine nõukogude ajal ja tänapäeval	35
3. VAATAMISVÄÄRSUSTE JA PÄRIMUSLUGUDE VALIKUST.....	40
3.1. Pärimusest turismiobjektini.....	40
3.2. Lahemaa rahvuspark ja selle vaatamisväärsused	46
4. KOHALUGUDE ERIPÄRA LAHEMAA TURISMISITUATASIOONIS.....	54
4.1. Pärimusele antud tähendused.....	54
4.2. Kohajuttude temaatika ja jutustamine.....	64
4.3. Ehedat kogemust pakkumas.....	76
KOKKUVÕTE.....	91
SUMMARY.....	94
KASUTATUD ALLIKATE LOETELU.....	98
KASUTATUD KIRJANDUSE LOETELU.....	99
LISA 1.....	105
Küsitlus. PAIGAD JA RAHVAPÄRIMUS.....	105
LISA 2.	107
SÄRULISED PAELTEGA PROTESTIMA.....	107
LISA 3.....	109
PÄEVAINTERVJUU: RETKEJUHT KIBELEB KEVADESSE.....	109

EESSÕNA

Kohapärimuse kui maastikuga seotud folklooriainesega tegelemine on ajapikku nihutanud minu uurimishuvi keskmesse küsimused inimese poolt maastikuelementidele antud väärtuste ja tähenduste kohta. Kuidas ning mida me maastikus väärtustame, mida peame tähtsaks iseenda jaoks, oma identiteedi või kuuluvussuhte seisukohast. Kuidas ning millistel alustel neid väärtusi tähistada ja kaitsta? Mida peame neist vääriliseks eksponeerida väljapoolsetele? Kes on need, kes maastikus asuvate väärtuste üle otsustavad? Kas riiklikud struktuurid ja institutsioonid? Huvigrupid? Ettevõtjad? Kohalikud inimesed? Kas ja kuidas saavad kõrvuti eksisteerida erinevad väärtusdiskursused? Kas näiteks rahvusparki territooriumil, kus riiklikul tasandil on seatud eesmärgiks kohaliku loodusliku ning kultuuriloolise pärandi säilitamine, on kuulda kohalike inimeste seisukohad ja arusaamad?¹ Maastiku väärtustamisega seotud küsimused on saanud aktuaalseks Eesti erinevate teadusalade uurijate (folkloristide, etnoloogide, arheoloogide, inimgeograafide, maastikuarhitektide, semiootikute) uurimustes ning artiklites. Materiaalsete, füüsiliselt maastikupildis leiduvate väärtuste kõrval on üha enam pööratud tähelepanu silmaga nähtamatuile, mentaalseile väärtustele ning nende kaitsele.² Maastikuosiste väärtuste kaitse kõrval on aktuaalseks saanud ka küsimused mooduse või viisi kohta, kuidas me taasloome ning esitleme neid väärtusi väljapoolsetele.

Käesolev magistritöö peegeldab minu enda arenguid ja otsinguid folkloristikas. Alustades traditsioonilise eesti folkloristika kiiluvees, on minu varasem uurimishuvi keskendunud

¹ Rahvusparkide tegevuseesmärgid sätestavad loodushoiu kõrval ka kohaliku kultuuripärandi kaitse ning hoidmise. Karula Hoiu Ühingu eestvõttel on väljatöötamisel uus kultuuripärandi kontseptsioon, mille keskmes on elava maastiku printsiip, arvestamaks kaitsealal elavate kohalike inimeste tegevusega. Uus kontseptsioon ei sea eesmärgiks mitte kultuuripärandi staatilist kaitset ja säilitamist, vaid protsessilaadse hoidmise ja hooldamise (Parts 2004: 264). Elaval kultuurimaastikul on ühelt poolt prioriteediks pärandi hoidmine, kuid teisalt eeldatakse ka kohanemist ja muutumist (Jääts 2005: 13).

² Üheks näiteks on siinkohal hiiepaikade kui looduslike pühakohtade väärtustamise ning kaitsekorralduse vajadus. Osaliselt kuuluvad looduslikud pühapaigad (hiiepuud, allikad, kivid jne) looduskaitse huvifääri, teisalt on teatud objektid (ohvrikivid, kalmed, kabeliasemed jne) muinsuskaitsealused; valdav enamus neist mentaalsetest pärimusobjektidest ei ole siiski kaitse alla võetud. Selle aspektiga tegelemiseks on Kultuuriministeriumi juurde loodud hiite uurimisrühm. Hiite väärtustamise teisenemisele keskendus konverents „Ajaloolised looduslikud pühapaigad eile, täna, homme.” (Tallinn, Eesti Rahvusraamatukogu, 17.03.2005).

peamiselt koha-aspekti sisaldavale arhiiviainesele ning selle diakrooniliste muutuste tõlgendamisele. Kuivõrd arhiivimaterjal on lähtealuseks ka kohapärimuse kirjeldamisel turismisituatsioonis, olen käesolevas töös pidanud vajalikuks pühendada sellele terve peatüki. Kohapärimuse kui lokaalse identiteedi indikaatori uurimise juurest on küsimused selle maastikuga seotud pärimusliigi eksponeerimisest väljapoolsetele – külastajatele, võõrastele ja turistidele – viinud mind kaasaegse turismikonteksti mõtestamiseni. Kirjeldamaks turismi rolli folkloori vahendamisel, pole ma piirdunud halvakõlalise *folklorismi* mõistega, vaid otsinud uusi lähenemisviise, keskendudes turismile kui kaasaegsele sotsiaal-kultuurilisele nähtustekompleksile.

Nende lähtekohtade leidmisel on olnud suureks abiks konverentsid ja koolitused, mida hindan eelkõige esilekerkinud mõttevahetuste, suhtlusvõimaluste ning kontaktide tõttu; ühtlasi on need osundanud, et võimalikke lähenemisnurki turismile, aga ka folkloorile, on tohutu palju. Üritustest, kus mul on olnud heameel osaleda, nimetaksin siinkohal ajalises järgnevuses: Tartu Ülikooli inimgeograafia osakonna korraldatud interdistsiplinaarne koolitus *Landscape and Seasonality* (2003 Roostal, Eestis), *American Folklore Society* aastakonverents *Folklore and the Cultural Landscape* (2004 Salt Lake City, USA), Lahemaa Rahvusparki korraldatud *Keskkonnateadlikkuse ja loodusturismi* (2004 Lahemaal) koolitus. Tugeva impulsi minu uurimusele andis Regina Bendixi turismialane seminar Tartu Ülikoolis eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis 2005. aasta veebruaris. Eelpool loetletud koolitused ja konverentsid on aidanud avardada minu nägemust kultuuriuurimusest ning selle võimalustest, juhatanud mind teemakohase kirjanduse juurde ning kujundanud käesoleva magistritöö teoreetilist raamistikku.

Avaldan tänu kõigile neile inimestele, kes ikka (hoolimata minu teatavast etapilisest uurimistöö laadist) on suutnud minusse uskuda. Eelkõige tänan oma juhendajat Mall Hiimäed, kes on järjekindlalt aidanud konkretiseerida mu uurimishuvi ning tekstiloomet. Innustavate vestluste ning toetuse eest tänan Mari-Ann Remmelit ja Jüri Metsalu. Asjalike nõuannete eest olen tänulik Ülo Valgule, Kristin Kuutmale, Regina Bendixile, Ergo-Hart Västriku, Elo-Hanna Seljamaale, Merili Metsvahile, Kristina Veidenbaumile ja paljudele teistele. Mõistmise ja toetuse eest tänan Ago Katvelit.

SISSEJUHATUS

UURIMISTÖÖ EESMÄRK JA ÜLESEHITUS

Kohapärimust kui inimese ja paiga seotust osundavat pärimusliiki on väärtustatud peaaesjalikult paikkondlikku identiteeti loova ja toetava aspekti tõttu. Teisalt näib kohasidusatel narratiividel olevat oma kindel osa lokaalse kultuuripildi reprodutseerimisel väljapoolsete – turistide, külastajate – jaoks. Kohamuistendite peamiseks praktiliseks kasutusvaldkonnaks on saanud turism, mille eri meediumid (turismibrošüürid, turismisildid, giidid) on kaasajal kujunenud olulisteks kanaliteks pärimuse vahendamisel, kusjuures iseloomulik on lokaalse pärandi suunamine üha laiemale auditooriumile. Leian, et turismis mitte üksnes ei kasutata (koha)pärimust, vaid turismi vahendusel seda ka kujundatakse ning võimendatakse. Elujõulisteks saavad seesugused narratiivid, mis vastavad turismis kehtivatele väärtuskriteeriumidele; viimased kujunevad omakorda nõudluse ja pakkumise jõuväljas.

Käesolev magistritöö jälgib kohapärimuse kasutamist ning selle väärtustamist Lahemaa rahvusparki turismisituatsioonis, keskendudes giididele kui pärimuse vahetuile vahendajaile. Olen püüdnud määratleda kohapärimuse – rõhuasetuselt lokaalse pärimusliigi, mis on tugevalt seotud piirkonna maastikuliste iseärasuste ning kultuurilooga, aga ka sotsiaalse kogukonnaga – kohandatavust üleilmse turismitööstuse standarditele.

Töö esimene peatükk tutvustab teoreetilisi lähtekohti ning materjali analüüsiprotsessis keskseks kujunenud mõisteid. Käsitlen kohapärimust kui maastikuga seotud folklooriainest; arutlen folklorismi ning traditsiooni kontseptsioonide üle ning vaatlen turismi kui modernsusele iseloomulikku sotsiaal-kultuurilist nähtust.

Väitekirja peamised küsimused keskenduvad turismis kehtivatele valikumehhanismidele ja väärtuskriteeriumidele. Millistel pärandiobjektidel on potentsiaali kujuneda vaatamisväärsusteks? Missugused on need narratiivid, mida turismisfääris kasutatakse

ja võimendatakse? Milline on nende lugude funktsioon või eesmärk? Kas turismis looakse lugusid? Milline osa on lugude valikul giidil ning kuivõrd ta orienteerub *tellij*a maitsele? Küsimusi on palju ning neile ühete vastuste leidmine ei saa käesoleva töö raamides olla eesmärk omaette. Keskendudes Lahemaa rahvuspargile, kirjeldan nende valikumehhanismide sõltuvust institutsionaalsest väärtusdiskursusest ning toon esile teisenemised valikuis vastavalt ühiskondlik-poliitilistele muutustele. Giidi ja ekskursioonigrupi suhtlust vaatlen dialoogina, kus kujundatakse konkreetsed valikud eelkõige tutvustatava paigaga seotud teabe osas.

Turismis kasutatavad folkloorsed kohasidused narratiivid – kohamuistendid, pajatused, naljandid – võivad pärineda küll kohalikelt elanikelt ehk pärimusekandjatelt, kuid üldjuhul on valik toimunud siiski kirjalikult fikseeritud arhiivitekstide seast. Pärimuse talletamine arhiivi on väärtustav tegevus, kusjuures eesti folkloristika kontekstis on jälgitav ajastu suundumustest ning kehtivatest väärtushinnangutest lähtuvad žanrieelistused – regilaulude, muinasjuttude ja usundiliste muistendite, aga ka lühivormid mõistatuste ja vanasõnade osas. Individuaalsed rahvaluulekogud on sageli koguja nägu, sobitades samas üldisesse ühiskondlikusse konteksti. Arhiiviainese uurija tegevus on alati tõlgenduslik. Väärtustades mingeid tekste või neis leiduvaid aspekte, selekteerib uurija tohutust arhiivimassiivist enda jaoks välja tähendusliku, olulise. Kohapärimuse puhul saab määravaks fikseeritud tekstide kohasidususe printsiip. Kord talletatud, ning seeläbi juba väärtustatud aines, saab raamatuveergudel, ajakirjanduses, folklooriharrastusel, meelelahutustööstuses ja ka turisminduses üha uute interpretatsioonide osaliseks.

Käesoleva töö teine peatükk vaatleb kohasidusa pärimuse kogumist Kuusalu kihelkonnast ajalises perspektiivis. Kuivõrd Lahemaa hõlmab alasid kolmest endisest kihelkonnast (Kuusalu, Haljala, Kadrina), mille kohta ühtse kogumist kajastava ülevaate andmine osutus oodatust keerulisemaks, olen siinkohal võtnud nõuks keskenduda Kuusalu kihelkonna näitele, kuna valdav enamus sealsetest arhiivi talletatud kohasidusatest tekstidest Hurda, Eiseni, ERA, RKM-i ja EFA kogudest on sisestatud ERA kohapärimuse andmebaasi. Laiemas mastaabis ning suurema põhjalikkusega käsitlen 1938/1939. aastail toimunud kohamuistendite võistluskogumist, mille kohta on ilmunud eraldi artikkel

väljaandes *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks* (Kindel 2002b: 99–111). Artikli kohandatud versioon moodustab käesoleva peatüki tuumiku.

Kolmandas peatükis annan ülevaate turismiobjektide ning nendega seotud narratiivide kujunemisest vaatlusaluses piirkonnas, lähtuvalt turismiteoreetikute seisukohast, et potentsiaalsed vaatamisväärsused on sotsiaal–kultuuriliselt paika pandud ning oluline roll on institutsionaalsel toetusel. Siinkohal käsitlengi Lahemaa Rahvusparki kui institutsiooni, mis oma tegevuseesmärkidest lähtuvalt on kujundanud piirkonna peamised turismiobjektid.

Neljandas peatükis *Kohalugude eripära Lahemaa turismisituatsioonis* on minu analüüsi allikaks intervjuud giididega. Peatun pikemalt kohajuttude temaatikal ning giidil kui jutustajal. Vaatlen küsitlute poolt kohapärimusele omistatud tähendusi ning püüan konkreetsete näidete abil avada kaasaja turisminduses oluliseks saanud kogemuslikkuse aspekti. Kõnealuses peatükis esilekerkivaid teemasid olen puudutanud artiklis *Vürtsi ja rosinaid sekka... Kohajuttudest giidi repertuaaris* (vt Kindel 2005).

Väitekirjale on lisatud intervjuude aluseks olnud küsitlusleht (Lisa 1) ning kaks teemaga haakuvat ajaleheartiklit *Virumaa Teatajast* (Lisa 2 ja Lisa 3).

ÜLEVAADE ALLIKMATERJALIST

Käesolev uurimus toetub nii arhiivimaterjalile kui välitöödele – Lahemaa giididega tehtud intervjuudele. Et saada ettekujutus turismiobjektide ajaloolisest kujunemisest vaatlusaluses piirkonnas, olen tutvunud ka trükis ilmunud turismibrošüüride, reisijuhtide ning vastava perioodikaga.

Kasutatud arhiivimaterjal on piirdunud Eesti Rahvaluule Arhiivis leiduvate kogudega. Põhjalikumalt olen läbi töötanud Kuusalu kihelkonna kohapärimuslikud tekstid Hurda, Eiseni, ERA, RKM-i ja EFA kogudes, mis on sisestatud ERA kohapärimuse andmebaasi (vt ka Remmel 2002). Andmebaasis leidub üle 1200 Kuusalu kihelkonnast talletatud kohasidusa teksti, kohakoodid on antud senise seisuga 216-le pärimusobjektile. Kadrina ja Haljala kihelkondade Lahemaa ala kohapärimuslike tekstidega olen tutvunud peamiselt kohamuistendite kartoteegikastide ning 1938/1939. aasta kooliõpilaste võistluskogumise materjalide põhjal. Arhiivimaterjali käsitlet lähemalt käesoleva töö teises peatükis.

Lahemaa turismisituatsiooni analüüsi aluseks on rahvusparki alal tegutsevate giididega läbi viidud intervjuud. Siinkohal olgu öeldud, et *giid* on tinglik nimetus, mis tähistab inimest, kes tutvustab ekskursiooni käigus külastajaile mingi paikkonna looduslikke, kultuuriloolisi või ajaloolisi eripärasid. Seega on *giid* käesolevas uurimuses teatud mõttes üldnimetus, mis hõlmab mitmesuguseid loodusgiide, retkejuhte ja ekskursioonijuhte; nii atesteeritud kui ka atesteerimata giide.

Suulised intervjuud 15 giidi seas viisin läbi 2003. ja 2004. aastate kevad-talvedel, aga ka 2004. aasta sügisel. Intervjuudele lisaks laekus posti ning e-maili teel kirjalikke vastuseid kümnelt giidilt teistest Eesti piirkondadest. Viimatimainitud vastuseid olen kasutanud siinkohal lisamaterjalina.³ Suuliselt küsitlesin peamiselt Lahemaal ning selle lähiümbruses (Rakvere linn ja Lääne-Virumaa) asuvaid ning tegutsevaid giide. Kahjuks ei leidnud need Tallinna giidid, kes samuti sageli Lahemaa ekskursioone juhendavad, aega minu küsitlusele vastata. See on kahtlemata muutnud materjali suhteliselt ühekülgseks – kohaliku giidi keskseks.

³ Intervjuud ning kirjalikud vastused on üle andmisel Eesti Rahvaluule Arhiivi.

Intervjuud giididega toimusid vestluse vormis, kus minupoolsed küsimused olid eelkõige orientiiriks (vt küsitluskava Lisa 1). Järgimata väga rangelt oma küsitluskava, lasin vastajail endil kõnelda. Üldjuhul alustasin küsitlemist taustainfost – kuidas küsitletavast sai giid, milline on tema tegevuspiirkond, missugused on peamised marsruudid ning külastajakontingendid (vanuseliselt, rahvuselt, huvialadelt jne), minnes seejärel juba konkreetsemalt paikadega seotud pärimuse juurde. Küsisin nende paikade ja objektide kohta, mis jäävad turismimarsruudi sisse, ning millega seoses tutvustatakse ka rahvapärimust. Kuna ma ei seadnud eesmärgiks omaette saada täielikku loetelu pärimusega seotud turismiobjektidest Lahemaa rahvuspargis, siis lasin siingi vastajal endal teha valiku.

Küll aga oli küsitluse eesmärgiks välja selgitada paikkondlike kohajuttude osakaalu ning tähendust giidi jaoks, ja seeläbi ka kohapärimuse rolli laiemas turismisituatsioonis. Intervjuu käigus püüdsin muuhulgas teada saada kohapärimuse osa giidi repertuaaris. Siinkohal mõistan giidi repertuaari all tema sellekohast teadmiste pagasit ehk giidi poolt vahendatavat (kogu)teavet mingi paikkonna loodusliku, ajaloolise ning kultuuriloolise eripära tutvustamisel. See pagas võib hõlmata nii teaduslikke käsitlusi eri distsipliinidest (loodusteadused, ajalugu, kultuurilugu) kui ka kohapealselt elanikkonnalt saadud teavet, sealhulgas rahvapärimust. Giidi repertuaari kujundavad giidi enda erialane taust ning isiklikud huvid, kuid samas on tema poolt pakutu tugevalt orienteeritud kliendi ehk külastaja nõudmistele ja soovidele.

Olen teadlik, et minu kasutatud allikmaterjal – intervjuudes – kajastub vastaja eneserefleksioon. Seetõttu on minupoolsed järeldused kohajuttude osast giidi repertuaaris või üldises Lahemaa turismisituatsioonis tõlgenduslikud, mida ei saa absolutiseerida. Näib, et nii palju, kui on erinevaid inimesi (giide), on ka erinevaid seisukohti. Minu empiiriline materjal on väga mitmepalgeline, sõltudes sellest, mida vastaja ise oma tegevuses oluliseks peab. Seetõttu on mul olnud suhteliselt keeruline tuua välja kaasaegset turismisituatsiooni üldistavaid tendentse. Samas olen seisukohal, et

käsitletud materjalis leidub mitmesuguseid erinevaid kihistusi ja hinnanguid, ning tegemist on folkloristile väga põneva uurimisainesega.

Omaette allikmaterjali moodustab vaatlusalust piirkonda tutvustav turismikirjandus – brošüürid, reisijuhid, perioodika. Siin on olnud valik suhteliselt juhuslik, määravaks sai see, mis parajasti kätte juhtus. Teisalt ei pretendeerigi käesolev uurimus piirkonna turismikirjanduse ülevaatele; eelkõige on olnud huvipakkuv neis esile toodud kohasidusate muistendite ja narratiivide valik. Diakroonilise muutuse jälgimise huvides olen püüdnud võtta näiteid erinevatest ajaperioodidest. Esimese Eesti vabariigi ajast võib näiteks tuua kodumaa vaatamisväärsusi tutvustavad Gustav Vilbaste *Harjumaa* (1921) ja *Kodumaal rännates* (1923), aga ka 1930. aastatel ilmuma hakanud perioodilise väljaande *Turismi teataja*. Nõukogudeaegseid turismitrükiseid hakkas ilmuma alates 1960. aastatest, teiste seas keskenduvad vaatlusalusele piirkonnale Helmut Joonuksi koostatud ja suurel määral kohalikku rahvapärimust tutvustavad *Viru rannikul* (1969) ja *Võsu* (1972). Ajaliselt järgnevad juba Lahemaa rahvuspargi enda trükised, mille hulgas on nii kogu piirkonda käsitlevaid (nt *Lahemaa reisijuht* (1998)) kui ka kitsamalt mingile üksikule külale keskenduvaid brošüüre – *Käsmu* (1994) ja *Altja* (1996).

1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

Olen lähenenud uurimisainesele hermeneutiliselt ning interdistsiplinaarselt. Kohapärimuse osa kaasaegses turismisituatsioonis on folkloristlike käsitluste kõrval aidanud avardada etnoloogilised, sotsiaal-kultuurilised ning kultuurigeograafia lähenemisviisid. Järgnevalt annan ülevaate käesolevas magistritöös kesketeks kujunenud mõistetest. Käsitlen kohapärimust, *folklorismi*-nähtuse problemaatikat ning traditsiooni kontseptsiooni, ning vaatlen turismi sotsiaal-kultuurilise nähtusena.

1.1. Kohapärimus

Kohapärimus uurimisaineesena on eesti folkloristikas leidnud laiemat kandepinda alates 1990. aastate teisest poolest, kajastades ühtlasi paradigmuuutust siinses teadusdistsipliinis, kus uurijahuvi suundus tekstilt väljapoole, eelkõige kontekstile. Kuivõrd klassikaline kohamuistend osutus mitmesuguste maastikuga seotud narratiivide kirjeldamisel liialt kitsendavaks ja žanrispetsiifiliseks, siis tekkis vajadus uue, kinnistunud žanripiire ületava laiema termini järele. Mõistet *pärimus* hakati sel perioodil kasutama mitmesuguste folkloorsete ilmingute tähistamiseks (perepärimus, ajalooline pärimus jne), kõige laiemas tähenduses on termin kasutusel ka folkloori sünonüümina.

Kohapärimuse esmaseks kriteeriumiks on koht, piirkond või ala, millega pärimus seostub. Pärimus sisaldab siinkohal nii muistendeid, kohtadega seotud uskumusi, kohasidusaid kombekirjeldusi, ajaloolist pärimust kui ka inimeste mälestusi (vt Remmel 2001: 21). Narratiivide keskmes ei pea olema tingimata koht kui maastikuosis, see võib olla ka kohaga seotud inimtegevus. Niisiis hõlmab kohapärimus nii narratiive paikadest kui ka teatud maastikuosistega seotud kombeid ja käitumispraktikaid. Ameerika folklorist Mary Hufford on lähenenud teemale veelgi laiemalt, pakkudes kohaga seotud laulude, juttude, luuletuste, maalide, rituaalide, tööriistade, tehnoloogiate, teadmiste, nimede jm ühisnimetuseks välja mõiste *kohažanrid* [*genres of place*] – kuivõrd need on tihedalt seotud lokaalsusega. Huffordi seisukohtadele viidanud Kent Ryden aga lisab loetelu

juurde veel ühe folkloorižanri – traditsiooniomase arusaama paigast – paigatunnetuse [*sense of place*]. (Ryden 1993: 67–68).

Kohtadele omistatud individuaalsed ning kollektiivsed tähendused ning kogemused, mälestused paikadest antakse edasi igapäevaste suhtlussituatsioonide, käitumismallide, aga ka pärimuslike juttude kaudu. Nii mõnigi individuaalne kogemus võib ajapikku kujuneda kollektiivseks paigasuheks. Ühtlasi loob ning toetab kohapärimus oma sõlmpunktidega inimese kognitiivset ruumitaju või nn mentaalset kaarti tema vahetust eluümbrusest (vrd Ryden 1993: 55jj).

Eestis on kohasidus pärimus alates 1990. aastate teisest poolest leidnud käsitlemist mitmetes uurimustes ja artiklites – Mall Hiimäe on selgitanud kohapärimuse ja maastiku suhet (vt Hiimäe 2001), Astrid Tuisk käsitletud Siberi eestlaste kohajuttude loomist (vt Tuisk 2001), Veinika Västriku bakalaureusetöö keskendub muistendite lokaliseeritusele (vt Västriku 2000), käesoleva kirjutise autor vaatleb oma bakalaureusetöös kohapärimust kui lokaalse identiteedi indikaatorit (vt Kindel 2002a). Maastikuga seotud pärimusega on tegelenud põhjalikumalt Eesti Rahvaluule Arhiivis Mari-Ann Remmel, kes kaitses oma magistriritöö teemal *Eesti kohapärimus folkloristikana uurimisainesena* (vt Remmel 2001).

1.2. Folklorismist ja traditsioonist

Kõneldes folkloori tänapäevastest kasutuskontekstidest, sealhulgas turismindusest, ei saa mööda minna *folklorismi* mõistest, mis tähistab sekundaarset folkloori ehk nähtust, kus loomulikust kasutuskeskkonnast välja võetud rahvakultuuri elemendid on rakendatud kaubanduse, meedia või ideoloogia teenistusse. Lääne-Euroopa etnoloogias võttis termini kasutusele 1962. aastal saksa uurija Hans Moser. Nõukogude Venemaal oli folklorismi mõiste tuntud juba varem – 1930. aastatel tähistas see ajakirjanike, kirjanike ja folklooriharrastajate populaarteaduslikke kirjutisi, samal ajal kui teaduslikke uurimusi käsitleti folkloristikana (Šmidchens 1999: 55).

Erinev on olnud Ida- ja Lääne-Euroopa teadlaste nägemus folklorismist kui modernsele ühiskonnale omasest nähtusest. Läänes oli nn sekundaarne folkloor määratletud eelkõige

kommertsiaalselt, olles tugevalt seotud turismi ja meelelahutustööstusega; idabloki maades nähti folklorismi aga kui riiklikult toetatud kultuuriprogrammi. Nõukogude Venemaal käsitleti nähtust protsessina, mis kohandab folkloori uude sotsiaalsesse konteksti; Lääne-Euroopas lähtuti ideest, mille järgi rahvakultuuri elemente kasutatakse algupärasega võrreldes võõras kontekstis (vt Šmidchens 1999: 52–53; ka Bendix 1997: 178). Siinjuures osutub oluliseks, missugust liiki pärimust silmas peetakse. Saksa *Volkskunde* puhul keskenduti peamiselt materiaalse kultuuri elementidele, mis on ühtlasi seotud ka vaimse pärandiga. Ida-Euroopas ja Nõukogude Liidus pöörati riiklikku tähelepanu inimeste folklooriharrastusele (laul, tants, muusika, rahvarõivad jne), allutades selle tsentraliseeritud juhtimisele (Kuutma 1998: 4).

Euroopa folkloristikas ja etnoloogias kujunes folklorismist hinnanguline mõiste, mis asetask allikmaterjali ehtsa ja algupärase (kui folkloor) ning ebaehtsa ja võltsitud (kui folklorism) skaalale. Diskussioon folkloori autentsuse üle on olnud folkloristika kui teadusdistsipliini keskmes viimased kolm-neli aastakümnet, seda nii Euroopas kui ka Ameerikas. Mingite kultuuriilmingute määratlemine autentsete ja algupärasena eeldab, et samaaegselt on mingid teised ilmingud ebaehtsad või isegi võltsid. Seega sisaldab autentsuse mõiste endas vastandmõistet – olgu selleks siis folklorism Euroopa teaduskontekstis või *fakelore* e. võltspärimus Ameerika folkloristikas (vrd Bendix 1997: 8–9).

Folklorismi kontseptsiooni negatiivsed assotsiatsioonid on pannud kaasaegsete kultuurinähtuste uurijaid mõistet ümberdefineerima. Läti päritolu folklorist Guntis Šmidchens (1999: 64) käsitleb folklorismi kui folkloori sihipärasest väärtustamist ja kasutamist etnilise, regionaalse või rahvusliku sümbolina. Teisalt on nähtuse kirjeldamiseks otsitud alternatiivseid kontseptsioone. Näiteks eelistab Norra etnoloog Unni Sandsdalen kasutada Setesdali piirkonna näitel regionalismi mõistet, põhjendades, et turismi äriiline eesmärk on põimunud kohaliku kogukonna enda vajadusega oma identiteedisümbolite järele (Sandsdalen 1986: 163). Mõned uurijad on pidanud vajalikuks loobuda folklorismist kui halvustavast terminist ning kutsunud uurijaid üles hindama ja uurima folkloori teise elu sündmusi vastavalt nende kultuurilisele väärtusele (Honko

1998: 78). Niisiis, olenevalt folkloori kasutamise suunilusest on Euroopa folkloristikas kujunenud erinevaid käsitusi ja hinnanguid folklorismi-mõistele.

Eestis on nähtust Šmidchensi määratlusele toetudes, folkloorifestivalide kontekstis käsitlenud Kristin Kuutma (1998), kes leiab, et vaadeldes folklorismi-ilmingut laiemas ühiskonna- ja kultuuriuuringu perspektiivis, kaob antud mõistele omistatud tauniv hinnanguline varjund. Folklorismist on kujunenud üks esteetilise eneseteostuse vorme, see on üldinimlik nähtus (Kuutma 1998: 6). 1986. aasta *Keele ja Kirjanduse* veergudel ilmus etnoloog Ants Viirese artikkel *Folklorismi süünd Eestis*, mis käsitleb vana talupojakultuuri elementide (rahvarõivaste, rahvatantsu ja –muusika, rahvakunsti jms) kasutamist etnilise või kohaliku identsuse rõhutamiseks, tehes sissevaate nähtuse ajaloolisele kujunemisele Eestis (vt Viires 2001). Folkloristidest on folklorismi-nähtust vaadelnud oma artiklites Ingrid Rüütel (1987) ja Ülo Tedre (1987). Senine uurimishuvi Eesti kontekstis on keskendunud peamiselt kaasaegsele folklooriharrastusele, rahvakultuuri elementide kasutamine turismisfääris pole uurijate tähelepanu siiani pälvinud.

Turism on ülemaailmselt kasvav majandusharu, kus müüakse ning vahendatakse muuhulgas ka rahvakultuuri. Folkloori kaubastamisesse ja müümisesse on kultuuriuurijad nii Eestis kui ka mujal maailmas suhtunud valdavalt negatiivselt. Turumajandust, nii nagu ka üldist globaliseerumisprotsessi, on peetud idealiseeritud homogeensetele traditsioonivormidele reaalseks ohuks, mis ähvardavad kardinaalselt muuta nende sisu, tähendust ja vormi, allutades *puhast* kultuuri turumajandussuhetele. Sageli on need hinnangud kujunenud ehtsa ning ebaehtsa traditsiooni dihhotoomia taustal. Hermann Bausinger leiab oma folklorismi-kriitikas, et primaarne ja sekundaarne folkloor segunevad nii mitmeski punktis ning vastandades folklorismi algupärasele rahvakultuurile paigutame viimase mingisse suletud ringi, kus see paratamatult muutub folklorismi suunas. Ühtlasi hoiatab ta, et folklorismi majanduslikele faktoritele keskendumine viib kaubandusliku aspekti ületähtsustamiseni. See aga takistab mõistmast folklorismi kui fenomeni olemust ning funktsiooni. Viimast tuleks uurida iga üksikjuhu tasandil eraldi, pöörates tähelepanu nii indiviidi vajadustele kui ka nähtuse ühiskondlikele eesmärkidele (vt Bendix 1997: 180).

Ajal, mil folkloristlik uurijahuvi keskendub kaasaja globaliseerunud ja industrialiseerunud multikultuursete ning eripalgeliste ühiskondade, aga ka nende erinevate aspektide kirjeldamisele, pole folkloori eristamine tema sekundaarsetest vormidest enam kuigivõrd aktuaalne. Käsitlus traditsioonist kui minevikust võrsunud orgaanilisest terviklikust kultuuripärandist on asendunud arusaamaga, et traditsioon on sümboolne konstruktsioon. Ameerika uurijad Richard Handler ja Jocelin Linnekin käsitlevad traditsiooni protsessina – see on mineviku mudel, mis on lahutamatu seotud antud ajahetke tõlgendusega, interpretatsioonidega. Traditsiooniline tegevus võib viidata minevikule sümboolse suhte kaudu, millele on ühteaegu iseloomulikud nii järjepidevus kui ka katkestatus (Handler ja Linnekin 1984: 276). Ühtlasi leiavad nad, et traditsioon on pigem loodud kui alalhoitud, põhjendades seda kultuurielementide selektiivse valikuga uude konteksti ning uudsesse tähendussüsteemi (samas: 280). Traditsioonide loomine on oma olemuselt formaliseeriv ja ritualiseeriv protsess, kus tähtsaks elemendiks kujuneb korduvus (Hobsbawm 1983: 4).

Tuues traditsiooni keskmesse tõlgenduse-aspekti, seatakse kahtluse alla traditsiooni hinnanguline määratlemine ehtsaks või ebaehtsaks. Traditsioonide loomine pole mitte anomaalia, vaid reegel (Bendix 1989: 132). Käesolevas töös vaatlen kohapärimuse osa Lahemaa turismisituatsioonis, võttes aluseks traditsiooni tõlgenduslikud tähendused ning konstrueerituse, ühtlasi jätan kõrvale vahetegemised folkloori esimese ja teisese elu vahel, kuna need on omavahel põimunud ning teineteisest raskesti eristatavad.

Kuivõrd uurimuste keskmesse satuvad traditsiooni loojad ning nende poolt omistatud tähendused, on ümber sõnastatud ka autentsusküsimus. Aktuaalseks on saanud autentsuskriteeriumi määratlemine selle kasutuskontekstidest ning neid suunavatest jõududest lähtuvalt. Küsimusel kultuuriilmingu autentsusest on alati kas ideoloogiline, kultuuriline, ajalooline või poliitiline taust. Autentsuse suhtelisust iseloomustab Regina Bendixi poolt kasutatav mõiste – üleviidav autentsus [*removing authenticity*]. Oluliseks saavad küsimused, kelle huvides on autentsus ning vastavad kriteeriumid, ja mis eesmärkidel neid kasutatakse (Bendix 1997: 21).

1.3. Turism sotsiaal-kultuurilise nähtusena

Autentsus on üks keskseid mõisteid ka turisminduses (vt lähemalt MacCannell 1999, Urry 2002, Aitchison jt. 2001, Bendix 1989 ja 1994, Kirshenblatt-Gimblett ja Bruner 1992), kusjuures selle juured on nagu folkloristikaski otsapidi valgustusajastu ideedes, lähtudes loomuliku, naturaalse, algupärase ja tõelise otsingutest. Folkloristika ja turisminduse areng on oma algetapil kulgenud üsna paralleelselt. Võiks isegi öelda, et antropoloogide, etnoloogide ja folkloristide loodud etnograafiad „teistest” – eksootilistest etnilistest rühmadest või kultuurigruppidest, on suunanud neile kui „tõelistele” ühiskondadele ja kultuurivormidele otseselt ka turismi huvi. Seega lasub samal kultuuriuurijal, kes taunib turismi invasiooni ainulaadsesse ja terviklikku kultuurisüsteemi, turismi sihtkohtade kujundamisel suurem roll, kui ta aduda oskab või tahab. Turistid jagavad teadlaste huvi primitiivsete hõimude, etniliste ja kultuuriliste minorigeetide vastu (MacCannell 1999: 5).

Ameerika sotsioloog Dean MacCannell (1999: 1) tähistas juba 1976. aastal ilmunud raamatus *The Tourist. A New Theory of Leisure Class* mõistega turist ühteaegu reaalseid, kogemust otsivaid indiviide, kui ka üldist modernse inimese mudelit. MacCannelli hinnangul otsib kaasaja inimene reaalsust ja autentsust väljastpoolt oma igapäevast elukeskkonda – minevikust ning teistest paikadest või kultuuridest. See nägemus põrkus üle kümne aasta varem Daniel Boorstini poolt välja toodud seisukohaga, et kaasaegsed inimesed suudavad reaalsust kogeda vaid *pseudo-sündmuste* – spetsiaalselt massituristi jaoks kohandatud esitluste toel. (Urry 2002: 7–9). Kultuurinähtusele omistatud autentsusest, ehedusest saab massiturismi kontekstis pidevalt reprodutseeritud imitatsioon. Alternatiivseks lähenemiseks autentsusküsimusele on siingi arusaam turismiatraktsioonide sotsiaalsest konstrueeritusest ning fookusesse seatakse pigem, kelle või mille huvides autentsuskriteeriumi kasutatakse. Sotsioloog John Urry (2002) on Foucault`ile toetudes oma turismikäsitluses võtnud keskseks terminiks inglise keelse mõiste *gaze*, mida võiks tõlkida tegusõnana kui üksisilmi vaatimist, uudistamist; nimisõnana tähistab see kestvart pilku. Eesti vasted nagu „turisti pilk” või „turisti vaade”

ei kanna mõistele omistatud tähendusnüansse. Need on liialt staatilised, seostudes eelkõige visuaalse aspektiga, mitte aga teadmise kui sotsiaalse konstruktsiooni ja võimu instrumendiga.

“Turismis on nii tootmine kui ka tarbimine sotsiaalselt organiseeritud ning [turisti] pilk peab olema suunatud mingitele ebatavalistele objektidele või erijoontele.” (Urry 2002: 92). Turismiobjektide ning -atraktsioonide valikut ilmestab MacCannelli järgi nn vaatamisväärsuste pühalikustamise [*sight sacralization*] protsess, milles ta eristab viite väärtustamise staadiumit. Esmalt antakse objektile nimi – eristades ta säilitamisväärsena teistest sarnastest objektidest [*naming phase*]. Sellele faasile eelneb sageli nn objekti „läbikatsumine”, et tõestada tema vastavust esteetilistele, ajaloolistele, majanduslikele, rekreatiivsetele ning sotsiaalsetele väärtustele. Teisena nimetab ta objekti piiritlemise ning esitlemise faasi [*framing and elevation phase*], mis sisuliselt tähendab objekti kaitset ning eksponeerimist. Kolmandana toob ta esile objekti väärtuslikuna säilitamise [*enshrinement*], mis järgneb üldjuhul kohe peale esimese staadiumi läbimist, ehk kui valitud objekti on markeeritud. Järgnevalt kõneleb ta mehhaanilisest [*mechanical reproduction*] ning sotsiaalsest reproduktsioonist [*social reproduction*]. Esimene märgib vaatamisväärsuse taastootmist trükis, fotona, asjana või kujutisena – suveniirina, mida niisamuti väärtustatakse ning taasesitletakse. Sotsiaalse reproduktsiooni all kõneleb ta nähtusest, kus inimgrupid, linnad või regioonid nimetavad end mingi kuulsa vaatamisväärsuse järgi. Ühtlasi nendib ta, et selles protsessis on sageli vajalik tugev institutsionaalne toetus. (MacCannell 1999: 42–45).

Ülemaailmses turismitööstuses peetakse kitsamalt lokaalseks nišiks päranditurismi, mille eesmärgiks on säilitada, hoida ning eksponeerida mingis piirkonnas elavate inimeste ning sealse kultuuri ainulaadsust ja eripära (vt *Reisimaailm* 2003/1)⁴. Päranditurismi keskseks

⁴ Kohaliku loodus- ja kultuuripärandi säilimine on seatud esikohale ka ökoturismis ja loodusturismis. Ökoturism kerkis uue turismiideoloogiana esile 1980. aastatel, tingituna murest turismi negatiivsete mõjude üle loodus- ja inimkeskkonnale ning soovist kogeda puhast loodust. Ökoturismi sünonüümidenä on kasutatud ka loodusturismi, rohelist turismi, keskkonnaturismi, säästvat turismi. Käsitleksin ökoturismi ideoloogiana või elulaadina, kus säästvat keskkonnateadlikkust ning vastutust jagavad kõik selles sfääris sisalduvad osapooled – nii turismipiirkonnad, teenuse pakkujad kui ka külastajad. See on endiselt veel suhteliselt väike, kuid siiski pidevalt kasvav nišš globaalses turismitööstuses. (vrd Meimer 1998; *Reisimaailm* 2002/2). Lahemaa rahvuspark käsitleb turismisituatsiooni oma territooriumil kui loodusturismi (näiteks kohalikele ettevõtjatele ja giididele 2004. aasta sügisel korraldatud koolitus teemal

märksõnaks kujuneb kultuuripärand. Pärandit on käsitletud kui mineviku kultuurielementide produtseerimise viisi kaasajas, minevikulisust väärtustava protsessina (Kirshenblatt-Gimblett 1998: 143). Regina Bendix osutab mõistetetriaadi – pärand, pärilikkus ja hübriidsus [*heritage, heredity, hybridity*] – muutuvaile interpretatsioonidele ajas, sõltuvalt poliitilistest kontekstidest (Bendix 2000: 39–40). Kaitsealade kultuuripärandi hoiu kontseptsioonis on pärandit määratletud kui poliitilist valikut ehk väärtustavat valimist minevikust (Parts 2003–2004). Poliitiliste ning ühiskondlike muutuste foonil võivad teiseneda väärtustatavad pärandiobjektid ja/või neile omistatud väärtused.

Kultuuripärandit käsitlen käesolevas töös kui konstrueeritud väärtuskontseptsiooni, kuhu kuuluvad nii materiaalsed kui ka mittemateriaalsed paiklikku kultuuri iseloomustavad mitmesugused valdkonnad – esemeline pärand, ehitustraditsioon, asustus, keel, ajalugu, kombed, töövõtted, käitumispraktikad, elulaad, folkloor, sealhulgas kohapärimus (vrd Parts 2003–2004). Sellise käsitluse kohaselt kuuluvad ka loodusmaastiku elemendid pärandi hulka. Loodus- ja kultuurmaastik ei pea olema tingimata vastandatud; inimesed annavad tähendusi küll kultuuristatud maastikule, aga samuti ka inimtegevusest muutmatuile loodusmaastiku osadele – näiteks metsale ning soodele. Seega on kultuurmaastik laiemas tähenduses “igasugune inimese poolt asustatud ja mõtestatud maastik” (Lang 2001: 80) ja siin kasutatav kultuuripärandi mõiste hõlmab ühtlasi loodusobjekte (kivi, veekogu, mets jne), millele inimene on andnud tähendusi.

Just päranditurismis pääseb tugevamalt mõjule kohalikkuse aspekt ning võtmerollis otsustajatena, mida pärandiks pidada ning kuidas seda kaitsta ja eksponeerida, on John Urry hinnangul ühest küljest paikkonnas püsivalt elavad inimesed, kes soovivad alal hoida neid jooni, mis nende kodupaiga eripära markeerivad; teisalt erasektori omanikud, kes võivad olla potentsiaalsed turismiteenuse pakkujad ja loomulikult kohalik omavalitsus (Urry 2002: 103). Lisaks neile eelpool mainituile on otsustusjõud riiklikel

Keskkonnateadlikkus ja loodusturism), lähtudes nii oma tegevuseesmärkide hierarhiast. Kuigi loodusturismi mõiste hõlmab siin ka kultuuripärandit, olen eelistanud kasutada oma töös päranditurismi kontseptsiooni.

struktuuridel ning institutsioonidel. Vaatluseluses piirkonnas on peamiseks institutsiooniks pärandi selekteerimisel ning väärtustamisel Lahemaa rahvuspark.

Suulise paikkondliku pärimuse potentsiaalseid kasutajaid turismisektoris võiks jagada analoogselt – esiteks turismiettevõtted (nt turismitalu) ja turismipiirkonnad (nt rahvuspark), mis turismiteenust pakuvad ning selle sees ka pärimust vahendavad; teiseks turistid, külastajad oma ootuste ning vajadustega; kolmandaks paigas püsivalt elanud inimesed. Siinkohal olgu öeldud, et järjepideva asustusega piirkondades on kohalik elanikkond see reaalne pärimuskollektiiv, kelle pärimust turismis vahendatakse. Ühtlasi on seesugusel „ehedal” kogukonnal eeldusi saada omaette vaatamisväärsuseks. Turismis kasutatust leidev pärimus valitakse (vähemasti ideaalis) kõigi nende huvide kokkupuutepunktis. Üldjuhul on keskne nõudluse ja pakkumise telg (Kindel 2004: 158).

Maastiku-uurijad Peggy Teo ja Brenda Yeoh toovad oma Singapuri teemaparki analüüsisivas artiklis esile, et igal kultuuripärandil on oma turuväärtus, mis on määratletud sellesama turu poolt. Olulisim on siin küsimus kultuuripärandi kuuluvusest ning tähendusest selle kasutajaile (Teo, Yeoh 1997: 196). Turismis saavad kultuuripärandi elemendid, sealhulgas kohasidused narratiivid müügiväärtuse, kuivõrd võimaldavad ja aitavad luua kogemust/elamust külastaja jaoks. Seda protsessi on nimetatud ka pärandi tarbeesemestamiseks [*commodification*]⁵ (vt Parts 2004: 249; samal teemal vt ka Bendix 2002).

Turismitööstus on majandusharu, mis on suunatud tarbijale ning mille eesmärkide keskmes on sellesama tarbija rahulolu, pakkudes talle külastatavast paigast ainulaadseid kogemusi ja unustamatuid mälestusi. Oluliseks märksõnaks saavadki kogemus ja elamus. Külastaja ootustele orienteerudes püüavad turismiteenuse pakkujad kujundada ja luua kordumatuid ning ehedaid elamusi/kogemusi. Regina Bendix käsitleb autentsust oma põhiolemuselt kogemuslikuna – see on kui muusika kuulamisel käivad külmavärinad üle selja või mingi hetke-elamuse ajal puhketakse naerma/nutma. See on kõiki meeli ning

⁵ Inglise keelset terminit *commodification* võiks tõlkida eesti keelde ka tarbekaubastamisena. Kuivõrd viimatimainitud tõlkevariant rõhutaks liialt pärandi kaubastamise ning kommertsiaalsuse aspekti, olen siinkohal eelistanud Priit-Kalev Partsi eeskujul tõlkida mõistet tarbeesemestamisena.

kogu keha puudutav kogemus. Vajadus autentsuse järele on Bendixi hinnangul üldinimlik. (Bendix 1997: 13; vt ka Bendix 2002: 473). See on soov kogeda senikogematut.

Kui Eesti ning Euroopa folkloristikas ja etnoloogias on turism suhteliselt uus uurimisaines, siis mõnevõrra rohkem on nähtust käsitletud Ameerika teaduskontekstis. Sealne *performance*-uurimusele orienteeritud folkloristika näeb turismi kompleksse kommunikatiivse süsteemina, mis pakub mitmesuguseid uurimisvõimalusi (Kirshenblatt-Gimblett ja Bruner 1992: 300). Turismifenomeni aktuaalsusest Ameerikas annab tõestust seegi tõsiasi, et *American Folklore Society* aastakonverentsil Salt Lake Citys 2004. aasta sügisel, mil üldiseks teemaks *Folklore and the Cultural Landscape*, oli vähemasti kolm sessiooni otseselt turismikesksed, rääkimata mitmetest eri sessioonides esitusele tulnud ettekannetest.

Folkloristidest on turisminähtuse ning folkloori seoseid mitmes oma artiklis lahanud Regina Bendix (vt 1989, 1994, 1999, 2000, 2002), keskendudes peamiselt Euroopa turismimaade Šveitsi ja Austria näidetele. Barbara Kirshenblatt-Gimblett on oma raamatus *Destination Culture. Tourism, Museums and Heritage* (1998) käsitlenud põhjalikumalt muuseumi, pärandi ning turismi rolli kultuurinähtuste esitlemisel ja eksponeerimisel. Ameerika folkloristika nn rakendusliku folkloori [*applied folklore*] või avaliku sektori vallas on vajadusele kaasata päranditurismi korraldamisesse folklorist kui ekspert, osundanud muuhulgas Elke Dettmer (1994). Turismi on käsitletud ka kultuuripärandi säilitamise küsimuste kontekstis (vt Hufford 1994). Tuleb nentida, et käesoleva töö kirjutamisel on olnud eeskujuks peamiselt Ameerika folkloristide uurimused ning neis esile kerkivad seisukohad, mis siiski pole alati üks-üheselt Eesti konteksti üle kantavad. Küll aga on aidanud eelpool nimetatud autorite käsitlused mõista erinevate kultuuriruumide turismisituatsioone ning teema aktuaalsust.

2. KOHAPÄRIMUSLIKUD MATERJALID EESTI RAHVALUULE ARHIIVS

2.1. Kohapärimus varasemates rahvaluulekogudes – Hurda ja Eiseni kogudest Eesti Rahvaluule Arhiivini.

Eesti Rahvaluule Arhiivi on koondatud mitmed rahvaluulekogud, vanimad neist, kus leidub teateid Kuusalu kihelkonna paikade kohta, pärinevad 19. sajandi lõpukümnenditest. Jakob Hurda ülemaalises eesti rahva vaimuvara kogumisaktsioonis osalesid mõned ärksamad Kuusalu kihelkonna inimesed – Koitjärvelt on Jakob Ploompuu ja Hans Rebane aastatel 1890–1892 kirja pannud mõned teated Kuusalu ümbruse ohvripaikadest. 1895. aastal on neile lisa saatnud Aleksander Ploompuu, kes muuhulgas ühes teates kirjeldab üldise eesti pärimuse foonil erandlikku Rihumäel ehk Rihu ämma juures läbi viidavat „rumaluse” maksmise kommet (H II 54, 225/7 (8)). Kolga mõisa rannaküladest Jamburi maakonda Simititsa asundusse väljarännanutelt on kogujate Madis Odenbergi ja Johannes Eskeni vahendusel Hurda kogusse laekunud teateid ning rahvajutte endise Kolga valla paikadest sh Virve Kolju kabelist, Juminda Koljuvarest, Turje keldrist. Johtuvalt Hurda suuremast huvist lauluvara vastu, on eelpool mainitud korrespondentide saadetised sisaldanud valdavalt regilaulude üleskirjutusi; konkreetsetest paikadest kõnelevad jutud esinevad muu jutuvara – usundiliste muistendite, muinasjuttude ja naljandite kõrval. Kokku leidub ERA kohapärimuse andmebaasis Hurda kogust 20 Kuusalu kihelkonna kohasidusat juttu või teadet.

Paralleelselt korraldas kogumistööd Matthias Johann Eisen, kelle huvikeskmes olid muistendid. Eiseni kogus on Kuusalu kihelkonna alalt kohapärimuse andmebaasi sisestatud 98 kohaga seotud rahvajuttu või teadet. Vaid ühel juhul on tegu dubletiga – 1892. aastal on J. Ploompuu ning H. Rebane saatnud nii Hurdale kui ka Eisenile sama teksti Turje keldri kohta. Mõlemale suurokogujale on teateid lähetanud ka A. Ploompuu, kuid vähemasti kohasidusa jutuainese osas tema kirjapanekutes korduvaid tekste ei esine. Üks aktiivsemaid Eiseni kirjasaatjaid Kuusalu kihelkonnast on 1890. aastatel olnud Johan Abreltal, kes on mitmes oma saadetises kirjeldanud lähema ümbruskonna ohvripaikasid – allikaid, ohvrikive ning hiiepaikasid, aga ka teisi tähelepanuväärseid kohti, vahendades ühtlasi paikadega seotud rahvajutte (18 teksti). Temalt pärinevat teavet on M. J. Eisen

pidanud usaldusväärseks ning viidanud sellele oma raamatukestes. Arvuliselt kõige enam kohapärimuslikku materjali (35 teksti) on Eisenile saatnud ajavahemikul 1916–1926 Viinistu kalur Salomon Lilhein, kes on kirja pannud eelkõige Pärисpea poolsaare paikadega (üle 20 teksti) seonduvaid lugusid, kuid temalt leidub teateid ka laiemat tähtsust omavate objektide – Kuusalu kiriku, Ilumäe hiieniiepuu ja Viitna kiriku kohta.

Žanriliselt on 20. sajandi vahetusel Hurda ja Eiseni kogudesse talletatud kohasidus pärimus mitmekesine. Peamiselt keskenduvad tekstid usundile ning kombetalitustele. Paigast kõneldakse kui ohvrikohast, kusjuures Eiseni ühe peamise korrespondendi – Abreltali – puhul on teated kantud suuresti ärkamisaja eestluse ideoloogiast, kus kesksel kohal pseudomütoloogia tegelased – Taara ning Uku (vrd Remmel 2001: 8–9). Teateid on antud Hiie-nimeliste paikade kohta, ohvrikivide ning allikate kohta, aga ka kirikute, kabelite ning kalmupaikade kohta. Üleskirjutiste rohkuse osas tõusevad teistest enam esile Tülivere tamm (3 teksti), Nelja kuninga kivi Kiius (3 teksti), Turje kelder (5 teksti), Kahala järv (5 teksti), Kuusalu kirik ning allikad (4 teksti). Mitme eelpool loetletud paiga populaarsusele on kahtlemata kaasa aidanud Eiseni rahvaraamatud – nii on 1921. aastal, mil alles äsja oli ilmunud kolmes vihus *Eesti kohalikud muistejutud* (1920–1921), laekunud Eisenile eri kogujatelt lugusid Kahala järve rändamisest, Kuusalu kiriku ehitamisest ning Kalevipoja võitlustest Turje keldris. On ilmne, et trükised on suurendanud teatud lugude osakaalu arhiivis ning võimendanud ühe või teise paiga populaarsust⁶.

Hurda ja Eiseni kogudes leidub traditsiooniomaseid kindla süžeearendusega rahvajutte, mõned neist kuuluvad usundilise või ajaloolise muistendi žanri alla, teiste juttude žanrimääratlus on aga keerulisem – midagi pajatuse või olustikukirjelduse piiresse kuuluvat. Mitmete tekstide iseloomustamiseks, nagu illustreerib järgnev näide, sobiks kõige paremini neutraalne teate või kohakirjelduse mõiste, olgu siis tegu paiga ajaloolist, kultuuriloolist või muud aspekti kajastava teabega.

⁶ Mall Hiemäe käsitleb trükiste mõjul teatud narratiivide kuhjumist arhiivi trükiste poolt loodud „mürana” (Hiemäe 2001: 89).

Veel on siin Kuusalu kiriku lähedal kaks mäge, mis mõlemad Kalmu mäe nime kannavad. Mäed on üsna teine teise lähedal, umbes 300 sammu kummagi vahet. Pisema mäe sisse ehitas üks siit peremees omale keldri. Keldri auku kaevates olla mäe seest luud ja tükk riidet välja tulnud, riie olla aga nii mädanend olnud, et enam põle aru saanud, mis sugune riie õiete olnud. Teine mägi on pisut suurem, teda ümbritseb teisest küllest tüma maa, teisest kõvem karja maa. Mägi on siia ajani kõigist üsna puutumata seisnud. Tema pinnal kasvavad mõned kadaka põesad, ning mõned kivi nurgad pistavad ninad mäe seest välja.⁷

H II 54, 229/30 (13) < Kuusalu khk. – A. Ploompuu (1895)

Mõnel juhul on korrespondendid läkitanud külade mikrotoponüümika kirjeldusi (nt E 44670/1 – Hara küla kohtade nimed, E 48443 ja H IV 7, 491/7 – Juminda küla kohad jne). Vaatlusaluse piirkonna kogujate saadetiste seast tõuseb kohapärimuse osas esile S. Lilheina materjal, mis keskendub peaasjalikult korrespondendi enda koduümbruse paikadele, ehk siis kitsamalt paikkondlikule pärimusele. Usundiliste motiivide kõrval kerkib siin tugevamalt esile ajalooline pärimus, mille tegevustik paigutub ajas kaugemineviku kõrval ka kohati kogumishetke lähiminevikku – näiteks Krimmi sõja (1854–1856) või 19. sajandi lõpu talude päriksostmise aega. Kogujapoolsetest kommentaaridest võib aimata kohalike elanike paigaseost ning selle muutumist. S. Lilhein esindab kitsama paikkondliku traditsiooni kandjat, kelle identiteeditajus on suur tähtsus ka tema jaoks tuttavatel paikadel.

Mälestused Krimmi sõja ajast.

Krimmi sõja ajal olnud Viinistu küla kõrval, kivisel mäeseljandikul, nõnda nimetatud “Aletepealse mäel”, üks niisugune koht, kus sõjateateid edasi on antud (signalitud). Selleks on üks puupost püsti pandud, kus küljes tiivakujulised, keeratavad lauakesed olnud, mille abil telegraferimist on toimetatud. Seda kohta on kohaline rahvas, majakaks hakkanud nimetama, missugust nime ta tänapäevani kannab. Viinistule lähemad signaliandmise kohad olnud, Tallinna pool – Päriska neemes ja Narva pool – Lobineemes; esimene 4 versta, teine 15 versta (õhujuures arvatult) Viinistu telegrafijaama kohast kaugel. Telegrafi-mehed on tähendatud mäeseljandikule 3-sülla laiuse ruutplatsi kividest lagedaks teinud ja see koht kandis ja kannab praegu “majaka hoovi” nime. Hoovi kahel küljel on 3-4 ühe ruutsülla suurust platsi; seal olla telegrafi-meeste telgid olnud. Mäeseljandiku kaldal, ainult mõned sammud majaka hoovist eemal, seisab ajalooliselt, Krimmi sõja mälestusena, tulevate põlvete rahvale tarvitada, “majaka kaev”, mida telegrafi-mehed sinna on kaevanud. See kaev ei ole küll mitte sügav, aga annab siiski kümnekonna perele head, maitsvat vett. Ka kaugemal olevad pered toovad mõnikord “majaka kaevust” thee keetmise jaoks vett.

⁷ Siin ja edaspidi on arhiivitekstid esitatud võimalikult originaalilähedaselt. Parema loetavuse huvides olen lisanud puuduvad kirjavahemärgid.

E 50069/71 < Kuusalu khk., Viinistu k. – S. Lilhein (1916)

Oletatavasti ei ole S. Lilheina poolt talletatud 19. ja 20. sajandi muutumisprotsessi kajastav materjal oma kogumishetke situatsioonis pälvinud kaasaegsete, vana rahvaluule ihaluses elavate folklooriuurijate poolt väärilist tähelepanu. ERA kohapärimuse andmebaasi sisestatud tekstide põhjal võib tõdeda, et need kohaliku kaluri poolt esimese Eesti Vabariigi eel ning ajal üles tähendatud, kohati teate-laadsed mälestuspildid, sageli objekti või nähtust ajaloolisest või olustikulisest aspektist kirjeldavad üleskirjutised on aja jooksul kristalliseerunud külakogukonnas kohalugudeks, mis on edasi kestnud kohalike inimeste teadvuses kaasaega välja (vrd Kindel 2002).

M. J. Eiseni korrespondentide seas alustas kodukandi rahvaluule ning vanavara kogumist Kuusalu päritoluga tulevane loodusteadlane Gustav Vilbaste (Vilberg). Eiseni kogus leidub temalt küll vaid üksikuid teateid konkreetsetest paikadest ja nendega seotud narratiividest. Vilbaste mahukas töö Kuusalu kihelkonna keelelise, etnograafilise ning ajaloolise materjali kogumisel on koondatud ERA-s temanimelisse kogusse, kus leidub suurel hulgal kohapärimuslikke tekste. See materjal on seni veel andmebaasi sisestamata. Kohapealsete korrespondentidega paralleelselt kogusid rahvaluulet tollaegsed haritlased ja üliõpilased. G. Vilbastegi võttis osa EÜS-i stipendiaadina Kuusalu kihelkonna rahvalaulude ja -viiside kogumisest.

1927. aastal loodud Eesti Rahvaluule Arhiivi seadis oma esmaseks ülesandeks koondada kesksesse arhiivi kõik olemasolevad käsikirjalised rahvaluulekogud. Järgnevateks sammudeks olid ülevaate saamine oma materjalist ja selle korraldamine. Alustati üldregistrite koostamist köidete kohta ning pandi alus kartoteegisüsteemile. Selle töö käigus pidid selguma lüngad senises kogumistöös, ja need tuli täita nn järelkorjandustega – keskenduti neile kihelkondadele, kust oli seni suhteliselt vähe üleskirjutusi ja küsimustele ning valdkondadele, mille kohta olid andmed napid või puudulikud (vt Tedre, Viires 1998: 25). Laiaulatuslikumaks ja järjepidevaks muutusid folkloristide kogumismatkad just Eesti Rahvaluule Arhiivi päevil.

Oma rahvaluule kogumismatkadel jõudis mitmel suvel (1935 – koos U. Toomiga; 1936 – koos H. Tamperega; 1937 – iseseisvalt) Kuusalu kihelkonna maile üks ERA agaramaid rahvaluulekogujaid Rudolf Põldmäe. Neil aastatel Kuusalut külastanud folkloristide huviorbiidis seisid eelkõige Kuusalu ranna tantsud ja laulud. Ühtlasi on Põldmäe küsinud kohamuistendeid ja laiema traditsiooniga rahvajuttude kõrval pannud kirja pajatusi ning memoraate. Omaette põnevaks uurimisaineks on Põldmäe reisiväevikud. Tema väevikud ei ole lihtsalt väevasündmuste kirjeldused, pigem mõtiskleb ta sügavamalt piirkonna kultuurilise eripära, seal elavate inimeste hoiakute ja suhtumise üle, analüüsisides muuhulgas ka enda kui rahvaluule koguja suhet oma objekti (vrd Rimmel 2000). Kõnekad on koguja suhestumised maastikuga ja selle suhte väärtustamine. Väärrib märkimist, et Põldmäe on intuiitiivselt tajunud enda kui mittekohtaliku rahvaluulekoguja paigasuhete puudulikkust. Kuidagi tuttavlik paigakogemuse äratundmine leidub 1937. aasta kogumispäevikus, kus Põldmäe kirjeldab probleeme, mis tal tekkisid ühe muistendiobjekti – Kondakari oja – fotole jäädvustamisega.

Edasi liikusin Kiiu-Aablasse, kus tegin mõnedki vajalised pildid ja märkisin ühteist paberilegi. Tegin pildistuse kuulsast “Kondakari” ojast⁸, millest polevat katk üle saand. Kolga-Aablast minnes leidsin kohe ühe oja, kuid hakkasin millegipärast kahtlema, et kas see on katku tegevuspaik, kuna oli ka liiga Kolga-Aabla lähedal. Läksin kõhklevalt edasi ja nägingi uue oja, mis oli palju suurem ja mõjuvam. Pildistasin selle kohe järelmõtlematult, sest paistis, et katkujutt sobis sellega suurepäraselt. Kuid edasi minnes leidsin veel 2 oja, nõnda siis kokku 4. Olin hirmul, et pildistasin viimaks vale kohas, kuid uskusin siiski teataval määral, et valisin õieti. Ei julgend siis enam midagi teha ja läksin külasse sisse. Ühe kalasuitsetamise “vabriku” juures sattusin tahtmatult vestlusse hulga inimestega, kellelt küsisin seletust ka “Kondakari” oja kohta. Tekkis suur vaidlus, sest noorevõitu inimesed ei teadnud asja enam kuigi hästi. Ja pika vaidluse kestel selgus tõde – ning see ühtus minu juhusliku valikuga! Tundsin tõsist meeolehääd sellest, sest muidu oleks mul 2 pilti päriselt raisku läind ja pääle selle olin uhke oma instinkti tabavusele. Kuid tõeline põhjus seisis selles, et sain ojast samad elamused, mille alusel esivanemad olid oma jutulõnga keerutama hakand. Näete siis, mis tähendab “tundmustega” oma tööalasse suhtuda.⁹ ERA II 161, 48/51 < R. Põldmäe (1937)

⁸ Arvan, et Kondakari oja “kuulsus” peitub Vana Kandle III köite – Kuusalu vanade laulude – ettevalmistusprotsessis. H. Tampere poolt koostatud raamatus on avaldatud muistend katkust Kondakari ojal (vt Vana Kannel III 1938: 342–344).

⁹ Hoolimata jutusüžee kasutuselt kadumisest, on see suhteliselt väike oja säilitanud oma tähenduslikkuse veel tänapäevalgi. See on jäänud Kolga-Aabla ja Kiiu-Aabla külade vaheliseks piirjooneks. Veel aasta-kaks tagasi olid külade sildid asetatud nii, justkui Aabla liiva (liivarand Mereranna bussipeatuse juures) kuulunuks ühteaegu mõlemale külale. Et väikesel territooriumil on tõepoolest mitu ojakest merre voolamas, siis ei jõutud päris ühesele seisukohale, missugune neist ikkagi on see õige Kondakari oja.

Põldmäe suhtus oma töösse emotsionaalselt ning suure innuga. Tema võime kogeda maastikku nii, nagu seda olid kogenud paigas püsivalt elanud inimesed, on tähelepanuväärne. See on looduse ja inimese, maastikul paikneva objekti ja vaimukultuuri üksuse omavahelise seotuse tajumine ning selle mõistmine. Alles enam kui pool sajandit hiljem on folkloristikas hakatud rõhutama vajadust sellele aspektile enam tähelepanu pöörata (vrd Remmel 2001).

2.2. Kooliõpilaste 1938/1939. aastate võistluskogumine.

ERA jätkas J. Hurda eeskujul rahvaluule kogumist korrespondentide abil ning ajapikku kujunesid välja omad kaastöölised. Kogumistöö organiseerimine jäi 1929. aastal arhiivi tööle asunud Richard Viidalepa hooleks, kes hakkas kogujaid juhendama, korrespondentidega kirjavahetust pidama, mitmesuguseid ringkirjalisi küsitluskavasid koostama, kogumisvõistlusi korraldama ning kogumistöö alaseid kokkuvõtteid tegema. Alates 1936. aastast hakati juhendeid ja aruandeid avaldama kaastööliste mõeldud perioodilises väljaandes *Rahvapärimeste Selgitaja*.

ERA alguspäevil suhtuti koolidesse kui võimalikesse rahvaluule kogumiskanalitesse kaunis ettevaatlikult. Mõne aasta pärast aga jõuti veendumuseni, et koolide abi on vajalik, täitmaks tühimikke laste repertuaari osas. Nii korraldatigi 1931/1932. õppeaastal korrespondentide seas ja maa-koolides küsitlus lastehirmutiste kohta; 1934/1935. aastal korraldati koolide abil rahvamängude kogumist. ERA kõige suuremaks aktsiooniks kujunes aga 1938/1939. õppeaastal kooliõpilaste seas läbi viidud kohamuistendite võistluskogumine, mille tulemusel saadi 36 köidet rahvajuttude kirjanekuid.

Kogumisvõistluse korralduslikku poolde võimaldab pilku heita Eesti Folkloristika Ajaloo Materjalide kogu (EFAM). Suurkogumisele eelnes nn proovikogumine Harjumaa alg- ja täienduskoolides 1937. aasta kevadel. Laiaulatusliku kohamuistendite kogumise mõtte algatajaks oli Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühenduse (ÜENÜ) kauaaegne tegelane August Meikop, kes mõnda aega praktiseerinuna Kädva algkoolis (Juuru khk, Ingliste v), saatis 1937. aasta märtsi algul ERA-le Kädva algkooli õpilaste kirjandid, nentides sealjuures, et algatas Harju Maakoolivalitsuses sellelaadiliste kirjandite võistluse Harjumaa ulatuses.

Meikop oli mures, et kohalikud kooliõpetajad ja koolijuhatajad suhtuvad oma koduümbruse tundmaõppimisse äärmiselt ükskõikselt: “On õpetajaid, kes ligi 30 a. kohal, aga ei tea midagi kohalikest hiimägedest ega pelgupaikadest ega sõnalisest vanavarast.” Tema hinnangul muutuks õpetajate hoiak rahvapärimusse, kui võistlus tuleks ülevalt, s.o koolivalitsuse poolt. ERA ülesandeks jääks võistlust korraldada ja suunata ning panna välja auhinnad – tunnustus- ja kiituskirjad, mõned raamatud. Läbi oma mitme kirja soovis Meikop, et kogumisaktsioon veel kevadel teoks saaks (EFAM, ERA 18C). Kuid Haridusministeeriumi Koolivalitsus ei toetanud kava korraldada ülemaaline kogumisvõistlus õppeaasta lõppjärgus. Siiski viidi veel 1937. aasta aprillis-mais läbi nn proovikogumine Harjumaal.

Kogumisvõistluse pedagoogiliseks eesmärgiks oli suunata ja ergutada õpilasi oma kodukoha ja selle ajaloo tundmaõppimisel ning arendada samas õpilaste jälgimisvõimet ja väljendamisoskust. Võistlus oli mõeldud algkoolide 5. ja 6. klassidele, aga ka täiendus- ja kutsekoolide õpilastele. Kui esialgses Meikopi koostatud küsitluskavas oli läbiv mõiste “kirjand”, siis ERA poolt parandatud variandis rõhutatakse, et üles tuleks kirjutada “rahvapärimusi ja mälestusi ühenduses ümbruskonna kohtadega”, millele järgneb lühike ja üldsõnaline loetelu vastavatest kohtadest. Rahvapärimused võivad olla nii rahvaluulelist kui ka ajaloolist laadi. Seega on juba siin – kohamuistendite esimesel küsitluslehel – käsitletud teemat väga laialt.

Nagu võime lugeda ERA kirjast Harju Maavalitsuse Haridusosakonna juhatajale 11. juunil 1937, võttis esimesest kohamuistendite kogumisaktsioonist osa 14 Harjumaa kooli (Kädva, Hageri, Kernu, Risti, Kloostri, Juuru, Kõnnu, Viinistu, Alavere, Haljava, Jõelähtme, Kehtna, Leesi ja Pikavere algkool), kogudes ühtekokku 420 lehekülge (347 punkti) rahvaluulelist materjali. Kokku tuli vastuseid 102-lt õpilaselt. Lahemaa Harjumaa osast võttis kogumisaktsioonist osa kolm külakooli, kelle kogudest on ERA kohapärimuse andmebaasi sisestatud kokku 110 kohajuttu (Viinistu algkooli õpilastelt 68, Kõnnu algkooli lastelt 20 ja Leesi algkooli kogujailt 22 teksti).

Viidalepp analüüsis nii statistiliselt kui ka sisuliselt läbi iga kooli ja õpilase kirjapanekud ning lõppkokkuvõttes ta nentis, et “senised tulemused igatahes tõendavad, et seesugust kogumistööd maksab kindlasti korraldada üleriiklikus ulatuses” (EFAM, ERA 18C). Juba 1937/1938. aasta ERA töökavasse on jätkuvalle kopeerimis- ja korraldustööle lisaks seatud erilise ülesandena korraldada ülemaaline koolidevaheline kohamuistendite võistluskogumise. EFAM-i kogus leidub Viidalepa visandatud projekt, kus on punkthaaval välja toodud kõik, mida tuleb teha nii laiaulatusliku kogumisaktsiooni korraldamiseks. Esmaseks ülesandeks on saada luba ja toetus Haridusministeeriumi Koolivalitsuselt. ERA palveks on, et Koolivalitsus peaks võistlusest osavõttu soovitavaks ja teataks sellest ringkirjaliselt ka koolidele. Haridusministeeriumi Koolivalitsus andis oma nõusoleku üleriigiliseks kogumisaktsiooniks 10. novembril 1938. Ringkiri kohamuistendite kogumisvõistluse kohta ilmus 1938. aasta detsembri algul (*Haridusministeeriumi Teataja* 1938, nr.25: 266–267).

1938. aasta jõulukuul ilmus informatsioon kogumisvõistluse kohta ka ajakirjanduses. Viidalepp on kirjutanud pikema selgitava üleskutse-artikli ajakirja *Eesti Noorus* veergudel. Seal kutsus ta lisaks kooliõpilastele ka ÜENÜ liikmeid ja liikmesorganisatsioone osalema kohamuistendite kogumisel, seda enam, et algatus on tulnud ÜENÜ ridadesse kuuluvat mehelt – A. Meikopilt. Viidalepp nendib, et kohamuistendite kogumine peaks igäühele jõukohane olema. Võrreldes mõne muu rahvaluuleliigiga (nt nõiasõnad, regilaulud) on sellel teemal hoopis lihtsam jutustajaid rääkima panna. Lugude ülesmärkimine pole samuti kuigi keeruline, sest kohtadest kõnelevad jutud on sageli lühikesed ning lihtsa sündmustikuga (Viidalepp 1938: 437–440).

ERA poolt trükiti kogumisaktsiooniks kahesugused juhendid – küsitluslehed õpilastele ning kaaskirjad-juhendid õpetajaile. Õpetajatele saadetud juhendites toonitatakse, et võistlus on mõeldud olenevalt kooli suuruselt 5–10 vanemale ja andekamale õpilasele vabatahtlikuks kodutööks. Küsimuslehed tuleks jagada igale osavõtjale. ERA poolne soovitus õpetajatele oli, et nad vaataksid kogutud materjali enne ärasaatmist üle, kontrolliks, kas korjanduste juures on olemas kõik vajalikud andmed, kas materjal ise

on usaldatav ning selles esinevad nimed ja terminid ikka rahvapärased. Samas julgustatakse õpetajaid andma omapoolseid hinnanguid ning tegema selgitavaid märkmeid.

Õpilastele mõeldud küsitlusleht ise on selge ja konkreetne, koostatud mitte tüübikesksetest rahvajuttudest lähtuvalt, vaid pigem temaatilisena ja objektikesksena. Kogumistöõ sellisele suunitlusele – žanrikesksest avaramale lähenemisele on mõju avaldanud etnoloogilise uurimissuuna viljelemine tolleaegses ERA-s (vrd Hiimäe 2003). Eraldi teemadena on küsitluslehel välja toodud looduslikud objektid ja paigad, nagu kivid, mäed ja orud ning veekogud, puud ja metsad. Küsitud on ka ajaloolise pärimuse – asustusajaloo, sõdade, nälja ning katku kohta. Omaette valdkondadena on käsitletud küsimusi peidetud varanduse ja kunagiste õigusemõistmisviiside kohta (1939. aastal ilmunud küsimustikus on need teemad rahvausundi juures). Juhendis soovitatakse õpilastel üles kirjutada ühtlasi mälestusi endistest kohalikest tegelastest, ametimeestest, jõumeestest, ravijatest, mõisnikest jne. Sellest tingituna on 1938/1939. õppeaastal võistluskogumise tulemusel arhiivi laekunud materjal žanriliselt väga mitmekesine – kohamuistenditele lisaks on nii usundilisi muistendeid, pajatusi, naljandeid, memoraate, olustikukirjeldusi ja andmeid kui ka konkreetsete inimeste endi eluga seonduvat – isikuloolist materjali. Vajadust pöörata rahvaluulekogumisel suuremat tähelepanu olustikupiltide ehk elupiltide maalimisele rõhutas ka tollane ERA juhataja Oskar Loortis (vt Loorits 2002).

Kogumisvõistluse raames käsitles Viidalepp kohamuistendit laiemalt, kesksel kohal on kodukoht ning kohalikkuse aspekt. Nagu 1937. aasta proovikogumisel, oli õpilaste ülesandeks “oma kodukohast üles kirjutada võimalikult rohkesti rahvajutte ja -mälestusi” (EFAM, ERA 18C). Järgmisel aastal ilmunud küsitluskavas rõhutas Viidalepp, et kirja tuleks panna “jutustusi ja mälestusi, nähtusi ja kuuldusi, mis on ühenduses oma kodukoha loodusega, inimestega, ehitistega jne.” Samas lisas ta, et kirja pandagu ainult seda, mida jutustajad on kuulnud kohaliku rahva käest või isiklikult kogenud. Kõnealusel 1939. aasta küsitluskavas apelleerib ta veelgi enam oma kodukoha tunnetamisele ja

väärtustamisele, pannes kogujaile südamele, et kohamuistendeid kogudes näitame me üles hoolivust ja oma kodu-armastust (Viidalepp 1939b: 205).

Juba varem, 1938. aastal ajakirjas *Eesti Noorus* avaldatud artiklis *Õppigem tundma oma kodukohta kohamuistendeid kogudes*, oli Viidalepp toonitanud oma kodukoha tundmaõppimise ja väärtustamise vajadust. Ta nentis, et koolides seda paraku ei õpetata, pigem kujuneb asi nii, et “mida rohkem on keegi koolis käinud, seda enam on ta võõrdunud oma kodust, oma sünnipaigast ja kasvukohast” (Viidalepp 1938: 438). See on mõneti üllatuslik vaatepunkt tänapäeva uurija jaoks, kelle kujutluses esimese Eesti Vabariigi periood on laetud tugeva rahvusluse ja eestlaseks olemise tundega. Eestlust ning kodumaa-armastust propageeriti sellal nii koolides kui ka ajakirjanduses. 1920–1930. aastad olid ka seltsitegevuse ning kodukandiliikumiste kõrgajaks (vrd Kant 1999). Viidalepa kui folkloristi mõningane pessimism on mõistetav, kuna ta vaatleb oma ajastu hoiakuid 19. sajandi lõpust alanud rahvaluule suurogumise valguses. Tema sõnul on Hurda korrespondendid olnud järelejätmatu visadusega väljas nii oma kodukoha kui rahvuse au eest. Viidalepp seab eeskujuks J. Hurda tegevuse, kes propageeris ülemaalist rahvaluulekogumist kui rahvuslikku suurüritust. “Võidakse muidugi öelda, et selline rahvuslik idealism, nagu see avaldus Hurda päevil, kuulub oma aega. /---/ Kuid ka meie päevil ei teeks suurem idealism ega suurem püüd oma kodukoha kasuks töötada kellelegi paha.” (Viidalepp 1938: 438–440).

1939. aastal *Rahvapärimate Selgitajas* ilmunud kohamuistendite küsitluskava (Viidalepp 1939b) võib pidada võistluskogumise küsimustiku nn laiendatud variandiks. See on detailsem, sinna on lisatud täpsustavaid märkmeid, küsimusi. Näiteks mägede/orgude teema puhul on eraldi välja toodud nimetustena risti-, kiriku-, kalmu-, hiie- ja võllamäed ning küsitakse mägede sees olevate linnade, kirikute ja losside kohta. Oluliseks tuleb pidada märgat soovitusega üles kirjutada loos esineva koha andmed võimalikult täpselt, et oleks selge, kus konkreetne koht või ese asub. Üldises plaanis jääb küsitluskava sama laiahaardeliseks kui 1938/1939. õppeaasta võistluskogumise küsimustik, hõlmates mitmeid folkloorižanre.

Koolide osavõtt võistlusest oli väga erinev. Küsitluskavad saadeti umbes 1330 koolile, kuid sellele vastas 269 kooli. Kogumistöö õnnestumine koolides olenes eelkõige õpetajate initsiatiivist, kes olid kohapeal juhendamas ja kontrollimas. Õpetajate erinevast suhtumisest aktsiooni kõnelevad nende vastused ja kaaskirjad koolide korjandustele. Nii teatab Aru algkooli juhataja oma kirjas ERA-le, et “Aru vallas puuduvad rahvasuus liikuvad muistendid, mispärast pole neid ka võimalik koguda.” Alatskivi kooliõpetaja aga nendib, et “ees on nii rikkalik tööpõld, et antud tähtaeg, 1. veebr. 1939., osutus liiga väheseks” ja palub luba tehtud töö korralikult lõpetada ning saata materjalid märtsis. Sellistel puhkudel tuli Viidalepal vastata isikliku kirjaga, et kogujaid julgustada või anda neile veelgi rohkem omapoolseid juhendeid ja näpunäiteid. Konsulterimisel tulid kasuks Viidalepa pikaajaline kogumistöö organiseerimise praktika ja ta enda kogujakogemus.

Kogumisvõistluse käigus laekus materjale niisiis 269 koolilt. Osa võttis 1096 õpilast, kelle töö tulemusel täienes ERA rahvaluulekogu 16 158 lehekülje (ja 16 251 punkti) võrra. Kõige enam on osa võtnud koole Virumaalt (41 kooli), Tartumaalt (41 kooli) ning Harjumaalt (37 kooli). Kõige väiksem on olnud osavõtt Petserimaal (7 kooli) ja Valgamaal (8 kooli) (Viidalepp 1939a: 196). Suurim korjandus (792 lk, 681 punkti, kogutuna 38 õpilase poolt) on tulnud Rakverest ja kogutud õpetaja J. Meeritsa juhendamisel. Tegelikult hõlmab see kogu nelja Rakvere kooli (Rakvere gümnaasiumi, progümnaasiumi, reaalkooli ja kaubanduskeskkooli) õpilaste korjandusi. Algkoolidest on kõige suurem korjandus Viinistu alg- ja täienduskoolilt (350 lk, 409 punkti), mille on kogunud 15 õpilast. (Viidalepp 1939a: 197). Lahemaa alal on kogumistööst osa võtnud 8 kooli (Kuusalu kihelkonnast Pärispera, Viinistu, Kõnnu, Leesi, Suru; Haljala kihelkonnast Vergi, Sagadi, ning Kadrina kihelkonnast – Palmse) õpilased. Üksikuid Lahemaa paikadega seotud jutte on üles tähendanud ka Rakverest õpetaja J. Meeritsa õpilased. Viinistu algkooli erakordselt suur rahvaluulekogu on ka põhjuseks, miks kohapärimuse andmebaasis leidub 1939. aastal kogutud kohajutte üle 450 teksti. See on peaaegu 1/3 kõigist andmebaasi sisestatud Kuusalu kihelkonna tekstidest.

Koolide korjanduste üldilme on suuresti olenenud õpetajapoolsetest juhistest, märkustest ning kontrollist. Nii väliselt kui ka sisu poolest on kogud oma tasemelt erinevad, seda nii üksikute koolide kui ka üksikute õpilaste tööde lõikes. Mõnel pool on käekiri korralik ja selge, teisel aga väga lohakas. Mõne kooli kogudes on kirja pandud materjali ilmestatud illustatsioonidega ning püütud jooniste ja kaartide abil näidata, kus kõnealused kohad asuvad. Need on siiski meeldivad erandid, sest valdavalt ei ole sellele rõhku pandud. Kogutud on ka kõike muud peale kohajuttude – naljandeid, usundilisi muistendeid, pajatusi, ajaloolist teavet, muinasjutte, aga ka laule, mõistatusi, vanasõnu. Lootvina algkooli õpetaja vabandab, et “kogutud jutud pole enamikus küll ettenähtud teemal. Saadan nad ära siiski, kuna õpilased on endi oskuse ja võimaluste piires tööd teinud” (ERA II 241, 13). Otepää kihelkonna Arula algkooli õpetaja aga selgitab oma kaaskirjas, et esitatud 16 muistendist on ainult kolm kohamuistendid. “Töös on kaldutud sihist kõrvale ja üleskirjutatud kõik isalt-emalt kuulnud jutud – ka juba trükis ilmunuist teisendid, kuigi anti õpilastele tööks selgitusi ja Teie poolt saadetud juhised. Õpilased vabandavad, et rahva keskel ei teata kohamuistendeid.” (ERA II 242, 483).

Õpilaste kirjapanekud on oma stiililtki erinevad. Mõned on väga lühikesed ja lakoonilised teated, kus antakse edasi vaid teave mingi konkreetse koha või objekti kohta. Oluline on olnud üles tähendada võimalikult täpselt jutu sisu ning kõrvalepõikeid sellest on välditud. Neis üleskirjutistes on valdavaks asjalik ja raporteeriv stiil. Harvad ei ole ka pikemad koolikirjandi laadsed jutustused. Üheks äärmuseks on aga sentimentaalse kirjanduse järelaimamine. Näiteks võiks tuua siinkohal loo Neitsi kivi kohta Võnnu kihelkonnast, kus õpilane alustab oma kirjapanekut nõnda: *“Heleblond ja sale oli too tüdruk, kui ta seisis oma vihatud võõrasema ukse lävel. “Saad lahti minust. Ma lähen. Ei tule iial tagasi,” lausus Lilli, sest nii oli tüdruku nimi.”* Edasi järgneb lugu sellest, et tüdruk läheb kodust metsa, eksleb seal ringi, kuni öö tuleb peale. Ta otsib paika, kuhu puhkama heita. Kivi muutub pehmeks voodiks ning sinna kivile heidabki tüdruk puhkama. Hommikuks on tüdruk kivil surnud, kuid kivi sees on näha ase, kus tüdruk on lamanud. (ERA II 241, 63 (3)). Rahvapärimusest tuttav motiiv, et kivid võivad pehmeks muutuda, on siin saanud romantilise kirjanduse toel kohase vormi ja sisu. Liigutava tuhkatriniuloo mõte on selles, et kivil on pehmem süda kui inimesel.

Üleskirjutiste juures on üldiseks tendentsiks õpilaste püüd anda edasi võimalikult täpset infot objekti asukoha ning väliste parameetrite kohta (nt kivide puhul tuuakse välja nende ümbermõõt, kõrgus jne). Kohapärimuse arhiivitekste iseloomustabki tavalisest üksikasjalisem paiga määratlemine ning kohakirjeldus. Üheks põhjuseks on kindlasti juhendajate poolne suunamine. Seega on taotluslikult tähelepanu pööratud maastikul paikneva objekti topograafiaale. Sageli on õpilased lisanud ka objekti välimuse kirjelduse.

Kuusalus, Narva maantee ääres, kruusiaukude juures olevat suur, umbes inimese kõrgune kivi. Selle kivi peal olevat näha rist ja ka iga nurga peal olevat üks rist. Need olevat teinud sinna Rootsi ja Vene kuningad, kui nad seal rahu teinud.

ERA II 223, 625 (3) < Kuusalu khk., Kõnnu v., Kalme k., Vahi t. – Evi Kariste (Tallinna IV Reaalkooli õpil.) < Jüri Laagerküll 67 a. (1939)

Pärispealt 2 km maanteed mööda lõunapoole, Odakivi talu juures, on 3–4 m tõusuga kõrge koht, mida „Odakivimäeks” kutsutakse. Seal asub ka vaimude koht. Muinasjutt seletab, et vanasti olnud niisugune komme: kui kaks pulmarongi kuskil kohtavad, tapetakse teiselt pruut ning teiselt peigmees. Eks ühekorra Odakivi mäel kohtanudki kaks pulmarongi teineteist. Sääli toimitud, nagu komme nõudnud. Surmatud ühelt pruut, teiselt peigmees. Sellest ajast ongi seal mäel mitmet moodi vaimusid nähtud.

ERA II 222, 277 (1) < Kuusalu khk., Kõnnu v., Pärispea k., Tabani t. – Arvid Sandström (Pärispea algk. õpil. 6. kl.) < Jakob Sandström 43 a. (1939)

Kui kohalik jutt arhiivi talletamiseks üles tähendatakse, siis nõuab see juba iseenesest rohkem (paiga või isikute kohta käivat) lisainformatsiooni kui kohalikule, asjaga kursis olevale inimesele vahendamisel. Kohapärimuslik arhiiviaines ei kajasta oma esituskonteksti – mida, millal ning kus ja kellele, ning mis otstarbel on jutustatud. Pealegi võib kohapealses kasutuskeskkonnas lugu olla käibel üksnes vihjetena, mitte aga tervikliku süžeearendusena. Lisainfo vajalikkus ilmneb jutustamissituatsioonis, mil seesugust passiivses traditsioonis püsivat pärimust kõneletakse võõrale (turist, folklorist jne), sageli just viimase küsimise peale, või kui satutakse pärimusobjekti lähedusse. (Vt Hiiemäe 2001: 89–99; Hiiemäe 1978: 126).

Kuigi võistluse lõpptähtajaks oli välja kuulutatud 1. veebruar 1939. aastal, lükkus kokkuvõtete tegemine ning tööde auhindamine edasi kevadesse. Esimene auhind jäeti välja andmata, kuna leiti, et saadetiste hulgas polnud seesugust korjandust, mis oleks

teistest peajagu üle olnud. Teise auhinna (20 krooni) vääriliseks tunnistati kolm kogujat, kolmanda auhinna – 10 krooni said 5 kogujat. Veel 29-le õpilasele määrati 5-kroonine ergutuspreemia. Rahalistele auhindadele lisaks saatis ERA parimatele kogujatele ning koolidele preemiaks ka mitmesuguseid rahvaluulealaseid raamatuid. (Viidalepp 1939a: 198).

Laekunud materjali põhjal koostati ja trükiti veel samal aastal õhuke muistendivalimik, mõeldud eeskätt tänutäheks kogujaile. Raamatukeses on püütud tuua paljudest kihelkondadest näiteid mitmesugustest erinevatest juttudest, osaliselt on need ka kohalikus keelepruugis (Viidalepp 1939c). Võistluse aruandes nendib Viidalepp, et see kogumisaktsioon pole mitte ainult oma mahu poolest täiendanud ERA kogusid, vaid neis võistlustöodes leidub ka palju uusi andmeid ja kirjeldusi Eestimaa mitmesugustest paikadest, asustusajaloost, vanadest ohvrikohtadest, kalmetest, linnustest, sõjamälestustest jne (Viidalepp 1939a: 198–199).

Temaatilisele mitmekülgsusele lisaks, on neil kogudel laiem ühiskondlik-ajalooline ja kultuurilooline väärtus. 1938/1939. õppeaasta kohamuistendite kogumisvõistlusest võtsid osa sajad külakoolid, jäädvustades end nõnda eesti kultuurilukku. Tänu suuresti nendele väikestele külakoolidele, mis praeguseks on pea eranditult kõik hävinud või laste vähesuse tõttu kinni pandud, tekkis tihe, kogu Eestit kattev võrgustik, mis võimaldab kaardistada pärimust ning juttudes esinevaid muistiseid ja kohti. Neis kogudes leidub rohkelt õpilaste endi kodukoha – koduküla – lähiümbruskonna paikadega seotud lugusid. Tolleaegsete õpilaste kirjapanekute kaudu on meil võimalus jõuda nende aja ning eluruumini, õppida seda tundma ja saada osa ajastu hõngust. Ülestähendatud tekstide põhjal võime aimata kogujate endi paigasuhet – missuguseid kohti koduümbruses on teatud ja väärtustatud, või kus on kardetud pimedal ajal kõndida; missugused kohad on unustusse vajumas või vastupidi, mingi sündmuse toel jõulisemalt esile kerkimas.

Mohni läänepoolses otsas nelja sülla veel on üks kivi, see on rannast ½ versta. Selle kivi peal on vett umbes üks süld. See on väga suur ja lai kivi. Ennemald seda kivi ei teatud. Üks purjelaev, nimega “Elu”, seilanud sinna kinni ja hukkus. Sellest ajast peale hüüatakse seda kivi “Elukiviks”. Sinna lähedusse on ka kaks Mohni tuletorni paati ümber seilanud ning mehed uppusid. Üks oli Jaapani sõjas ja teine sõjalaeva “Varjaku” peal. Laev lasti

sõjas puruks, ta pääses tervelt, tuli koju ja läks Mohni majaka meheks. Kaua ta seal ei saanud olla, sest uppus. Kahe esimese uppuja kohta luuletas laulu Tõnis Selling. Joosep Kaini ja Kristjan Treimanni mälestuseks.

ERA II 222, 97/8 (34) < Kuusalu khk., Kõnnu v., Viinistu k., Käsperi t. - Linda Merela (Viinistu algk. õpil.) < Eduard Hõimlo 33 a. (1939)

1930. aastatel kooliõpilaste poolt kirja pandud tekstid, mis ei vastanud nõukogudeaegsele muistendižanri kriteeriumidele, on taasavastamist leidnud tänapäevastes pärimuse ning paiga suhet käsitlevais uurimustes. Arhiviaines võimaldab vaadelda kohasidusa pärimuse muutumist ajas, osutades ühtlasi inimeste paigasuhete teisenemisele.

2.3. Kohajuttude kogumine nõukogude ajal ja tänapäeval

ERA kohamuistendite võistluskogumine jäi viimaseks omalaadseks. Teine maailmasõda lõikas läbi laiaulatuslikud kogumisaktsioonid ning korrespondentidevõrgu. Hiljemgi on püütud koguda kohamuistendeid aktsioonide ja võistluste raames, kuid need ei ole saavutanud nii laia kandepinda kui 1938/1939. aasta kogumisüritus. Siinkohal väärrib äramärkimist ajakirja *Pioneer* poolt algatatud võistlus 1958. aastal, millest võtsid osa ka Kodosoo kooli õpilased, tähendades üles oma koduümbruskonna (Kuusalu ja Jõelähtme kihelkondade) paikadega seotud lugusid, eelkõige toponüümide seletusi.

Muutunud oludes teisesid mõnevõrra ka rahvaluule uurimissuunad. ERA päevil viljeletud etnoloogilise lähenemise asemele astus nüüd jõulisemalt teksti- ja žanrikeskne folkloristika. Nagu osundab Mari-Ann Rimmel oma magistritöös, on kohamuistendi mõiste pärast Teist maailmasõda teataval määral kitsenenud. Kui veel ERA päevil julgustatakse õpilasi ning kaastöölisi koguma kohamuistenditena nii jutte kui ka mälestusi, siis Nõukogude eesti folkloristikas kinnistus kohamuistend tähistama eelkõige ja ainult rahvapäraseid muistendižanri kuuluvaid jutte, mis kõnelesid teatud kohtadest, selgitades nende iseärasusi, tekkimist ja nimesaamist. (Vrd Rimmel 2001: 19–20). Kohamuistendid olid ajalooliste muistendite, usundiliste muistendite, tekke- ja seletusmuistendite, hiiu- ja vägilasmuistendite kõrval üheks eesti muistendižanri temaatiliseks alajaotuseks.

Seesuguseid kohamuistendeid talletati üsna järjekindlalt Riikliku Kirjandusmuuseumi ja Keele ja Kirjanduse Instituudi folkloristide poolt. Nõukogude aja folkloristikas oli ekspeditsioonidel kaks teemavaldkonda (regilaulud ja kohamuistendid) peaaegu kohustuslikud läbi küsida. Rahvaluule päästeaktsiooni käigus tuli üles tähendada vanu regilaule, aga juba enne välitööle minekut oli heaks tavaks end kurssi viia sihtpaiga kohamuistenditega. ERA päevil, eriti 1938/1939. a. võistluskogumisel kogutud kohamuistendite põhjal koostati kihelkondade ning piirkondade lõikes nimekirju pärimuses esinevatest kohtadest. Ekspeditsioonil oli kohalike inimestega jutule saamiseks sobiv alustada küsitlemist esmalt ümbruskonna paikadest ja paiganimedest kõnelevatest juttudest, sest nendest teati ikka üht-teist kõnelda. Sellisena jäi aga kohamuistend folkloristide ekspeditsioonidel pikaks ajaks pelgalt soojendusteema rolli, kusjuures enamasti piirduti küsitlemisel vaid tüüpsüžeede ning tuntud objektidega, pööramata suuremat tähelepanu näiteks küla mikrotoponüümikale, aga ka pajatuselaadseile kohajuttudele.

Kuigi Kuusalu kihelkonda korraldati nõukogude ajal üsna mitmeid rahvaluule kogumismatku, ei ole neil ekspeditsioonidel kogutud materjalid eriti rikastanud piirkonna kohapärimuslikku arhiiviainest. 1958. aastal (materjalid arhiivile üle antud 1976. aastal) on R. Viidalepalt mõned kohalikku paigatraditsiooni iseloomustavad teated, muuhulgas on üles tähendatud endise Kolga valla rannakülade pilke- ehk aunimed – Virve vareksed, Hara harakad, Tapurla tallukarvad, Juminda jubijäneksed, Leesi leeme-lakekoerad, Tammistu tagavasasad, Kiiu-Aabla härjad, Kolga-Aabla kolgutimed, Pedaspea pergulised (RKM II 323, 396/9). 1962. aastal oli Kuusalu kihelkonnas kogumisretkel Hilja Kokamägi, eesmärgiga talletada vanemat regilaulu, mida Juminda poolsaare rannakülades veel mitmed memmed teadsid. Kohamuistenditele pole tähelepanu pööratud, välja arvatud Kuusalu keskuses, kus kohalikult kodu-uurijalt on üpriski lakooniliselt, võiks öelda isegi konspektiivselt, üles tähendatud teated Tülivere tamme, Lauritsakivi ning Silmaallika kohta.

Raja kivi e. Lauritsa kivi. Asub üle Leningradi mnt. põhja poole Kuusalust, paremat kätt tee ääres. Seal peal rest ja piiskopi sauad risti pandud. See kivi tähistas piiri Kuusalu

kiriku ja tsistertslaste kloostri maade vahel. (Siit nimi Tsitre). Klooster asuski mere lähedal, kus praegu Tsitre.

Legend räägib, et Kuusalu kiriku ehitaja Laurentsius sellel kivil restil ära põletatud elusalt ja kääridega keel suust lõigatud. Piiskopi saunasid peeti käärideks. Paganad olevat ära põletanud, sest ehtas kiriku nende kooskäimise kohta. Muidu kirikud mäe peal, aga see just orus. Enne oli see ilmselt ohvrikivi. Kivi märgistatud ~1300 a., kuid kirik ehitati 1250 aastatel. Sama kirik püsib tänaseni.

RKM II 144, 559/60 (3) < Kuusalu khk., Harju raj., Kuusalu k/n. – H. Kokamägi < Endel Vaherma (1962)

Nii sisult kui ka vormilt hoopis mitmekülgsem materjal on arhiivi laekunud ajavahemikul 1966–1972 Kolgakülast – Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna korrespondentilt Õilme Aasmaalt. Tema saadetistes leidub naljandite ja lühivormide kõrval rohkelt ka kohtadega seotud muistendeid ja pajatusi (35 teksti). Sageli murdekeeles üles tähendatud lood kõnelevad paikadest, mis asuvad jutustajate elukoha vahetus ümbruses. Varasemate arhiivitekstidega võrreldes kerkivad Aasmaa saadetistes uue temaatikana esile mõisaga seotud lood.

Kolga mõisa juures asuvat mäge nimetab rahvas tondi mäeks. Mõisa juurest kuni tondi mäele on kaevatud vanasti maaalune käik. Käik on nüüd kohati juba sisse langenud. Sama käik läbis maaalt läbi ka mõisa parki. Seal, tondi mäel, põletatud kunagi inimesi, arvatakse et katkude ajal...

Kunagi läinud üks naine pojaga ka tondi mäge vaatama, et olevat kuulnud mäelt vaimude nägemist ja polevat seda uskunud. Tema tahtnud seda oma silmaga näha. Äkki ilmunud nende ette noore naisterahva kuju. Nemad nimetanud ilmutust mõisapreiliks. Tont vastanud “olen ja mõisa preili, olen jah”, ja samas jälle kohe kerkinud maast õhku ja kadunud. Ei ole palju keegi sinna tondi mäele minna julgenud ja kes julges, näinud ikka tonte kohe päeva ajalgi. Sellel mäel olevat näha nagu põlenud luude puru maas ja mitmesuguseid nõopegi leiduvat seal hulgas. Ega just päris ilmaaegu ikka muiduseid jutte ei oska inimesed rääkida alati ka.

RKM II 276, 130/1 (77) < Kuusalu khk., Harju raj., Kolgaküla k. – Õ. Aasmaa < Eliisabet Sang snd. 1902 (1970)

Akadeemilise tekstiväljaande *Eesti muistendid* ettevalmistuse aegu said erilise tähelepanu osaks hiiu- ja vägilasmuistendid ja nendega seotud paigad. Siiski pole tol perioodil vaatlusaluse kihelkonna RKM-i kogus hiiumuistendite ülestähenduste märgatavat kasvu. Kalevipoja viskekivide rohkus Juminda ja Pärисpea poolsaartel on hilisemas ajajärgus (nt kooliõpilaste kogud 1999. aastal) andnud alust küll üldistusteks, nagu oleks valdav enamus suuremaid rändrahne hiiude visatud. Konkurentsilt kõige enam on trükiallikais kajastust leidnud (mistõttu ka arhiivis rohkelt üleskirjutisi) Odakivi ning

Painuvakivi tekkelugu, mille süžeed ilmestav alliteratiivne vormel: „Osudin Odakivile, paiskas Painuvale” on tänapäevani suhteliselt muutumatuna püsinud. Kõnealune konkreetne vormel, mis on trükiallikate vahendusel laialdaselt tuntud, on siin vihje, mis osutab ühtlasi paigale kui ka süžeele.

Kuusalu kihelkonna viimaseks suuremaks aktsiooniks oli kaasaegse kohapärimuse kogumine Kolga, Kuusalu ning Loksa koolide õpilaste abil 1999. aastal (vt Kindel 2001). Küsitluskava koostamisel oli aluseks 1939. aasta kohamuistendite kogumise küsitluskava. Kokku tuli vastuseid 68. Laekunud materjali iseloomustades tuleks esile tuua sarnaseid tendentse 1938/1939. aasta võistluskogudega – pärimust on kogutud peamiselt oma lähiümbruskonna paikade kohta; on püütud võimalikult täpselt määratleda objekti asukoht ning edasi anda üksnes üldine süžeeilin. Erinevus on aga selles, et kirja on pandud ka ajalooallikatest pärinevat teavet, kohati on see pärimusega põimunud. Mõned korjandused on õieti referaadid, mis tutvustavad kodukoha vaatamisväärsusi. Trükiallikate mõjul (peamiselt 1958. aastal ilmunud Eiseni *Esivanemate varandus*) on suuremat populaarsust võitnud lood Kuusalu kiriku ning Juminda kabeli ehitamisest, Kahala järve rändamisest, Turje keldrist jne. Materjalist eristub selgemalt kitsa paikliku joonega Pärisea poolsaare rannakülade kohapärimus, mille eelduseks on sealne järjepidev püsiasiustus ning jututraditsioonis oluliste kohtade säilimine maastikupildis (Kindel 2001). Kogumisaktsiooni tulemusel täienes ERA kohapärimuse andmebaas ligi neljasaja teksti võrra (388 teksti).

1990. aastatest on ilmnenu uurijahuvi tõus kohapärimuse vastu. Kohajutud pole enam üksnes folkloristi või kodu-uurija huvisfääris, vaid üha enam ja enam tunnevad kohtadest kõneleva pärimuse, aga ka paigasidusa kombeloolise materjali vastu huvi mitmesuguste teadusalade esindajad – etnoloogid, arheoloogid, semiootikud, inimgeograafia uurijad jne. Pärimus vahendab inimese suhet maastikusse kui tervikusse ning selle üksikosistesse. Läbi pärimuse filtri on uurijal võimalus maastikku näha ning tõlgendada, nii nagu seda teeb kohalik paigas elav pärimusekandja.

Uurimustes ongi oluliseks saanud inimese suhe paigaga, maastikuga. See suhe määrab positsiooni, kuidas me maastikku näeme ja tajume. „Kohaliku elaniku/osaleja vastandiks on vaatleja, kes on pärit mujalt või kohal vaid ajutiselt. Siingi on tegemist erineva emotsionaalse kaaluga lähenemistega maastikule, olenevalt juba kujunenud või arenevatest perekondlikest ja isiklikest sidemetest.” (Peil 2001: 60). Põliselanik, kes juuripidi tugevasti seotud kodupaigaga, olgu siis Rõugest, Viinistult või Palmsest, enamasti teab oma kodukandi jutte, tihtilugu võib-olla isegi enesele seda teadvustamata (vrd samas). Võõrast, näiteks pealinnast saabunud inimest köidavad külalastatava piirkonna paikadega seotud dramaatilised lood, aga ka humoorikad juhtumised. Turismist ongi saanud kohamuistendite praktiline kasutusvaldkond, kus aktiveeritakse eelistatavalt dramaatilisusele kalduvad ning õudu ja imestust tekitavad lood.

Kohajuttudele ja kohtadele, millest jutustatakse, on osaks saanud üha kasvav tähelepanu. Kohapärimuses peitub üks võtmetest, kuidas maastikku väärtustada. Vastukaaluks pidevalt laienevale globaliseerumisprotsessile on hakatud kohapärimuses nägema oma kodupaiga identiteedi kandjat. Kohajutud kätkevad endas seda, mis meid teistest eristab, mis meie kodupaiga eriliseks teeb. Selle erilise, mis hõlmab nii reaalselt kodumaastikku kui ka vaimset tasandit, teadvustamiseks ning väärtustamiseks on viimasel ajal korraldatud mitmeid piirkondlikke kohajuttude kogumisaktioone. Näiteks oli 2002. aastal Kuusalu valla iga-aastase keskkonnaürituse “Ökokratt” (käesoleva töö kirjutamise hetkeks on see kasvanud üle-eestiliseks koole ja omavalitsusi haaravaks keskkonnaprojektiks) teemaks kohanimed ning kohtadega seotud pärimus, mida koguti kooliõpilaste poolt. Palju kõmu tekitanud Eesti mainekujundajad – *Welcome to Estonia* märgi loojad – kutsusid 2002. aasta kevad-talvel üles inimesi kirja panema “legende ning mälestusi” Eestimaa paikadega seoses, et nende läbi Eestit välismaalastele tutvustada.

3. VAATAMISVÄÄRSUSTE JA PÄRIMUSLUGUDE VALIKUST

3.1. Pärimusest turismiobjektini

Kohapärimuse temaatikaga tegelejaid on paelunud küsimused, kuidas mingist paigast või kohast saab pärimusobjekt – traditsiooniliste narratiivide nähtav kese ja pidepunkt maastikus. Folkloristikas on paikadest, mille ümber pärimus koondub, kõneldud kui miljöödominantidest. See termin tähistab looduslikke objekte, mis oma ebatavalise värvuse, suuruse või asendi tõttu tõusevad maastikus hästi esile (vt Honko 1979: 63). Mitmed uurijad on seisukohal, et paljude maastikuelementide, sealhulgas hiite, hiiepuude, ohvrikivide, kalmupaikade, allikate jm kohtade tähendust/tähenduslikkust selgitab pühaduse mõõde (vrd Anttonen 1996; Rimmel 2001; Siikala 2004). Isegi kui paiga sakraalsus ajas muutub, loob see eeldused uute pärimuste liitumiseks sama kohaga. Siinkohal on heaks näiteks Lahemaa piiri läheduses asuv Tülivere tamm. Arhiiviteadete järgi on veel 19. sajandi lõpul tammele viidud ohvriande – uudsevilja ja esimest piima ning liha. Tänapäevaks on see komme ja ka teadmine kadunud, kuid ometi on paik oma tähenduslikkuse säilitanud. Kaasaegsemad lood ja uskumused rajanevad paiga nimele. Tamme õõnsus, kuhu korruga mahub kuni seitse inimest, olla soodne paik tülide lepitamiseks või nende ärahoidmiseks.

Niisiis, keskseks saab seesama tähenduslikkuse kriteerium, olgu siis sakraalses või profaanses võtmes (vrd Hiimäe 2001: 92). Kohapärimus haakub peamiselt nende objektidega, mis on seotud inimese igapäevaelu ja toimingutega. Inimesed annavad nime eelkõige neile kohtadele või objektidele, mis seotud kogukonna eluviisi ja majandustegevusega (Kallasmaa 2000: 197–198). Ühtlasi võivad seesugustest inimese tegevuse läbi tähistatud paikadest kujuneda ka pärimusobjektid. Ilmselgelt on põlluharijate pärimuslood seotud rohkem põldude, heinamaade ja metsadega, aga ka maastikus leiduvate veekogudega (vrd Siikala 2004: 55). Rannaaladel, kus peamiseks elatusalaks on olnud kalastus, on teiste objektide – rannaäärsed kivid, lahed, puud, metsad jne – kõrval saanud nime ka veealused kivid – väljapoolse vaatleja jaoks täiesti olematud üksused meremaastikus, kuid kohalikule tähtsaks orientiiriks. Kohati seostub

veealuste kividega ka pikemaid süžeearendusi, mis püüavad selgitada nende nime või toovad kuulajani kivi läheduses toimunud sündmused (laev jooksnud kinni, keegi uppunud jne). Nõukogude perioodil piirati kohalike kalurite paatidega merelkäimisi, mistõttu mitmesuguste meremärkide – meremaastiku pidepunktide – järgi orienteerumine on kaotamas oma varasemat laiaulatuslikumat tähendust. Järjepidevus võib siinkohal olla küll katkenud, kuid inimesed annavad endiselt nende jaoks tähenduslikele paikadele nimesid. Folklorist Astrid Tuisk (2001: 78) on Siberi eestlaste kohapärimust analüüsis nentunud, et kohapärimus on inimese ja koha seotust näitav, seda selgitav pärimus. Ehk teisisõnu – kohapärimuses kajastub paikliku kogukonna suhe ümbritsevasse.

Mingi piirkonna kohapärimuse objektivalik on sõltuvuses maastikulistest iseärasustest, lugude sisu aga ajaloolis-kultuurilisest taustast (vrd Rimmel 2001: 43). Mall Hiimäe (2001: 93–94) on osundanud nn maastiku loogikale – rahvajuttude haakumisele maastikuelementidega teatavat loogilist seost pidi. Nii võivad looduslikud lohud olla kivile tekkinud Kalevipoja jalajäljest, kivide kuju ja suurus ning värvus võib inspireerida neile sobiva nime leidmist (nt Sadulkivi Viinistul, Huntkivi Palmses). Mari-Ann Rimmel (2001: 30–31) on tõdenud, et rahvusvahelise levikuga rändmuistendi süžeed seostuvad enamasti ehitistega, samas kui looduslikud paigad säilitavad paremini vanapärast ja lokaalset, kuigi näib, et ka neile kohandatakse uuemat, romantilist motiivistikku. See muutus võib olla põhjendatav nende paikade varasema tähenduse teisenemisega, nagu ilmnes ka eelpool näiteks toodud Tülivere tamme puhul.

Kuidas aga sobitub lokaalne pärimus globaalsesse turismindusse? Millised on need kohad või objektid, mis satuvad väljapoolt tuleva vaatleja huviorbiiti? Kuivõrd on pärimusega seotud objektidel potentsiaali saada turismiobjektiks? Mis on selle protsessi eelduseks ning tagajärjeks? Kes on see sihtrühm, kelle jaoks pärimuslik turismiobjekt esile tõstetakse või luuakse? Need ja paljud teisedki küsimused on köitnud mind teemaga tegelemise algushetkest peale. Neile ammendavate vastuste leidmine pole aga kuigi lihtne. Alljärgnevalt tutvustan oma mõttekäike ning otsinguid selles mitmekesisel turisminähtuses, et pisutki selgust saada turismiobjektide taga olevatest valikumehhanismidest.

Turismiteoreetikud on seisukohal, et (potentsiaalsed) turismiobjektid on sotsiaalkultuurilise valiku tulemus (Urry 2002, MacCannell 1999). Nii nagu ka kohapärimuse puhul, sõltub siingi konkreetne valik mingi piirkonna maastikulistest, ajaloolistest ning kultuuriloolistest iseärasustest. “Turismis on nii tootmine kui ka tarbimine sotsiaalselt organiseeritud ning [turisti] pilk peab olema suunatud mingitele ebatavalistele objektidele või erijoontele. Üldjuhul seisneb objekti eripära tema füüsilistes omadustes, kuigi need erijooned võivad sageli olla nii inimese poolt loodud [*manufactured*] kui ka õpitavad. Mõnikord on ajaloolised ja kirjanduslikud seosed need, mis teevad kohast ebatavalise” (Urry 2002: 92). Sarnaselt võivad ka rahvapärased kohalood mingi paiga omanäolisust ja eripära suurendada.

Et lokaalses kogukonnas väärtustatud looduslikust pärimusobjektist, mis iseenesest oma välimusest ei pruugi olla kuigi ebatavaline või unikaalne, saaks üldse turismiobjekt, peavad olema täidetud teatud eeltingimused. Nende tingimuste all pean silmas esmalt järgmisi kriteeriume – paiga atraktiivsus ning eksponeeritus. Sotsioloog John Urry (2002: 146) hinnangul rajaneb tüüpiline [esmane] turismikogemus visuaalsusel. Seetõttu peaks paik olema maastikupildis turistidele hoomatav, pälvima lisaks kohalikule elanikule ka väljapoolse vaatleja tähelepanu. Eksponeeritus näitab paiga positsiooni või suhet teistesse maastikuelementidesse. Asja üks tahk on paiga loomulik atraktiivsus ning eksponeeritus – üksik võimas pärnapuu klindineemikul Ilumäel, suur hiidrahn, aga ka näiteks vaateväljal domineerivad kirik või mõisahooned. Teisalt on võimalik taotluslikult muuta paik neile kriteeriumitele vastavaks nt viitade või infotahvlite ülesseadmisega, võsa raiumisega markantse puu või suure kivi ümbert jne. Üheks oluliseks eeltingimuseks pärimusobjekti kujunemisel turismiatraktsiooniks on kindlasti ka ligipääsetavus. Paiklikku kultuuri kuuluvad paigad metsasügavustes jäävad tavaturistile kättesaamatuks, kui sinna ei vii ühtki rada või teed. Juurdepääs objektile sõltub sageli mitmesugustest asjaoludest, sealhulgas ilmast, transpordivahendist, turistirühma füüsilistest eeldustest jne. Paiga pärimuslikku või ajaloolist seost võiks käsitleda nn väärtuse kriteeriumina, mis kahtlemata suurendab paiga potentsiaali kujuneda turismiobjektiks. Eelpool mainitud viidad, infotahvlid, laiemalt aga reisikirjad, turismibrošüürid, giidid ning matkajuhid tutvustavad külastajaile paiga väärtustamise tagamaid.

John Urry (2002: 1) on seisukohal, et pole olemas individuaalset turismikogemust. See on sotsiaalne konstruktsioon, mis võib erineda ühiskonniti, sotsiaalsete gruppide nägemustes ning ajalooliste perioodide lõikes. Ühtlasi leiab ta, et turism on enese lahtirebimine igapäevaeltu rutiinidest, et otsida midagi teistsugust, ebatavalist või koguni argielule vastandlikku.

Seesugustest igapäevaeltu alternatiivotsingutest Lahemaa rahvusparki alal võib kõneleda alates 19. sajandi lõpukümnenditest, mil Tsitrest, Käsmust ja Võsust said ümberkaudsete mõisnike suvituspaigad. Viimasest kujunes sajandi vahetuseks Pärnu, Haapsalu ja Narva-Jõesuu suvituskohtade kõrval üks meelispuhkepaikaksid vene ja ka eesti intelligentsi jaoks. Võsu oli hinnatud eelkõige puhta looduse, rahu ja vaikuse tõttu. 20. sajandi algul see trend jätkus ning aastad enne Esimest maailmasõda kujunesid Võsu kui suvituskohta hiilgeajaks, kus suvitajate arv tõusis paari tuhandeni. Suvitajate jaoks olid olemas telegraaf, apteek, arst, laenuraamatukogu, kauplused, pagari- ja kondiitriärid; meelelahutust pakkusid kuursaal, veeremängurajad, jalgpalli- ja võrkpalliväljakud; lõbusõitudeks võis laenutada süsti, sõude- ja purjepaate. (Vt Joonuks 1972: 31). Muude meelelahutuste kõrval võtsid suvitajad ette jalutuskäike Võsu ning Käsmu lähiümbrusesse. Vaatamisväärsusteks said suured looduslikud rändrahnud ning Käsmu kivikülv. Esteetilise looduse nautlemise kõrval andsid jalutuskäigud mõõduka füüsilise koormuse ning hea enesetunde. Populaarsed olid ka lõbusõidud paatidel Käsmu külasse ning Saartneemele ehk Kuradisaarele (*Turismi teataja* 1937/3).

Kui veel 20. sajandi alguses kuulusid puhkajad kõrgemasse sotsiaalsesse klassi – aadliseisusesse, intelligentsi hulka – siis esimese Eesti Vabariigi päevil saab puhkehetkel rändamine ja matkamine, mille eesmärgiks kodumaa paikadega tutvumine, kõigile kodanikele lausa soovituslikuks. „Kodutundmaõppimine peaks meil kasvama, suuremat hoogu võtma, et meie võiksim tõsiselt armastada seda kena nurgakest, mida hüütakse Eestiks” (Vilbaste 1923: 5). Tolleaegsest turismikirjandusest tõuseb esile kaks aspekti – esiteks loodusilu, esteetilise naudingu otsimine ning teisalt rändamine kui igakülgsete (looduslooliste, olustikuliste, kultuuriliste jne) teadmiste omandamine ning silmaringi

laiendamine. Neil asjaoludel on peetud kohaseks tõlkida *turisti* mõistet eesti keelde mitte lõburändajana vaid huvirändajana (vt *Turist Kagu-Eestis* 1923: 5).

Sooja mereveega Võsu ning kaptenite küla Käsnu jäid endiselt tähtsateks suvituskohtadeks – nagu võib lugeda *Turismi teatajast* (1937/4): „Käsmus näeme Käsnu laevade surnuaeda, kuhu veetakse vanad laevavrakid, milledest raudosad lahti kruvitud; Käsnu lähedal võib panna kivi õnnelikvide hunnikusse, mille rahvatraditsiooni järele rajanud üks Rootsi kuningakoja liikmeid; Käsmust võime sõita „Robinsonide-saartele”, ja Mohnile...”. Vaatamisväärsuteks peeti Põhja-Eesti klindipaljandeid aga ka sealseid jugasid, millest tuntuimad on kahtlemata Jägala juga ning Valaste juga. Lahemaa alalt leidis külastamist Nõmmeveski juga, kus „suvel pühapäevadel käivad koske hulgal inimesed vaatamas, sest siis aitavad kose ilu ka teda ümbritsevad metsad tõsta” (Vilbaste 1921: 129).

Peamiseks vaatamisväärsuseks Eesti iseseisvuse ajal, nagu ka sellele eelnenud etapil, oli loodus. Turism ning loodushoid oli 1930. aastate teise poole Eestis vägagi tihedalt seotud, alludes samale riiklikule institutsioonile – Riigiparkide Valitsusele. 1938. aastal jõustusid nii loodushoiuseadus kui ka turismikorralduse seadus ning loodi Looduse- ja Turismi Instituut. (vrd Koitjäär 1998). Kokkuvõtvalt võiks öelda, et esimese Eesti Vabariigi ajal kasvas esialgselt patriootilisest algatusest – kodumaa tundmaõppimisest – välja arvestatav majandusvaldkond – turism. See tingis vajalike infrastruktuuride rajamise ning olemasolevate vaatamisväärsuste tähistamise ning korraldamise (Siimon 1996: 35).

Teise maailmasõja järgsetes ühiskondlik-poliitilistes muutustes ning kitsastes majandusoludes huvirändamine kui selline vaibus. Alles 1950. aastate keskpaigast, nn Hruštšovi sula ajal poliitiline surve mõnevõrra vähenes ning seoses inimeste elujärje paranemisega toimusid esimesed mõnepäevased ekskursioonid Eesti linnadesse ja looduskaunitesse kohtadesse (vrd Siimon 1996: 36). Läks siiski paarkümmend aastat, enne kui trükist hakkasid ilmuma taas Eestimaa eri piirkondi tutvustavad reisijuhid ning turismimarsruutide kirjeldused.

1965. aastal ilmunud Eesti NSV matkajaile ning kodu-uurijaile mõeldud teatmikus *Kas tunned maad* on tihedalt kokku surutud informatsioon looduslikest, kultuuriloolistest ning ajaloolistest vaatamisväärsustest, kajastades samas ka olevikulisi sotsialistlikke saavutusi. Siin esile toodud muistendid haakuvad mitme Kalevipoja tegevusega seotud paigaga, kohati esitatakse ka lugude peamised süžee-elementid. Kahtlemata on siin mõju avaldanud toleaeagne suurem huvi hiiu- ja vägilasmuistendite aga eelkõige müütilise kangelase Kalevipoja vastu. 1959. aastal oli Fr. R. Kreutzwaldi eepose *Kalevipoeg* sajanda aastapäeva tähistamiseks ilmunud „Eesti muistendite” sarjas mahukas väljaanne *Muistendeid Kalevipojast*.¹⁰ Kuigi Kalevipojaga seotud lugude aktuaalsus on vähemasti Lahemaa piirkonnas aja jooksul taandunud, on nende kohtade mainimine endiselt turismibrošüüride üheks kindlaks osiseks.

Kalevipoja muistendite kõrval saavad *Kas tunned maad* veergudel (nagu ka hilisemates nõukogude aegsetes reisijuhtides) kohustuslikuks sotsiaalset ebavõrdsust – eelkõige mõisniku ning talupoja vahelist konflikti kajastavad rahvapärимused. Korduma hakkavad Ligidama vabatalu vabastuskirjade Sagadi mõisniku poolt väljapetmise lugu ning jutt Palmse Näljakangrutest. Just viimast vaatamisväärsust kirjeldab ajastu retoorikat kasutades turismiteatmikus *Rakvere radadel* O. Landberg (1966: 113): „Masendav pilt avaneb meile kunagise Palmse mõisa väljadel. Siin on palju ümmargusi, paarikümnemeetrise läbimõõduga kivikangruid. Need korrapäraselt laotud kivikuhjad on näljaste pärisorjade kätetöö suure nälja aastail 1695–1697. Raske sunnitöö eest anti siis näljahädalistele tükike leiba. Kuigi Palmse põlde on kividest puhastatud juba mitu sajandit, jätkub neid tänaseni traktoristi ja kombaini kiusamiseks.”

1960. aastate teisel poolel hakkas ilmuma rajoone tutvustav sari *Siin ja sealpool maanteed*. Rakvere rajooni käsitlev raamatuke ilmus 1969. aastal, Harju rajooni tutvustus

¹⁰ Ajastut ilmestav Kalevipoja kui müütilise minevikukangelase heroiseerimistendents on laialdast rakendust leidnud Eestimaa eri piirkondade tutvustamisel ja väärtustamisel. Vaid üheks näiteks on 1961. aastal ilmunud õhuke brošüür *Kalevipoja radadel*, mis seadis omale eesmärgiks populariseerida Kalevipoja nimega seotud maastiku üksikelemente ning näidata nende seost eesti mütoloogiaga. Üksiti Kalevipoja tegevuspaikadele keskenduvad väljapakutud marsruudid olid pigem ideelised kui praktilised. Nii on näiteks välja pakutud automatk marsruudil Tallinn-Pärnu-Riia-Valga-Tallinn, mis põikab korraks ka Võsule ning Pärисpea ja Juminda poolsaartele (vt *Kalevipoja radadel* 1961: 20–22).

aga 1978. aastal. Iseloomulik neis on arhitektuurimälestiste, looduskaitse- ning muinsuskatsealaste objektide loetelu mitmesuguste revolutsioonitegelaste, kirjanike ja kunstnike kõrval. Virumaad on põhjalikumalt rändajatele tutvustanud Helmut Joonuks brošüüridega *Viru rannikul* (1969) ning *Võsu* (1972). Mõlemad keskenduvad Lahemaa alal eelkõige juba väljakujunenud puhkepiirkondadele – Võsule, mis 1971. aastal oli saanud alevi staatuse ning Käsmu külale ja nende lähiümbrusele. Hilisemaid Lahemaa rahvusparki tõmbekeskuseid – Palmset, Viitnat, Sagadit ning sealseid üksikobjekte kirjeldatakse vaid üldsõnaliselt. (Altja tähtsus on peaaegu olematu.) Rohkesti leidub mõlemas reisijuhis Eesti Rahvaluule Arhiivi talletatud kohamuistendeid, osutusi paiklikule rahvatraditsioonile ning elu-olule. Brošüüride suhteliselt suure trükiarvu tõttu on need rahvajutud jõudnud laiemale lugejaskonnani ning kahtlemata kujundanud piirkonna pärimuslugude valikut ka turismisituatsioonis.¹¹

Kokkuvõtlikult võiks öelda, et vaatlusaluses piirkonnas olid enne rahvusparki loomist välja kujunenud puhkerajoonid – Võsu ning vähemal määral Käsmu; üksikobjektidest peeti tähelepanuväärseimaks mitmeid looduskaitsealuseid lähiümbruse rändrahnepid, Käsmu õnnelikvihunnikut, Palmse Näljakangruid, Käsmu ja Ilumäe kabeleid koos kalmistutega, mõisahooneid ning Palmse parki, Nõmmeveski juga jms.

3.2. Lahemaa rahvuspark ja selle vaatamisväärsused

1971. aastal loodud Lahemaa Rahvuspark seadis omale eesmärgiks säilitada ja kaitsta piirkonna mitmekesiseid looduslikke ökosüsteeme ning erilise väärtusega üksikobjekte. Lisaks loodusmaastikule nähti vajadust säilitada sajandite vältel inimtegevuse mõjul kujunenud kultuurmaastikku – arheoloogilisi muistiseid, ajaloo- ja kultuurimälestisi ning etnograafilise või arhitektuuriajaloolise väärtusega hooneid või rajatisi. Tähelepanu tuli pöörata ka asustusajaloo uurimisele ning rahvamälestuste ning muu vaimse rahvakultuuri

¹¹ Üks giid loetles intervjuu käigus muistenditega seotud paiku ning esitas lühidalt ka nende süžeeokkuvõtteid. Tema valik näis olevat suuresti mõjutatud Joonuksi reisijuhetidest – esinesid samad objektid ja süžeed. Lugude meeldetuletamisel võis intervjuueeritav vahetult enne küsitlemist loomulikult neid raamatukesi lapata. Hoolimata asjaolust, et küsitletud ise ei viidanud kõnealustele brošüüridele kui allikmaterjalile, kust ammutatakse pärimust, näib siiski, et neis välja pakutud narratiivid on endiselt aktiivselt kasutusel. Mõne pärimusobjekti puhul on tajutav tõlgenduse teisenemine. Vt ka peatükk 4. *Kohajuttude eripära Lahemaa turismisituatsioonis.*

ilmingute talletamisele. Rahvuspargi rajamisele eelnes mitmekülgne uurimistöö, kus osalenud erinevate teadusalade inimeste (geograafid, zooloogid, bioloogid, etnograafid jt) ülesandeks oli välja selgitada piirkonna maastikulised, looduslikud ja kultuurilised eripärad ning ühtlasi esile tuua need jooned, mis iseloomulikud ja tüüpilised kogu Eestile.

Piirkonna puhke- ja külastustegevus oli rahvuspargi kui institutsiooni poolt reguleeritud. Territooriumi tzoneerimise käigus loodi intensiivse kasutusastmega puhkepiirkonnad (Loksa ja Võsu ümbrus), kus paiknesid enamasti turismiteeninduse ettevõtteid ja majutusasutusi. Peamised vaatamisväärsused asusid nn põllumajanduspiirkondades ehk kultuuristatud maastikul. Loodusmaastikega tutvumine toimus tähistatud õpperadade kaudu. (Vt Ranniku 1972: 672 jj). Siinsed külastuspiirkonnad ning vaatamisväärsused kujundati väga teadlikult rahvuspargi eesmärkidest lähtuvalt. Peamisteks väärtuskriteeriumideks olid ühest küljest seesama esinduslikkus või tüüpilisus, teisalt aga objekti erilisus teiste samalaadsete objektide foonil. Vaatamisväärsused olid üldjuhul ühteagega ka kaitsealused (loodus- ja muinsuskaitse) objektid. Lisaväärtuse annab paigaga seotud pärimus nagu ka ajalooline fakt või kirjanduslik seos. Ma ei julge küll öelda, et mõni pärimusobjekt oleks saanud turismiobjektiks ainult selle seonduva narratiivi tõttu, kuid kahtlemata suurendas pärimus paiga potentsiaali kujuneda turismiobjektiks. Vaid mõned näited siinkohal oleksid Palmse Vahakivi ja Huntkivi.

Dean MacCannelli vaatamisväärsuste sakraliseerimise protsess on teoreetilises plaanis kohandatav ka Lahemaa objektide puhul. Heaks näiteks siinkohal on Lahemaa sümbolistaatuse omandanud Jaani-Tooma Suurkivi Kasispea külas. Kuigi see ei ole Lahemaa rändrahnude seas suurim, ei oma kõrguselt ega ka mahult, on tõenäoliselt väline atraktiivsus see, mis on tõstnud kivi n-ö esindusrahnuks – enim eksponeeritumaks nii turismibrošüürides, fotodel kui ka ekskursioonidel. Kohapärimuse uurijale on huvitav tõik, et Jaani-Tooma Suurkivi kohta ei ole teada ühtegi rahvajuttu, fikseeritud ei ole ka kohalike mälestusi või kirjeldusi paigast. On vaid lakooniline teade kivi nime kohta, kus see seotakse lähedal asuva taluga. Tekib küsimus, et kas väliselt suur ja atraktiivne Jaani-Tooma Suurkivi polegi kuulunud tähendusliku märgina kohaliku mentaalsesse maastikku? Kas on kivi omandanud väärtuse ka kohalike silmis alles rahvuspargi

tegevuse tulemusel? Igal juhul esindab see konkreetne hiidkivi Lahemaa maastikulisi miljöödominante – rändrahne.

1972. aasta *Eesti Looduse* novembrinumber on täies mahus pühendatud vastse rahvuspargi tutvustamisele. Siin on artikleid erinevate elualade esindajatelt – geoloogidelt, loodusteadlastelt, ajaloolastelt, arheoloogidelt jne. Kirjutistes formuleeritakse üsna selgesõnaliselt rahvuspargi eesmärgid ning prioriteedid. Üldise looduskaitse ning ökosüsteemide kaitse kõrval on toonitatud vajadust säilitada piirkonna kultuurmaastikele ning küladele iseloomulikku. Erilist rõhku on pandud külade etnograafilise miljöö (taluhooned, kõrts, kiigeplats, sepakoda jne) rekonstrueerimisele ning mõisaansamblite restaureerimisele, kusjuures viimase puhul on põhjenduseks nõukogude aja uurimuste peamine ametlik vaatenurk – sotsiaalsete vastuolude kajastamise vajadus. Vaatamata seesugusele 19. sajandi ning 20. sajandi alguse talupojajühiskonna elemente rekonstrueerivale suunitlusele, on nii mitmedki autorid seisukohal, et rahvuspark ei ole muuseum. „Kõik vaadeldav peab olema võimalikult tõetruu, paiknema loomulikus keskkonnas ja olema ümbritsevaga loogilises seoses: ehitised looduses, esemed hoonetes ja elav tegutsev inimene nende keskel” (Toms 1972: 687). Niisiis on ehe kõik see, mis on oma loomulikus keskkonnas või sellesse rekonstrueeriva tegevuse kaudu taas asetatud. Võõraid, maastikku mittekuuluvaid või sobimatuid elemente ei väärtustata. Altjal, Toomarahva talu sauna koha peal olnud uuema suvilaehitise, mis oleks lõhkunud üldist miljöömuljet 19. sajandi lõpu rannatalu õuest, aitas rahvuspark omanikul teise koha peale viia (A. K. 11.02.2005).

Inimpõlvade taha ulatuva kultuuripärandi eksponeerimise keerukust tänapäeva inimeste tegevusmaastikus nendib Lahemaa rahvuspargi üks rajajaid Edgar Tõnurist (1972: 646). „Kui me suudaksime õigesti tabada seda seost paljude põlvkondade vahel ning näidata tänapäeva inimestele ja tulevastele põlvvedele, et midagi kõigest möödunud elab ja kestab meis edasi hoolimata ajastute vaheldumisest, siis oleme avastanud täiesti ainulaadse võimaluse siduda loomulikus keskkonnas elavate inimeste abil möödunud tänasega. See tähendab, et me ei loo rahvuspargis eksponaate, vaid toome kõige seal leiduvaga esile eri aegade ühiseid jooni, mis on püsinud ja arenenud koos nende põlvkondadega, kes elasid

ja elavad edasi, ikka põlvest põlve.” Niisiis püüdis rahvuspark vahendada võimalikult ehedat, tõetruud pilti paikkondlikust rahvakultuurist ja pärandist. Hoolimata seatud ideaalidest kujunesid neist 19. sajandi lõpu külapilti taastavatest ehitistest ja abihoonetest ikkagi teatud mõttes muuseumieksponaadid, mida püüti säilitada konkreetse ajastu muutumatute mälestusmärkidena, tutvustamaks võimalikult tõetruult selleaegseid ehitustraditsioone ja ka eluviisi.

Oma kultuuri nostalgia kõrval kujunes 1980. aastatel täiesti omaette kultusobjektiks värskest renoveeritud Palmse mõis, mille puhul nähtub retseptsiooniviiside kihilisus või isegi nende konfliktus. Ühest küljest oli mõis n-ö ametlikus, valitsevat ideoloogiat järgivas retseptsioonis sotsiaalse ebavõrdsuse kehastus, negatiivne näide. (Ja sellisena ta polekski pidanud kuuluma nõukogude sotsialistliku ühiskonna pärandi hulka.) Teisalt, mitteametlik retseptsioon nägi mõisa kui majandamise viisi, uudsete ideede levitajat ning elu-olu edendajat; rahvuspargi puhul polnud vähetähtis ka Aleksander von der Pahleni osa looduse uurimisel ja looduskaitsealase tegevuse väärtustamisel. Mõis oli reaalne minevikule osundav märk maastikupildis, tänapäevases mõistes kultuuripärand, mis sisaldas mitut tõlgendusviisi. Siinkohal on põhjust viidata pärandi poliitilisele iseloomule, see on alati väärtustav valimine minevikust. Poliitiliste ning ühiskondlike muutuste foonil on tendents teiseneda väärtustatavatel pärandiobjektidel või neile omistatud väärtustel.

Rahvuspargi rajajad ning hilisem administratsioon kujundasid Lahemaa väärtused ning retseptsiooniviisi. Esimese rahvuspargina Eestis kandis Lahemaa tugevat rahvusideoloogilist pitsarit. Eesti looduse ja kultuuripärandi kaitse taga oli tollal midagi enamat, nimetagem seda vaimseks vastupanuks, mis koondas ühise eesmärgi – hoida alal „oma” – alla paljusid eestimaalasi. Pilk oli suunatud minevikku – oma kultuuri, oma pärandit nähti 19. sajandi talupojaühiskonnas. Siinset loodust ning kultuuriväärtusi, mis esindasid ühtlasi midagi ka kogu Eestist, tuldi vaatama lähemalt ja kaugemalt. Esimesel paarikümnel aastal oligi Lahemaa siseturismi kultusobjektiks. Urry leiab, et turiste paneb liikuma soov näha ja kogeda midagi erilist või teistsugust, siis vähemasti eestlastest külastajad otsisid Lahemaalt tol perioodil midagi omast ja tuttavlikku. Dean MacCannell (1999) on oma uurimuses välja toonud, et turistid otsivad eelkõige autentsust ning ehedat

kogemust. Lahemaa näitel võib öelda, et rahvusparki algusaastatel toimus siin midagi palverännakute laadset. Huvi äratas eranditult kõik, mida rahvuspark välja pakkus. Peamiseks külastusvormiks said giidide juhendatavad nn kompleksekskursioonid, mis kestsid paar-kolm päeva varavalgest hilisõhtuni, ning mille jooksul jõuti läbi käia põhimõtteliselt kogu rahvusparki ala vaatamisväärsused. Need ekskursioonid järgisid marsruudi vaheldusrikkuse vajadust – rahvusparki mitmekülgne loodusmaastik, samuti siinsed asustusvormid – ranna- ja maakülad oma elatusalade ning rahvakultuuriga, aga loomulikult ka säilinud mõisahooned, võimaldasid külastajail näha mitmeid erinevaid tahke Eestimaast.

Rahvusparki algusaegadest peale läbivad märksõnad – maa, rand, meri, mets, rändrahnud ja kiviülevaated, sood, klint, külad, mõisad jne – on jäänud Lahemaa iseloomustama tänapäevani. Mõeldes Lahemaa sümbolitele, siis eelpool mainitud Jaani-Tooma Suurkivi kõrval on nendeks veel kindlasti restaureeritud taluhoonete ning võrgukuuridega Altja kaluriküla, Käsmu kapteniküla koos meremuuseumiga, mis annab aimu selle kandi merenduse ja laevaehituse arengust. Metsa on Lahemaal palju, kuid üksikutest puudest on kahtlemata tuntuim Ilumäe Hiieniinepuu. Mõisatest on esindusmõisa au loomulikult Palmisel.

Palmset võib pidada ka Lahemaa Rahvusparki keskmeks – on seal ju pikka aega tegutsenud rahvusparki külastuskeskus. Ühest küljest seesama külastuskeskuse asukoht – algul Viitnal ja hiljem Palmises – on tinginud ka selle, et suurem osa külastustegevusest on kontsentreerunud Lahemaa Virumaa osasse ning kulgenud peamiselt marsruudil: Viitna–Palmse–Sagadi–Altja–Võsu–Käsmu. Siin on juba rahvusparki rajamisest alates kujunenud välja turismiettevõtete teatav võrgustik – majutus- ning toitlustusasutused asuvad turismiobjektidele ning vaatamisväärsustele suhteliselt lähedal. Märkimisväärselt hea on sealkandis ka teede olukord. Seevastu näiteks Harjumaa osas kuulusid nii Pärismehe kui ka Juminda poolsaared pikka aega kinnisesse piiritsooni, mida sai külastada vaid erandkorras lubadega. Loomulikult ei tulnud tollal kõne allagi praegu külastajate seas väga populaarseks saanud Eesti põhjapoolseima tipu – Purekkari neeme – vallutamine. Siis olid peamiseks vaatamisväärsusteks metsa sisse peitunud Harju joad – Nõmmeveski,

Joaveski ja Vasaristi ning loomulikult Viru raba ja Muuksi õpperajad. Veel tänapäevalgi külastatakse Lahemaa Harjumaa osa tunduvalt vähem. Üheks põhjuseks see, et seal ei ole piisavalt söögikohti ning ööbimispaiku. Ka paiknevad Harju vaatamisväärsused üksteisest suhteliselt kaugel, palju on ajakulu – bussiga tühja sõitmist. Mõnikord võib probleemiks olla ka teede kehv olukord.

Lahemaal on täheldatav samade väärtustatud objektide püsimine pea 30 aasta vältel. Inimesed tahavad ikka näha Palmse mõisa ja mõisaparki, Altja rannaküla, Käsmu kapteniküla ning sealset kiviaknõ, merd, metsa ja rabasid. Siiski pole see valik olnud kogu aeg ühesugune ja muutumatu. Teatud asjaoludel on toimunud valikuis pidevalt nihked. Nii on näiteks mingid objektid kiirenenud elutempos (ning seeläbi tihedamas ekskursioonitempos) minetanud oma tähtsuse – nad lihtsalt ei mahu enam marsruuti. Mõni jääb otsesest marsruudist mitmeid kilomeetreid kõrvale (nt metsa sees asuv Võsu Ojakivi). Palmse Vahakivi asub küll teele suhteliselt lähedal, kuid siinkohal on selle pärimusega haakuva rändrahnu turismimarsruudist väljajäämise põhjus tõenäoliselt Palmse enamtähtsate objektide paljususes. Käsmu on olnud Lahemaa külastajate huviorbiidis pidevalt, kuid just viimastel aastatel on küla meremuuseumi ning Viikingipäevadega seoses saanud uue huvitõusu osaliseks. Täiesti uueks tõmbekohaks on kujunenud Viinistu küla Jaan Manitski kunstimuuseumiga ning Mohni saar. Rahvuspargi tegevuse jooksul on kujunenud n.ö potentsiaalsete vaatamisväärsuste varamu või pagas, kuhu ühe küsitletu hinnangul kuulub nii 70–100 vaatamisväärsust. Nende hulgast toimuv konkreetne valik turismimarsruuti, sõltub ekskursiooni eesmärkidest, sihtgrupi huvidest, planeeritavast ajaressursist, ilmastikutingimusest, ligipääsetavusest ja veel mitmest asjaolust.

Marsruudi ning selle kesksed peatuspaigad määrab tellija (turismifirma, ekskursioonibüroo, huvigrupp) ning giid kui ekskursiooni läbiviija peab seda järgima. Küsitletud kirjeldasid ekskursiooni dialoogina, mille eelduseks on koostöö grupiga, mis giidi jaoks algab tegelikult juba enne ekskursiooni. Oluline on teada, kes (rahvusesti, vanusesti, erialaliselt jne) ekskursioonile on tulemas, millest nad on huvitatud, kui palju neil aega on, kus nad peatuvad jne. Selle eelinfo põhjal võib giid enda jaoks paika panna

ekskursioonil vahendatava teabe kondikava, mõeldes ühtlasi ka pärimuslugudele, mida kõnelda. Samas tuleb alati olla valmis ootamatusteks, koguni 180 kraadisteks pööreteks. Esimeste minutite jooksul, mil giid kohtub grupiga, saab ta üsna selge pildi sellest, mida külastajad ekskursioonilt ootavad. Niisiis avalduvad giidi konkreetsed valikud objektide ning nendega seotud teabe ja ka pärimuse osas kokkupuutepunktis kuulajaga. Kuivõrd marsruudi peamised peatuspaigad on ette määratud, saab turismiekskursiooni dialoog mõjutada lisaobjektide ja ka bussiaknast osutatavate vaatamisväärsuste valikut, rääkimata valikutest informatsiooni osas.

Välismaalastest külastajate puhul on giidi esmaseks ülesandeks luua kokkupuutepunkt või seos – „võti, milles mina selle loo üles ehitan. Miks selline traditsioon on välja kujunenud? Miks üks rahvas käitub ühtmoodi, teine rahvas käitub teistmoodi? See on see kokkupuutepunkt, see on see ühine-erinev, mis teeb maailma huvitavaks.” (P. H. 03.12.2004). See kehtib laiemalt kogu ekskursiooni kohta, aga ka selles sisalduvate peatuspaikade ning pärimuslugude kohta. Kui eestlastele kõneletakse praktiliselt igasugust pärimust, ükskõik milliste paikadega seoses, siis välismaalaste puhul on see valik mõneti keerulisem. Valitud objekt ning sellega seonduv lugu peaks olema kõnekas teisest kultuurist, võib-olla sootuks erinevast taustsüsteemist pärinevale inimesele. On selge, et siin vajab kohalik lugu rohkelt taustainfot. Mõnel juhul tuleb see taust luua koguni lühikese ajalookursuse abil. Kõige efektiivsem näib olevat selgitada siinseid eripärasid külastaja kodumaa olude ning loodusega võrreldes ning kõrvutades kahe maa ajalugu. „Kui tuleb [inimene] kuskilt mujalt maalt, siis ma loen natukene enne selle maa kohta, looduse kohta ja kultuuri kohta, et osata tõmmata mingisuguseid paralleele. Siis jääb inimesele tavaliselt paremini ka meelde. Oma maad teatakse ikka paremini.” (A. K. 11.02.2005). Vajaliku taustainfo ulatus sõltub külastajate teadlikkusest. Üldiselt näib, et naaberriigi Soome kodanikud on vast kõige teadlikumad – nende puhul on sellise ühisosa leidmine ehk kõige lihtsam – rannapiirkonnas tulevad kõne alla näiteks lood sõbrakaubandusest, salapiirituseveost; arutletakse keelelise sarnasuse üle jne. Mida kaugemale geograafiliselt ja ka kultuuriliselt jääb külastajate kodumaa, seda enam vajatakse taustateavet.

Välismaalaste puhul joonistuvad rahvusesti ja riigiti välja teatavad huvidominandid, mida Lahemaale vaatama tullakse. Soomlasi köidab sinne mõisakultuur, Kesk-Euroopa inimene vaimustub aga pigem puutumatus loodusest – eelkõige metsadest ja soodest. Naabrid lätlased tulevad kaema rändrahne ning Põhja-Eesti klinti. Ühtviisi ollakse huvitatud siinsest rahvakultuurist ja elu-olust. Omaette küllastajakontingendi moodustavad balti-sakslaste järeltulijad, kelle siinsed rännakuid iseloomustavad nostalgia ja igatsuse mõisted.

4. KOHALUGUDE ERIPÄRA LAHEMAA TURISMISITUATASIOONIS

4.1. Pärimusele antud tähendused

Lahemaad tutvustava teabe (ajalooline, loodusteaduslik, kultuurilooline, arhitektuurialane jne) hulgas vahendatakse tänapäeval nii kirjalikus (raamatud, turismibrošüürid, infotahvlid) kui ka suulises (giid, retkejuht) vormis kohapärimust suhteliselt suures ulatuses. Suulises kommunikatsioonis näib olevat tegu oma päritolult vägagi mitmepalgelise materjaliga – rahvapäraste kohamuistendite kõrval kõneletakse ka ajaloolisi, n-ö legendaarseks muutunud tõsilugusid, tuuakse esile seoseid ilukirjanduse ja ajaloo või kultuuriloo vahel, viidatakse meediakajastustele jne. Kohapärimuse esitus ning sellele antavad hinnangud on tugevasti sõltuvuses giidi isiksusest ning tema seisukohtadest. Mõni giid eristab selgelt ajaloolist või loodusloolist faktiteavet pärimuslikust jutust, andes vastava raamistiku edasi kuulajale, peamiselt oma kommentaaride kaudu. Mõni teine aga segab teadlikult mitmesuguseid erinevaid narratiivižanre – rahvajutte ilukirjandusega või omaenda kogemusega, aga ka ajalugu ning looduslugu pärimusega. Rohkem on lugude põimimist, nagu üldse rahvajuttude esitamist, lasteekskursioonidel, kuid ka täiskasvanute gruppide puhul, sõltudes nii rühma huvidest ja häälestusest kui ka retke eesmärgist.

Erinevatest kultuurikihistustest pärinevate narratiivižanrite segunemisele turismisfääris on osundanud Regina Bendix (1999: 36–37). Kõrvutades Austria Kärnteni (Carinthia) turismipiirkonna eriilmelisi teemaparke universaalse *Disneylandiga*, toob ta esile kohalikul tasandil tekkinud teemaparkide võime luua ning kujundada erinevate žanride ja nende visualisatsioonide segamise toel mitmesuguseid fantaasiakogemusi või –elamusi. Näiteks toob ta nn Maagilise metsa Kärnteni orus järve ääres, kus kõrvuti on Maurice Sendaci lasteraamatu (tõlgitud ka eesti keelde) *Seal, kus metsakollid elavad tegelased*, nõiad ja Punamütsike; lastel on võimalus mängida läbi erinevaid muinasjutte aga ka näiteks indiaanlaste ja uusasukate konflikte, keskaegset röövli ja paruni vastasseisu jne. Elamus rajaneb siin laste enda fantaasiamängul. Juhendaja roll on vaid suunav. Disney

teemaparkides on aga läbi standardiseerimise kogemus või elamus rohkem etteantud ja kontrollitud. (Bendix 1999: 32).

Eesti teemaparkidest, kus niisamuti külastajale kogemuse/elamuse pakkumiseks segatakse teadlikult ja julgelt erinevaid traditsioone ja narratiive individuaalse fantaasialoomega, on palju kõneainet pakkunud Metsamoori Perepark Karula rahvuspargis¹². Üks uuemaid temaatiliselt väljakujundatud paiku on nn Kilplala Järvamaal Kareda vallas, Müüsleris. Seal on endisesse mõisaparki rajatud laste ja noorte mängu- ja spordiväljak, milles enamus objekte ja atraktsioone on seotud Kilplaste muistenditega, mis on eesti keelde jõudnud Fr. R. Kreutzwaldi mugandustena. (vt ka <http://kilplased.kareda.ee>). Ühte läbivat temaatilist joont Lahemaa alal kannab Käsma kui kapteniküla, kuid üksnes temaatika alusel teemapargiks seda liigitada ei saa. Tihti Käsma nimelaiendina kasutatav *kapteniküla* sisaldab viiteid küla ajaloole ning inimeste tegevusalade. On ilmne, et selle tähendus on olulisem juuripidi kohalike või ka mujalt külla elama asunud ning siin aastast-aastasse suvitavate käsmulaste jaoks, kui läbisõidul olevale külastajale. Teemapargid on aga loodud eesmärgiga pakkuda midagi just viimatimainitud kontingendile. Samas ei ole välistatud, et tulevikus see suhe ei võiks muutuda. Kui loodus või aja jooksul väljakujunenud vaatamisväärsused iseenesest enam turiste ei köida, luuakse turismi piirkonda uue tasandina teemaparke, ekstreemseid kogemusi pakkuvaid atraktsioone jne (vt Bendix 1999). Turismisfääris üha enam kanda kinnitavad teemapargid ja nendega seotud küsimused on iseenesest huvitav uurimisaines, kuid kuna minu vaatlusaluses piirkonnas otseselt neid ei leidu, siis tahaksin siinkohal tulla tagasi pärimuse ning sellele antavate tähenduste juurde.

Huvitav oli jälgida, kuidas giidid mõtestasid lahti suhteliselt uut folkloristlikku mõistet *kohapärimus*. Kirjalikus küsitluskavas tõin kohapärimuse kõrval esile ka tuttavamad mõisted nagu *kohamuistend* ja *legend*¹³. Enne intervjuud selgitasin giididele üsna lihtsalt ja üldsõnaliselt, missugust pärimuslikku materjali – konkreetsete paikadega seonduvaid

¹² Etnoloog Kristel Rattus käsitleb traditsioonitõlgenduse konflikti Karula rahvuspargi administratsiooni ja kohaliku ettevõtja Metsamoori vahel, kus esimene on seisukohal, et Metsamoor kohtleb traditsiooni pärandkultuurikaitseala jaoks liialt meelevaldselt (vt Rattus 2005: 41–42).

¹³ Siinkohal ei tähista legendi mõiste mitte folkloristlikust žanrijaotusest lähtuvalt pühakuist kõnelevaid rahvajutte, vaid turismis kasutavaid stereotüüpseid ning mitteusutavaid lugusid, mille tegevus leiab aset kauges minevikus.

rahvapäraseid lugusid – ma kohapärimuse all silmas pean. Intervjuu ajal kasutasin aga selliseid üldiseid mõisteid nagu *lugu*, *rahvajutt*, *rahvapärimus*, harvemini *legend*.

Sõltuvalt oma taustast ning teadmistest mõtestasid giidid kohapärimust üsna erinevalt, seda ei peetud tingimata ainult rahvajuttude valdkonda kuuluvaks. Üldjoontes võibki tuua välja erinevate lähenemiste kaks äärmust – esiteks (piirkondlik) rahvapärand kõige laiemas mõttes (nii suuline kui ka aineiline kultuur) ja teisalt kitsamalt kohalik, kohapealses mälus olev pärimus – *kohalik lugu* (A. P. 11.02.2004). Tähelepanuväärne on tõik, et viimast – teatud paikkonnale eripärast suulist pärimust rõhutasid need, kelle rahvaluule alased teadmised pole ammutatud üksnes kirjandusest, vaid neil on olnud ka otsene kontakt kohaliku elanikkonnaga.

Külastajatele vahendatavaid kohajutte nimetasid giidid ise sageli legendideks ja muistenditeks, mõnel juhul ka lihtsalt juttudeks või lugudeks. Folklooržanride osas on giidide jutuvaramu suhteliselt mitmekülgne – muistendite kõrval räägitakse ka anekdoote, pajatusi, memoraate ja muinasjutte (nt loomamuinasjutud). Esitatakse nii vanemaid, alates 19. sajandi lõpust arhiivi talletatud rahvajutte kui ka uuemat, 20. sajandil kujunenud folkloori, kusjuures viimatinimetatu sisaldab kohapärimuse usutavat tasandit esindavaid väiksema stereotüüpsuse astmega lugusid, mis kõnelevad lähemast minevikust (nt kolhoosi aeg, iseseisvumine) ning kohapealsest elu-olust. Vastanud ei osanud sageli sellele uuemale pärimuse kihile tähelepanu pöörata, kuivõrd seda ei peetud otseselt rahvaluuleks. Kohapärimuse mitteusutava tasandi, ehk rahvaluule klassikalises mõttes, moodustavad legendid, muistendid ja muinasjutud. (Vrd Rimmel 2001: 23).

Allikmaterjalidest, kust on saadud teavet Lahemaa rahvaluule kohta, nimetati korduvalt M. J. Eiseni *Esivanemate varandust*, Fr. J. Kreutzwaldi *Eesti rahva ennemuistseid jutte*, Arvo Krikmanni koostatud Lahemaa vanasõnaraamatut *Meri andab, meri ottab*, Mari Musta koostatud murdetekstide valimikku *Lahemaa lugusid*, Enn Tarveli uurimust *Lahemaa ajalugu*, harvemini Heino Gustavsoni üllitist *Igal kohal oma lugu*. Kohalikku eluolu ja inimesi kajastavate ilukirjanduslike teostena mainiti Erni Krusteni *Vana võrukael*, Veera Saare *Elas kord mees*, Arno Kasemaa *Rannamännid*, Herman Sergo *Randröövel*, Teofile von Bodisco *Vana vabahärja majas*, Walter von Wistinghauseni

Pildikesi minu lapsepõlvest, Jaan Krossi *Keisri hull*. Võimaluste piires on püütud tutvuda ka olemasoleva materjaliga arhiivides ning muuseumides (Lahemaa Rahvusparki arhiiv, Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Rahva Muuseum, Rakvere Muuseum jne). Mõned vastanuist nentisid, et nii töö arhiivis kui ka kohalike elanike küsitlemine nõuab suuremat ajaressurssi, kui nn hobigiidil¹⁴ oma põhitöö kõrvalt võimalik leida on. Üks küsitletav arvas, et giidid ei peagi pärimuse kogumisega tegelema, kuna selleks on vastavad inimesed olemas. See materjal peab lihtsalt olema kõigile kättesaadav. (O. P. 11.02.2004). Arhiividesse talletatud kohajuttude vahendajaks tänapäevasele giidile on olnud üsna suures ulatuses ikkagi trükiallikad – nii muistendivalimikud, turismibrošüürid, ilukirjanduslikud raamatud kui ka perioodikas ilmunud jutud.

Lahemaa Rahvusparki algusaastatest alates on Lahemaa alale jäävate külade kohta kogutud mitmesuguseid andmeid ja materjale. Rahvusparki huvitas peamiselt külade välisilme ja hoonestus, etnograafiline materjal, samuti külade ajalugu. Kuid koguti ka rahvapärimust, sh kohamuistendeid. (A. K. 19.03.2003). Tihe oli koostöö ka kohalike kodu-uurijatega. Rahvusparki poolt juhendas ja koordineeris nende tegevust mitmeid aastaid Anne Kurepalu, kes oli ka kogumistöö eestvedajaks. Hiljem on kogujatena oma panuse andnud veel mitmed Lahemaa giidid (Saima Gordejeva, Maret Vihman, Arvo Piir).

Pea kõik küsitletud on lugenud ja kasutanud Anne Kurepalu kogutud materjale. Nõukogude ajal korraldas rahvuspark Lahemaa giididele mitmesuguseid koolitusi ning õppepäevi; ühiselt käidi avastamas uusi matkamarsruute ning vaatamisväärsusi. „Hooajal tihedamini, võib olla isegi kaks korda kuus oli mingi õppepäev. Noh, võtsime seltskonna kokku ja läksime kuskile. Ükskord avastasime Majakivi näiteks. Siis käisime Muuksis. Ja siis oli alati keegi kohalik koduloo-uurija seal juures, et kust need lood siis tulid. Nii et niimoodi sai käidud. Ja talvel olid siis teoreetilisemat laadi asjad nagu... Üks [ettekanne]

¹⁴ Mõisted hobi- ja profigiid pärinevad giididelt endilt ega ole seotud giidide atesteerimisega. Hobigiidideks lugesid end need küsitletud, kes osutavad giiditeenust oma põhitöö kõrvalt. Profigiidide puhul ongi põhitööks ja elatise allikaks ekskursioonide juhendamine. Jaotus ei sea kahtluse alla nn hobigiidide professionaalsust. Küll aga on Lahemaa giidide seas teatav hierarhia, kus tipptegijate hulka kuulub 3–4 giidi, kelle järgi teised püüavad joonduda.

võis olla siis kas soodest või puudest või taimedest ja siis alati oli mingi kodu-uurimuslik asi ka. Erast Parmasto näiteks siin rääkis oma taimelugusid. Mitte ainult botaaniliselt, vaid just need lood, mis on. Viktor Masing täpselt samamoodi. Tähendab, täiesti oma aja tipud käisid.” (A. P. 11.02.2004). Käidi kaasas ka teiste giidide ekskursionidel. Seesugune infovahetus on tänapäeval oluliselt vähenenud, kuivõrd Lahemaa rahvuspargi administratsioon ei koolita ise endale enam giide. Ometi nentisid nii mõnedki vastanuist, et omavaheline suhtlus on väga vajalik just seetõttu, et teada saada, mida keegi mingi paiga kohta räägib ja kuidas ta seda teeb. Tähtis on teineteiselt õppimise funktsioon aga ka teatav kontroll, mille eesmärgiks on hoida ühtset joont ja taset.

Omakandi giididel on selline teatav *lugude pagas* (P. P. 22.01.2004), mis ei pruugi aga ühtida kuskilt kaugemalt tulevate giidide pakutuga. Niisugust erinevust peetakse iseenesestmõistetavaks ja loomulikuks, kusjuures kohapeal saadud teadmisi on hinnatud väga oluliseks: “Arvan, et meil Saimaga võib-olla ongi see suur eelis, et me oleme siin kohapeal elanud ja kohapeal nende kohalike inimeste käest nii palju lugusid kuulnud. Meil on rohkem nagu võimalust üks küla või üks koht rääkida turistile nagu elavaks, kui näiteks Tallinna giidil, kelle andmed pärinevad võib-olla ainult mingist turismiteatmikust või sellisest marsruudi raamatust, kus see kohalik info ju praktiliselt kõik puudub, eks ole. See oleneb sellest, kas ta on ise viitsinud kas kirjandusmuuseumis või kuskil käia, et lisainfot endale otsida. Aga noh, meie oleme kogu aeg selle sees olnud siin, ja ma arvan, et nii Altja külas või Käsmus... Altjal võiks kaks ööpäeva rahulikult ekskursionit teha kõigi nende juttude põhjal, mida kuulda on saanud.” (A. K. 19.03.2003).

Kohalik giid tunneb kahtlemata oma tegevuspiirkonda detailsemalt ning mitmekülgselt. Giid isegi ei pea olema sünnilt kohalik, tema igakülgne huvi piirkonna vastu kompenseerib kohaliku põlvnemise. Niisugune giid on võimeline rääkima elavaks iga küla või kivi. „Põhiline on see, et sa pead ise sellest kohast teadma muidugi. Et sa pead oskama... Praktiliselt seda, mida seal eriti näha ei ole, sa pead oskama ka selle atraktiivseks rääkida. Ma tean, et Pihlaspeal on see vana kabeli nõmm. Vanu hauakohti noh, näha ei ole. Aga kui ma tean selle kohta seda lugu, mida kohalikud on rääkinud, siis ma pean oskama ka selle nähtamatu nendele rääkida nähtavaks. Ainult sel juhul ma võin

niisugusesse kohta viia. Aga kui ma lähen ja ma ütlen, et see on vana kabeli nõmm, et siin oli vana kalmistu. Ja viin ainult selle infoga nad sinna, siis ma arvan, et ega see ikka midagi ei ütle küll. Üsna palju peab olema ikka tagataskus. Peab neid asju teadma. Mitte ainult see väline atraktiivsus, vaid seal peab ikka olema oma lugu ka nendel asjadel taga. Tegelikult võib ju ka suvalise puu ja kivi rääkida ka ekskursiooni objektiks. Ja täiesti atraktiivseks. See oleneb sellest, et mida sa ise tead ja kuidas sa oskad seda asja rääkida.” (A. K. 19.03.2003).

Võib järeldada, et giidi vahetu kontakt kohaliku inimesega, selle paikkonna pärimusekandjaga, on väga oluline, selleks et tutvustatava piirkonna eripärasid ära tunda, mõista ja paremini vahendada.¹⁵ Paikkondliku dominandiga rahvajuttude osakaal saab olla suurem just nende giidide repertuaaris, kes lisaks raamatuist ning arhiividest pärinevale infole tunnevad hästi kohalikke inimesi ning kohapealset elu-olu.

Giid võib olla ka ise paikkondliku pärimusrühma liige. Nagu nentis vastajaist vanim, Rakvere Juhan Kunderi Seltsi esinaine Erna Vilu: „Need jutud elavad meie sees. Edasi. Sellepärast, et kui me oleme kodus, siis me teame ju neid oma piirkonna jutte. Ja me võtame neid tõena.” (E. V. 12.02.2004). Samas on lokaalsesse kogukonda kuuluva giidi teadmiste pagas tunduvalt laiem kui tavainimesel. Vastavalt oma erialale ning huvidele on ta kompetentsem ühes või teises vallas – laiemalt looduse-, kultuuri- või ajalooküsimustes, millest lähtuvalt on ta kujundanud ka oma repertuaari ning selle püsiosised. Ennast matkajuhiks, mitte aga giidiks nimetav Jaan Eilart sõnastab oma ülesannet nii: “Ekskursioon on paikkonna või selle elu mõne aspekti visuaalse tutvustamise töövorm. See pole oma teadmiste näitamine, vaid teadaoleva näitamine maastikul, kuhu täiendavalt lisanduvad eelkõige emotsionaalsed hetked (Järva-Madise

¹⁵ Mõnikord on giidid lasknud oma kodukohta ja selle pärimust tutvustada kohalikul elanikul, eriti kui tegemist on avatud inimese ning hea jutustajaga. Käsmu ajaloost lastakse kõneleda meremuuseumi direktoril Arne Vaigul, Juminda küla tutvustab külavanem Karli Lambot, mõnikord põigatakse sisse kunstnik Seaküla Simsoni juurde, et kaeda tema puuskultpuure. Oluliseks on siinjuures hinnatud vahelduse vajadust – teise jutustaja puhul kerkivad esile sootuks teistsugused lood, esindatud on kohaliku tasandi vaatepunktid. Kontakt kohalikega on külastajale alati huvipakkuv – see on osasaamine igapäevasest reaalsusest, kujundades nii ehedat elamust külastatavast piirkonnast.

kirikukellade õigeaegne kuulamine, Juhan Liivi “Kui tume veel kauaks...” lugemine tema kalmul jne). Tegevuspiirkonna määrab see, mida juhendaja tunneb.” (J. E. 13.12. 2003). Siinkohal võiks tegevuspiirkonnana käsitleda nii geograafilist või ruumilist (mõis) üksust kui ka valdkondi, milles ekskursiooni juhendaja kõige paremini orienteerub. Näiteks peamiselt loodusgiidina tegutsev Peeter Hussar teeb ekskursioone küll ka mõisates, kuid väldib arhitektuuri- ja mööblistiilide alaseid termineid, kuivõrd ei tunne ennast selles valdkonnas kuigi tugevalt.

Turismiekskursioonil on adekvaatne ja tõene faktiinfo olulisim element – alustala kõigele ülejäänule. Tegu on nn kondikavaga, kuhu iga giid kasvatab vastavalt grupile ning situatsioonile sobiva liha peale. Rahvaluule, sealhulgas paikkondlik pärimus on vaid üks väike osa – köömes, nagu nimetas üks küsitletutest – vahendatavast koguteabest. Pärimus võib aidata illustreerida ajaloolisi seiku ja paikkonna loodusloolist kujunemist.

Ajaloolane Enn Tarvel asetab oma uurimuses *Lahemaa ajalugu* (1993) mitmel puhul (külade asustuslood, Ilumäe kabeli vitraaživapid, Ligedama veski vabastuskirjad ja hõbepeekrid) ajaloo pärimusega dialoogi, tuues esile, et kuigi pärimuse tõeväärtus ei ole üks-ühene ajaloolise tõega, siis mingis osas neil kahel kokkupuutepunkte leidub. Rahvaluule kajastab sündmusi ja nähtusi läbi inimese subjektiivse maailmapildi, kus keskmes inimeste kogemused, muljed ning hinnangud (vrd Jaago&Jaago 1996: 26; vt ka Alver 1989). Tsiteerin üht pikaagest Lahemaa Rahvuspargi giidi: “See on ikkagi seotud selle paiga ja selle ajaloo ja selle rahvaga. Ta kuulub siia. /---/ Ühesõnaga, see näitab ka rahva... Mida nad tahaksid – unistusi ja kõiki. Suhtumine siin parunihärradesse. Ühesõnaga, see näitab kogu seda elu ja ajalugu ja sotsiaalseid suhteid. Et nii elati. Ka küla oma suhteid. /---/ Ta on nagu ajalugu, aga palju paremini öeldud. Et vaat, et kubjast eriti ei sallitud. Aga räägid ikka mõne loo kupjaga või mis temaga tehti. Siis on selge pilt. /---/ Palju niukseid lugusid on, mis panevad nagu paika. Eriti just, kuidas inimesed väärtustavad.” (S. G. 19.03.2003).

Niisiis pole kohalikku elu-olu kajastavad rahvajutud giidide arusaamades lihtsalt luule või fantaasialend, neist võib leida viited konkreetsetele kohtadele ning sündmustele.

Ühtlasi aitavad nad ilmestada mingil ajaetapil ühiskonnas kehtinud väärtusi ning käitumisnorme. Tuleb siiski lisada, et kuivõrd turismiekskursiooni puhul on eesmärgiks piirkonna adekvaatne ning mitmekülgne tutvustamine, siis on selles kontekstis vajalik eristada, missugune teave on pärit ajalooallikaist ning mida kõneleb rahvasuu. Eelkõige on vaja nii toimida nende allikate erineva tõeväärtuse pärast. Pärimus võib küll elavdada ajaloolisi fakte, anda neile inimliku dimensiooni ja tähenduse, kuid see subjektiivne nägemus ei asenda nn objektiivset ajalugu.

Inimesed tahavad kuulda lugusid, kuid samas vajavad ka teavet, et mis selle narratiivi taga tegelikult on. Näiteks populaarse Palmse Näljakangrute loo puhul tekib kohe küsimus, et kas see kõik tõepoolest sellisena suure nälja aegadel – aastatel 1695–1697 – aset leidis? On teada, et selliseid korrapäraseid kivikangruid oli Palmstes varem üle kümne ning tõenäoliselt korjati kive põldudelt hunnikutesse pikema aja – sajandite – jooksul, mitte aga lühiajalise kampaaniana (*Lahemaa teejuht* 1998: 21). Teadlikum giid, kes valdab kohalikku pärimust, võib lisada veel seesuguse loo: „Nimelt, neid Näljakangruid oli üle kümne Palmse põldude peal kokku, ja kaks on praegu järel. Miks need kaks on järel? Selle tõttu, et kui mõisa maad jagati asundustaludeks ära, siis need jäid Palmse viinameistri Johan Karu maadele. Kuna need teised Näljakangrud müüsid kohalikud ära Loksa sadama muuli ehitamiseks, kuid Karu ei lubanud oma maa peal olevast kahest kangrust kellelgi ühtegi kivi võtta. Ütles, et nendel kividel on suurem väärtus kui see raha, mis nende eest saadakse. Seda rääkis mulle üks Palmse vanapapi, keda enam ei ole – üks Arnold Ilves. Ja ütles, et tänu Karule jäid need kaks kivikangrut alles. Muidu oleks need ka Loksa sadama muuli sees olnud.” (A. K. 11.02.2005). Objekti väärtust rõhutav pärimuslugu annab omakorda üsna rahuldava seletuse sellele, miks on just need kaks kivikuhilat endiselt maastikupildis alles. Viitamine reaalsele allikale – kohalikule külamehele, kellelt jutt isiklikult kuulnud, suurendab loo usutavust.

Intervjuude üheks võtmeküsimuseks pidasin seda, kuidas giid ise põhjendab rahvajuttude kasutamist mingite paikade tutvustamisel, et seeläbi jõuda tähendusteni, mida nad omistavad kohajuttudele ning pärimusele laiemalt. Küsitluskavas oli mul lisatud ka mõningaid võimalikke põhjendusi – esituse ilmestamine, kuulajate kaasahaaramine ja

lõbustamine, paikade eripära ja ainulaadsuse rõhutamine, ühtekuuluvustunde rõhutamine. Kui pikaäagne loodusteadlasest ekskursioonijuht Jaan Eilart märkis, et peab oluliseks matkajuhi teadmiste ja maastiku visuaalse kogemise koosmõju emotsionaalset kandvust, siis teised kirjalikult vastajad ei suutnud seda tahku kuigi selgesti eritleda ega pööranud ka minu poolt etteantud funktsioonide loetelule erilist tähelepanu. Küsimusele on vastatud enamasti lakooniliselt, kuid oma sõnadega. Näiteks nõnda: “Rahvajutud on mahlakad ja sedasi saab ohjata turiste” (M. A. 30.12.2003); “legendide ja lugudega saab sära lisada oma jutule”; “kui ühe paiga kohta on põneva looga huvi tekitatud ja see on meelde jäänud, hakkavad nad aja möödudes huvi tundma ka teiste faktide kohta” (L. P. 18.12.2003). Teisal on veelgi detailsemalt esile toodud pärimuse ning reaalse paikade või ajaloo sündmuste seost: “Rahvajutud, legendid ja pärimused loovad fooni tõepärasele faktimaterjalile ning äratavad huvi, kuidas siis tegelikult oli” (E. L. 22.01.2004).

Suulistes vastustes jätkub lihtsate, kuid kõnekate metafooride rida – rahvajutud annavad asjale vürtsi juurde; neid kasutatakse värvi pärast; nad on justkui rosinaks saia sees. Kohajuttude osakaal ei pruugi arvuliselt olla kuigi suur – õieti valitud ning sobiva varjundi ning ulatusega doseeritud vürts annab ju kõige parema tulemuse – küllastaja jaoks elamuse kui sellise. Ühe paiga kohta võiks rääkida maksimaalselt paar lugu, et „säiliks värskus” ning asi ei muutuks „väljaimetuks” (S. G. 19.03.2003). Giidid nentisid, et töö käigus on kinnistunud teatud põhilood, mis pakuvad peaaegu igas vanuses kuulajatele midagi. Ootuspäraselt mainiti kõige enam Palmse objektidega (Palmse mõis, Huntkivi, Vahakivi, Kloostrikivid, Näljakangrud) seotud muistendeid. Mitmel korral toodi esile ka rahvapärismusega haakuvaid paiku Viitna ümbruses (kõrts ja kabel), Altjal ning Käsmus (rändrahnud, õnnekivihunnikud); üksikobjektidest nimetati peaaegu alati Ilumäe Hiieniinepuud. Loetletud objektid jäävad Lahemaa peamise turismimarsruudi sisse ning võib eeldada, et nendega seotud pärimus on giidide repertuaari püsivaks ühiseks osaks.

Kuigi materjal ei luba teha mingeid väga paikapanevaid üldistusi, näib siiski, et kaasaegses turismisfääris on saanud domineerivaks eelkõige kohajuttude meelelahutuslik aspekt. Teemaatilisel esiplaanil humoorikad külalood või pajatused ning dramaatika ja

salapäraga seonduvad muistendid. Seoses ühiskondlike-poliitiliste muutustega on rahvapärinus, aga ka rahvuspark tervikuna, minetanud oma algusaegade rahvusideoloogilise rõhuasetuse. Tänapäevane eestlasest külastaja ei otsi rahvuspargist mitte oma ajalugu ja teadmisi, vaid ta tuleb lihtsalt siinset loodust nautima, tutvudes muuhulgas paikkonna kultuuriloolise taustaga. Olulised märksõnad on lõõgastumine ja puhkus. Üldjoontes sama kehtib ka välismaalaste gruppide kohta.

Giidid leidsid, et rahvapärinuse abil on võimalik teha ekskursiooni huvitavamaks. Ühtlasi võib pärinus olla giidi jaoks ka abivahend, kuidas inimesi, ennekõike lapsi, panna end kuulama. Nagu ütles üks giididest, meeldib talle lugusid kõneleda salapärase näoga, öeldes näiteks gruppidele: „Teate, ja nüüd kikiarvul tuleb... lugu” (E. A. 21.01.2004). Selline sissejuhatus, mis oma rõhuasetused saab tähenduslike pauside ja kõneleja miimika abil, aitab loomulikult ekskursioonigrupi tähelepanu koondada giidile ning tema poolt esitavale narratiivile. Kuid mitte kaugeltki kõik küsitletud ei kasuta niisugust võttestikku.

Kahtlemata on „kergeta kaaluga” rahvapärinus heaks vahelduseks ajaloolisele ja loodusteaduslikule teabele. Inimene ei suuda pidevat faktiteavet pikka aega keskendunult jälgida ega ka omandada. „Reegel on selline, et 15 minutit aktiivset juttu. Ega inimene ei ole võimeline rohkem vastu võtma. Siis tuleb anda paus. Et nad saaksid tegeleda oma mõtetega.” (O. P. 11.02.2004). Giidimetoodikas on pööratud tähelepanu inimese keskendumis- ning kuulamisvõimele. Nenditakse, et üldjuhul kipuvad aastaarvud ja muud kuivad faktid üsna kiiresti meelest minema. Haarava süžeeaga jutt aga jääb meelde. Kuivõrd lugusid kõneldakse üldiselt tutvustatava paiga vahetus läheduses, siis ühes looga võib meelde jääda ka see paik. Kahtlemata aitavad jutud luua külastaja jaoks kogemuslikku suhet paigaga.

Loodusgiid Peeter Hussar esindab oma sõnul lugudepõhist ekskursiooni juhendajat, käsitledes mõistet *lugu* väga laialt – see võib olla pärinuslugu, võib olla ka mingi piirkonna geoloogiline kujunemislugu või liigilise mitmekesisuse lugu aga ka konkreetse looma või linu lugu. Ta nendib: „Fakt ei maksa mitte midagi. Faktid toetavad lugu. Ma

püüan hästi kiiresti algul selgitada, et mis siis oleks see lugu, mis sellele rühmale võiks huvi pakkuda ja sealt edasi... Aga ei saa olla sedasi, et see [lugu] on umbmäärane.” (P. H. 03.12.2004). Teisal toob ta näite loo ja fakti vahekorra. „Selle titekivi loo ma räägin alati ära. See on selline üks konkreetne pidepunkt. Et mida rannarahvas on arvanud... Aga sinna juurde minu oma taust on see, et ega see toonekure lapsetoomine ei saa väga vana lugu olla... Ja just sedasi räägin. Toonekure esimene registreeritud pesitsemine on 1843. Siin on see fakt. Enne seda ei saanud ju valge toonekurg Eestisse lapsi tuua. Kust need lapsed enne saadi? Kapsalehe alt. Selge. Soomlased ütlevad, et aga meil räägitakse ka seda lugu. Need on need faktid, mille peale see lugu üles tuleb. Aga rannarahvas... ju siis neil kapsast oli vähe, nemad käisid töid suure kivi tagant. No me ei hakka ju selle üle arutama, et see on legend. Seda on ju räägitud, seda on ju usutud. Teatud vanuseni vähemasti...” (samas). On ilmne, et selle retkejuhi nägemuses on võimalik objektiivseks peetud faktiteavet ning pärimuslugu käsitleda ühe asja erinevate tahkudena.¹⁶

4.2. Kohajuttude temaatika ja jutustamine

Intervjuude ajal püüdsin giide julgustada kõnelema ka kohtadega seotud muistendeid ning kohapeal kuulnud jutte, kuid pean tunnistama, et see ei õnnestunud eriti. Põhjus võib olla selles, et tegemist oli harjumuspärasega võrreldes, kus kuulajaks uudistav seltskond ja tutvustatav objekt enamasti silme all, sootuks teistsuguse jutustamissituatsiooniga. Mitmed vastanuist nentisid, et ei mäleta enam, kuidas see lugu täpselt oli – turismihooajast oli üksjagu aega möödas ning järgmise hooaja alguseni veel küllalt aega. Võib-olla tajuti, et ollakse kontrollitava rollis ja lugu ei saa piisavalt ladus. Üldiselt on intervjuueeritavad vaid viidanud objektiga seonduva jutu peamistele süžee-elementidele, eeldades, et küsitleja tunneb pärimust. Mõnel juhul, peamiselt minupoolse küsimise vastuseks, on esitatud ka lugu kui selline. Seda siiski suhteliselt harva. Seetõttu ei toetu ma kohapärimuse temaatikast kõneledes mitte niivõrd otseselt lugudele, kui võrd

¹⁶ Siin on kohane tõmmata paralleele looduse vahendamise [*nature interpretation*] õpetusega, mis põhineb loodusteadustel, kultuurilool, sotsiaalteadustel ning kunstidel, tutvustades loodust läbi nende mitmesuguste vaatenurkade sümbioosi. Looduse vahendamises on oluline roll praktilistel kogemustel ning elamustel loodusest, mis aitavad positiivsete emotsioonide kaudu kujundada inimestes loodus- ja keskkonnahoidlikke väärtushinnanguid. See suund loodusturismis pärineb Ameerika Ühendriikidest ja Inglismaalt. Eestis võeti kasutusele Metsakaitsealade võrgustiku projekti koolitusprogrammi raames 2001. aastal ja lähenemist praktiseerib ka Sagadi Looduskool. (Asta Tuusti ettekandest Lahemaa Rahvusparki koolitusel *Keskkonnateadlikkus ja loodusturism* oktoober, 2004.)

vastustest välja nopitud üldistele märksõnadele. Kohapärimuse meelelahutusliku aspekti tähtsust tänapäevases Lahemaa turismisituatsioonis avavad märksõnadena ühest küljest huumor ning teisalt dramaatika ja salapära.

Küsimusele, millised peaksid olema külastajat paeluvad lood, vastati kõige sagedamini, et humoorikad. „Nalja tuleb teha... Huumoriga tuleb... Ei saa ju ainult niisugust kuiva teaduslikku juttu kogu aeg rääkida. Alati peab nalja tegema.” (T. V. 09.01.2004). Giidi esmane ülesanne on pakkuda kuulajaile adekvaatset ning mitmekülget teavet tutvustatava paiga kohta, kuid teisalt lasub tal ka teatud mõttes kohustus külastajaid lõbustada, nende tuju üleval hoida või vajadusel (halva ilma, kehvade teolude, tühja kõhu ning väsimuse korral) tuju tõsta. On ju üldjuhul inimesed tulnud ekskursioonile mitte niivõrd teadmisi ammutama, kuivõrd meeldivalt (ja kasulikult) oma puhkeaga veetma. Koostöös kujuneb sellest mõlemale osapoolle meeldiv kogemus. Huumori ja naljaga on võimalik luua vabamat suhtlussituatsiooni, samuti saab ootamatuid ja võib-olla koguni ebameeldivaid seiku läbi huumoriprisma tasandada. „Noh, räägid selle loo ära ja väike huumor... Nad itsitavad ja see jääb alati meelde” (T. V. 09.01.2004).

Nali on paljuski situatsioonikohane ja tõenäoliselt just seetõttu jäid giidid pisut hätta enda poolt kasutatavate huumoorikate jutusüžeede loetlemisega. Kõige enam esineb tõenäoliselt nn situatsioonikoomikat, mis on andnud alust jälle ja jälle uuteks lugudeks. Giididel on oma töös pidevalt kokkupuuteid erinevate inimeste ning nende arusaamadega maailma asjadest. Siin naljakaid seiku jätkub. Konkreetselt Lahemaaga seostub järgnev lugu: „Hästi pikka aega oli meil Lahemaal see, et... Üksvahe oli neid Moskva gruppe üsna palju. Ja need kurtsid siis, et neil on paha olla. Süda paha ja iiveldab. Värskest õhust! Ja siis me soovitasime täiesti tõsimeeli neil bussi sumbuti toru juures natuke aega seista, et parem hakkaks. Ja nad läksid ka! Uskusid. Et see oli üks selline nali vahepeal.” (A. P. 11.02.2004).

Piisab märksõnast või ühest repliigist, et giid saaks esitada mõne puändiga loo või ütelda tabava võrdluse, ka vanasõna. Konkreetsemalt kohaga seotud juttudest tõid giidid esile lõbusamaid nimeseletuslugusid. Näiteks Viinistu puhul, et seal külas istutakse viina

pärast. Või et Kuradisaare nimi tulnud sellest, et venelased ei olnud osanud hästi Saartneeme välja hääldada ja ütlesid *tsjort nim*. Küllaldaselt elevust pakuvad värvikamatest inimesest ning nende tegemisest või ütlemistest pajatavad lood. Üsna sagedasti kasutavad giidid humoorikas võtmes ka Sagadi mõisaga seotud mütsiviskamise narratiivi, et kui härra soovis ööd veeta proua juures, siis viskas loa küsimise märgiks oma öömütsikese proua poolele.

Mõni objekt võib lõbusa ning naljaga pooleks esitatud pärimuse valguses saada sootuks teistsuguse tähenduse. „No sellega [Palmse Kloostrikividega] oli nii, et siin oli nunnaklooster 13. sajandi lõpust kuni 1510. Tsistertslaste ordu oma. Kui otsustati, et see jääb liiga kaugemale peakloostri Tallinnas, siis nad müüsid maha oma maad. Aga rahvas teab rääkida, et kuradid olevat käinud nunnadel külas ikka. Neid vaatamas. Kui nunnad ära kolisid, siis nunnad ei rääkind sellest loost kuraditele. Need tulid ja ootasid, kuni ära kivistusid. Noh, sellega saab alati nalja. Siis saab ikka lõpuks veel ütleda meestele hoiatuseks, et ärge Palmes liiga kaua oodake. Noh, tavaliselt saab räägitud ikka see õige jutt [rabakivide rühma loodusteaduslik tutvustus] enne ja pärast siis juba sellised lood.” (S. G. 19.03.2003). Elevust tekitab kindlasti nunnade ja kuradite seos, aga ka loo lõppu lisatud kommentaarid, mis suunatud otseselt kuulajatele.

Humoorikas võtmes on avatud ka titekividega seotud pärimust. Andes näiteks külastajatele soovitusel järglaste saamise eesmärgil koputada või patsutada titekivile, mis tekitab grupiliikmete seas elevust ning sõbralikku omavahelist tögamist. Soomlastele võiks aga asja serveerida isegi nõnda: „Ma ütlen seda ka soomlastele, et tänu nende saadetud kividele olid randlastel üldse lapsesaamise võimalused. Kui nemad ei oleks kive saatnud, siis kust oleksid randlased tited võtnud? Kured ei pesitsenud ranna ääres – sisemaal tõid kured lapsi. Randlased oleksid ilma beebideta olnud... Aga näed, põhjanaabrid aitasid. See on hea koostöö läbi aastatuhandete.” (A. K. 11.02.2005).

Lapsesaamise teema saab mõnes grupis veel omad edasiarendusedki. „Ühele rühmale tegi hästi palju nalja see, kui... Noh, ma nüüd juba automaatselt vaatan selle pilguga ringi, et mis ümberringi on. Kui on mingi uus kivi, jääd seisma ja lähed vaatad, et mis kirjutatud

on – mingi mälestusmärk. Siis on see, et... üldiselt [ekskursioonil] sõrmega ei näita, aga kuidagi käega niimoodi viipad sinnapoole. Et vaadake, seal on nüüd paremal või vasakul on toonekure pesa. Ja kõik vaatavad. Ja siis hakkas üks rühm naerma, et noh, kas sa siis ei tea, et kui sa ise näitad [sõrmega], et siis sul sünnib laps. Kogu [soomlastest] rühmale tegi see midugi nalja. Ma hakkasin ise ka selle peale naerma ja ütlesin, et ma olen vehkind juba neli aastat, ja pole nagu midagi olnud. Ja selles mõttes oligi väga hea, et see tegi neile nalja.” (P. P. 22.01.2004). Hoolimata asjaolust, et grupiliikmed tögasid noorukest giidi, on viimane asjade käiguga rahul – teema ärgitas dialoogi, ühtlasi sai täidetud eesmärk pakkuda ekskursioonigrupile elamust. Vahejuhtumist kõnelemine haakub otseselt ka Lahemaa maastikupildis esinevate titekividega seotud pärimusega, ning võib ajapikku kujuneda korduvaks osiseks konkreetse giidi repertuaaris.

Naljalugusid või pajatusi, mis on suuremas sõltuvuses situatsioonist ning kuulajaskonnast, ja seetõttu varieeruvad rohkem, giidid ei osanudki otseselt välja tuua. Dramaatikat ning salapära sisaldavate mõisate kummituslugude süžeesid kirjeldati aga tunduvalt rohkem. Nenditi, et mõisate puhul küsitakse ikka, nii laste kui ka täiskasvanute gruppides, et kas mõisaga seostub ka mõni kummituslugu. Kuivõrd külastajad on sellele juba ette orienteeritud, siis neid lugusid kõneletakse. Vaatlusaluse piirkonna varasemates arhiivitekstide üleskirjutistes mõisate kummituslugusid ei esine. Kohapärimuse andmebaasis leidub Kuusalu kihelkonnast mõisa kummitustest ja tontidest kõnelevaid lugusid alles RKM-i kogus. Seda võib pidada uuemaks usundilise muistendi kihistuseks, mis on eriti vohama hakanud eelkõige seoses turismindusega. Huvitav on tõik, et turismibrošüüridesse ja muistendikogumikesse pole need narratiivid (veel) kuigi sagedasti jõudnud. Enam on teema leidnud kajastamist meedias. Oma kummitus(ed) on nii Palmse, Sagadi kui ka Kolga mõisates.

Kõige rohkem räägitakse Palmse Betsy lugu. Betsy on hea kummitus või vaim, Karl Magnus von der Pahleni esimese naise, Elisabethi (1797-1820) vaim. Elisabeth suri oma poja Aleksander von der Pahleni sünnitamisel. Et Karl Magnus võttis peagi uue naise, siis olevat Betsy hakanud käima vaimuna Ilumäe kalmistult Palmstes vaatamas, et tema pojale liiga ei tehtaks.

Nii mõnigi giid tunnistas, et Betsy on tema jaoks sümpaatne tegelane. Rahvamälu mäletada teda hea ja ilusa mõisaprouana, kes rääkinud ka lihtrahvaga. Väga noorelt sünnitamisel surnud mõisaproua lugu on omandanud tugevasti romantilise värvingu, vähemasti teatud külastajakontingendile (vanemad inimesed) esitatuna. Lastegruppide puhul saab sama jutu üles ehitada põneva ja kõhedust tekitava kummitusloona. Ja kui sinna veel lisada enda kogemuslik läbielamine, siis on mõju garanteeritud.

„Kui on lastegrupid, siis lisaks nendele muinasjuttudele lapsed ootavad selliseid põnevaid lugusid. No siis olen rääkind kummituslugusid. Oma kummitus on Palmses. Ja kui siin päris alguses... Kindlalt võin öelda, et kui ma Palmsesse läksin, siis mina kummitusi ei uskunud. Linnalaps, Tartu linna laps, üks ju. Mingeid kummitusi pole olemas. Ja ei uskunud. Ja siis nagu ma ütlesin, ma elasin Palmse mõisas...Läksin tööle juba ka Võsu kooli. Ja hommikul üks pool seitse... Palmse mõis ei olnud veel üldse restaureeritud. Seisan seal mõisa väravas ja vaatan, kumab valgus. [sosinal] Kumab valgus. Vaatan siitpoolt, vaatan sealpoolt – kumab valgus. Seal oli koolilapsi ka. Ja seisan seal väravas ja vaatan ja vaatan. Kuu ka ei paista. Mingit valgust nagu ei ole, et mis see on? Lõpuks julgesin küsida, et kas teie ei näe, seal on mingisugune valgus, värelev valgus. Ja siis ütles üks noormees: „Mhh, Betsy käib oma tubades ringi, mis seal siis nii väga imelikku on.” Nende jaoks oli see täiesti loomulik.” (M. V. 20.01.2004).

Salapära ning draamatikat õhkub ka Sagadi musta daami loost. Siinkohal toon näiteks väljavõtte intervjuust Sagadi mõisa perenaise Maie Kajaga, kes lisab loole otsekui kinnitusena mitme inimese kogemused kummitusega seoses. Küsitletav ise pole kummitust kohanud, kuigi on olnud Sagadi mõisaga seotud pea 25 aastat. Ta usub, et mõningatel inimestel on erilised võimed seesugust üleloomulikku kogeda; takistusena, miks vaim ennast temale ei näita, näeb ta endal kristlase ristimärki.

„Tema [härra Vene] rääkis seda niimoodi. Mõisas oli kihluspidu. Ja siia sattus üks niisugune kaunis, üleni mustas daam. Ta oli musta rietatud, mustade juustega ning kaunis, mustade silmadega, kes võrgutas pulmapeo ajal ära selle peigmehe. Ja kui nad

olid peigmehega ennast ära peitnud sinna relvakappi. Ja kui rahvas hakkas taga otsima, et kus peigmees on kadunud. Siis oligi nii, et kui nad üles leiti, võttis see mustlanna esimese ettejuhtuva relva ja süümepeinades laskis ennast maha. Ja nüüd pidigi tema käima sealsamas koridoris, kus see relvakapp oli. Ikka aeg-ajalt pidi seal käima. Ja kui see härra Vene seal elas... Ta kuulis, kuidas see mustlanna talle ikka ukse peale koputas. Ta kuulis ka samme. Ja siis ütles: “Ja ükskord kui ma ukse lahti tegin, siis ma nägin pikka musta kleiti lehvimas. Nagu läks kuskilt...”. See oli nüüd härra Vene jutt. Aga siis mul oli siin üks kunstnik, kes tegi neid laemaalinguid. Ta oli Venemaalt. Ukrainlanna? Ma ei oskagi öelda nüüd ta rahvust, aga ta rääkis vene keelt. Ja tema oli ka väga tundlik inimene... nagu need kunstnikud on. Ja tema kuulis tihti kui keegi läks ülesse sealt trepist, kuidas sammud läksid. Siis ta kuulis niisuguseid hõikeid – nagu “Ahh...aahhh”. Niukseid häälitusi tegi. Tema kuulis seda. Aga mina ei ole seda kuulnud. Aga meie töömehed... See oli võib-olla üks paar aastat tagasi. Arvasid, et ma olen mõisas, aga meie läksime kõik koosolekule. Me olime siin majas [Metsamuuseumis, endine karjakastell]. Mind parasjagu mõisas ei olnud. Ütleb, et ta nägi, et üleni musta riietatud daam läks sealt mõisa saalist sinna, kus ta ennast nagu maha laskis. Küünal oli tal käes. Ta arvas, et mina käin seal küünlaga. Ma ütlesin, et see mina ei saanud olla, sest mina olin koosolekul. Mitte kedagi ei olnud. Mõisauksed olid lihtsalt lahti. Nemad nägid ka. Ja siis oli kooliajal olnud üks koolitädi, kes hommikul vara pani neid ahjusid küdema. Ütles täpselt samuti, et nägi kuidas tuli sealt küünal käes. Tema nägi nagu varju. Ta ei näind mitte konkreetset kujutist, vaid et küünal vilkus ja inimene käis. Nii et kolm tunnistust... neli tunnistust, kes on näinud seda. See on päris põnev olnud.” (M. K. 03.12.2004).

Olgu võrdluseks toodud veel ka lugu Kolga mõisas kummitavast punapäisest nõiast, keda vastupidiselt Palmse Betsyle ning Sagadi mustale daamile kujutatakse üsna ohtlikuna, vähemasti meessoole.

Kolga mõisa krahvilossis asub kummituste pesa. Juba vanasti, siis kui Kolga mõisas veel krahvid elasid, olid kummitused neid kangesti häirinud ja kimbutamas käinud. Mõisahoone parempoolse tiiva kolmandal korrusel asuvad mõisahärra külaliste jaoks ehitatud toad. Seal aga juhtuvat üsna kummalised lood. Öösel hakkavad mustad jõud oma võimu näitama: uste paukudes ja hirmsaid hääli tehes võib seal kohata tervet karja kummitusi, kes ühtäkki võivad su voodiveerel kukkuda kaarte mängima. Märul ja põrgu

kaob alles siis, kui päike tõuseb. Sellised lood aga sünnivad mõisahoone külalistetiivas. Muudes ruumides kummitab valgetes riietes noor punapäine naine. See punajuukseline on väga salakaval ja õel. Ilmub ta ei tea kust, ei tea mil hetkel. Punased kiharad peas lehvimas, valged hambad välkumas ja tema suurtest silmadest võib näha tuleleeki. Ja hoidku jumal, kui mõni mehepoeg peaks talle ette jääma! Otsemaid hammustab nõid teda käest ja olgu ta neetud, siis see mees peab surema täpselt aasta pärast. Seejärel lahkub vaim vaikselt läbi seina sama äkki kui ta ilmub, et hiljem sama ootamatult välja tulla oma uut ohvrit ründama. Võib-olla on see noorik toosama krahvinna, kelle üks Kolga mõisa krahvidest kunagi armukadedushoos pööningul kirvega maha lõi. Täna seni võib pööningul selles kohas tardunud verd näha. Ja pimedatel talveõhtutel võib näha mõisaakendel valges kleidis vilksatavat kogu ja kuulda tema vaikset naeru.

EFA II 37, 170/1 (1) < Soome < Kuusalu khk., Kuusalu v., Kolga k. – Vallo Järv (Kolga keskkooli õpil.) < Jarl Stenbock 59 a. (1999).

Mõisatega seotud kummituslood on kahtlemata usundilised muistendid, pakkudes üpriski vastandlikke elamusi. Kaine mõistus keelab üldjuhul kummituste olemasolusse uskumast, teisalt köidab kuulajaid see salapära, müstika ning võimalus, et midagi võib eksisteerida ka reaalsest igapäeva-maailmast väljapool. Mäletan iseenda algkooli aega jäävaid esmaseid kokkupuuteid punapäise nõia looga. Mõisast mööda käies hoidsin veel pikka aega ettevaatuse mõttes silma peal ühel kinnimüüritud aknal. Just selle taga arvasin ma punajuukselise naise end peitvat. Lastele võib nende muistendite mõju olla kõige suurem. Seesama Sagadi mõisa perenaine nentis, et ta tavaliselt ei räägi musta daami lugu mõisas pulmi pidavatele seltskondadele, sest üldjuhul ööbib pruutpaar hotelli sviidis ning ta ei tahaks noori ära kohutada. Isegi kui inimene ei usu vaimudesse või kummitustesse, võib nii tundlikul momendil kuuldud lugu ometi panna fantaasia tööle ning tekitada hirmu ja ebausku.

Humoorikate ja draamatikat ning salapära rõhutavate juttude kõrval on aktuaalsed mitmesugused tuntud aadlisuguvõsa esindajate (Pahlenid, Dellingshausenid, Stenbockid jne) aga ka valitsejatega (Karl XII, Peeter I, Katariina II¹⁷) seotud narratiivid, mis hõlmavad nii rahvapärimest kui ka ajaloolisi tõiku. Arvan, et neis lugudes figureerivate tegelaste tuntus laiemas balti-saksa ja vene kultuuriruumis, aitab selgitada nende populaarsust ja ulatuslikumat kandepinda. Lood on ühtviisi kõnekad eestlasele kui ka eurooplasele. On ju mitmed von der Pahlenite esindajad oma aktiivse ühiskondliku

¹⁷ Nn *legendid* Peeter I ja/või Katariina II peatumisest Viitna kõrtsis on toodud esile muuhulgas ka Viitna kõrtsi kodulehel. Vt www.restoran.ee/viitna

tegevuse tõttu rahvusvaheliselt tuntud.¹⁸ Palmse parunitega seondubki mitmesuguseid lugusid, mõned neist on juba Fr. R. Kreutzwaldi *Eesti rahva ennemuistsetes juttudes* paiklike juttudena kirja pandud. Pärimusega laetud vaatamisväärsusena tõstaksin siinkohal esile Kotkamäe ausammast, mis asub otseselt Ilumäe–Võhma tee ääres, jäädes nii Lahemaa põhimarsruutide sisse. Selle on Aleksander von der Pahlen rajanud oma isa Karl Magnus von der Pahleni mälestuseks. Rahvaloo järgi lasknud siin Palmse mõisa härra hõbenööbiga kord kotkast, kelle küünte vahel olnud väike laps. Laps kukkunud jõkke ning ta päästeti. Hiljem selgunud aga, et see olnud võõramaa kuninga laps ning Palmse härra saanud tänutäheks suurel hulgal kulda ja hõbedat. Selle sündmuse mälestuseks püstitati sammas.

Üheks peamiseks vaatamisväärsuseks juba enne Lahemaa rahvuspargi rajamist oli Käsmu raudkividest kabel, mida hüütakse ka kindralikabeliks. Näib, et just selle kabeliga seotud lugu on üks niisugune, mida pea alati kõikidele gruppidele kõneldakse. „Selle kabeli kohta räägitakse niimoodi, et Aaspere parun Dellingshausen olevat siis Aleksander II atentaadi tegemisel olnud kaasaitaja ja siis kui kätte maksta... ühesõnaga ähvardati, siis ta olevat lasknud ennast surnuks kuulutada ja saatnud Peterburist teele siis oma tammekirstu, kus siis tema pidi sees olema. Ja Käsmusse ehitati kabel. Ja pandi see tammekirst sinna sisse ja talupojad pidid valvama seda tammekirstu. Aga ühel tormisel ööl... No aga see kumu... oli jõudnud ka siis Käsmu, et seal midagi muud on selles kirstus. Ja talumehed olid teinud siis üks öösel, kui oli väga tormine ja pime old, sügisel old, olid teinud selle lahti ja oli tammepakk old seal... See oli Dellingshauseni kabel.” (T. V. 09.01.2004). Loos viidatakse konkreetsele ajaloolisele sündmusele ning kohaliku paruni seotusele sellega. Teisalt sisaldab narratiiv ka salapära, üht-teist jääb õhku rippuma. Sõltub giidist ning tema taustateadmistest konkreetsemalt ajaloo vallas, kuidas ta seda lugu serveerib ning mida kommentaariks lisab. Tsiteeritud giid näiteks nendib, et tema ei ole selle vastu kunagi erilist huvi tundnud, et miks tegelikult see kabel seal on. Vaid eelpool esitatud lugu ise on olnud oluline.

¹⁸Peter Ludwig von der Pahlen (1745–1826) oli esimene Vene kindralkuberner Kuramaal. Osavõtu pärast tsaar Paul I tapmisest 1801. aastal saadeti ta asumisele; Karl Magnus von der Pahlen (1779–1863) oli Tartu Ülikooli kuraator, Balti kindralkuberner; Aleksander von der Pahlen (1820-1895) oli Eestimaa rüütelkonna peamees, Balti raudteeliini ehitaja ja Tallinn-Peterburi raudtee direktor ning innukas looduseuurija.

Temaatiliselt ja ka oma funktsioonilt eraldiseisvatena tuleks käsitleda jutte, mis rõhutavad vabadust ning eestlust. Arvatavasti olid need jutud rahvusparigi algusaegadel, mil rahvusideoloogiline diskursus oli tugevamalt esil, tunduvalt olulisemad kui tänapäeval. Iseenesest pole vabadust puudutavaid narratiive arvuliselt kuigi palju olnud. Peamiseks näiteks, mis kordub nii Helmut Joonuksi turismibrošüürides kui ka Lahemaa varasemates väljaannetes, on Ligedama veski vabastuskirjad ning hõbepeeker, mis rahvajutu järgi olevat olnud Rootsi kuninga Karl XII kingitus tänutäheks peavarju eest. Hiljem olevat Sagadi mõisnik vabastuskirjad endale petnud põhjendusega, et neid on vaja käia Stockholmis kinnitamas. Peremehe küsimise peale aga vastanud, et ei tea niisugustest kirjadest midagi. Pärast hakkas mõisnik Ligedama maid vähendama ning renti tõstma, mis viis lõpuks peremehe talust väljatõstmiseni. Seda rahvajutu motiivi kasutab ka Veera Saar oma teoses *Elas kord mees*. Raamat on kahtlemata pärimuse, aga ka Ligedama kui vabatalu laiemale tuntusele kaasa aidanud. Loo rahvusideoloogilises tõlgendusvõtmes saab kõige suurema tähenduslaengu vabatalu mõiste. Oma vabadust püütakse õigustada rootsi-aegse pärandiga. Nõukogude ideoloogiaga sobis aga jutus keskne sotsiaalne konflikt ning mõisniku negatiivne, inimese vabadust pärssiv kuju.

Ajaloolane Enn Tarvel on oma uurimuses peatunud ka Ligedama veskikoha vabatalu staatusel. Hingerevisjonide toel nendib ta, et pole mingit põhjust pidada Ligedamat vabataluks, kuivõrd ühtegi vabastuskirja ei ole revisjonide ajal esitatud. Karl XII käikudest on teada, et 1700. aastal ratsutas ta Kahala, Läsna ja Loobu kaudu Tallinnast Rakverre. Kuninga viibimine Käsmus või Ligedamal ei ole ajalooliselt kinnitust leidnud. Ligedama hõbepeekreid on säilinud kaks ja andmeid on kokku neljast. Tarvel on seisukohal, et seesugused hõbepeekrid kuuluvadki jõukamat sorti möldripere vara hulka. Küll aga kajastavad viimase Ligedama peremehe, ärksa ning ühiskondlikult aktiivse Madis Mühlbachi (1840–1916) konflikti Sagadi mõisnikuga toleaeagsed kohtumaterjalid. Kohtuprotsess lõppes mõisniku õigusega ning Madis Mühlbachi Ligedama kohalt väljatõstmisega 1889. aastal. (vt lähemalt Tarvel 1993: 81–86).

Ligedama vabastuskirjade ning hõbepeekrite lugu, samuti Ilumäe „vitraaživappide” omistamine kohalikele vabatalupoegadele,¹⁹ esindavad narratiivikihti, mille kõnelemise puhul ei ole esiplaanil mitte niivõrd meelelahutuslik nüanss, kuivõrd informatiivne, aga ka identiteeti loov aspekt. Globaalses turismikontekstis esindavad need lood pigem kohalikku väärtustasandit, olles mõeldud samast kultuuritaustast pärinevatele inimestele – eestlastele endile. Šveitsi alpipiirkonna näitel toob Regina Bendix välja, et mitmed kaasaegsemad kohaliku kultuuri traditsioonitõlgendused või koguni uued traditsioonid ei ole suunatud mitte turistile, vaid pigem kohalikule, aga ka laiemalt rahvusele kui sellisele (vt Bendix 1989: 136). Seega on traditsiooni kasutamise situatsioon turismipiirkondades mitmetahulisem kui esmapilgul paistab. Alati ei orienteerutagi turistile ning turismis kehtivatele turuprintsiipidele. Esil võib olla ka kohalik oma kultuuri tõlgendusmudel.

Tulles kohajuttude temaatika juurest giidi kui pärimuse vahetu vahendaja juurde, tuleb esmalt rõhutada, et giid on teadlikult ja eesmärgipäraselt omandanud tutvustatava paikkonna kohta käiva teabe, sealhulgas pärimuslood. Üldjuhul on selle teadliku õppimise või omandamise taustaks inimese huvi paikkonna vastu või laiemalt looduse, ajaloo ja kultuuriloo küsimuste vastu²⁰. Giiditöös on vaja end pidevalt täiendada, hoida end kursis piirkonnas toimuvaga, kohalike arengutega ning muutuvate seisukohtadega. Informatsiooni kogumine ja talletamine, olgu siis otse mällu või ka kirjaliku üleskirjutisena, toimub pideva protsessina. Olulisena ja huvitavana näivad teabekillud raamatuist, ajakirjandusest ja ka inimeste omavahelisest suhtlusest kirjutatakse enda jaoks välja; vastav materjal süstematiseeritakse, et hooaja alguses, või enne konkreetset ekskursiooni, oleks võimalik asju uuesti meelde tuletada. Vaid üksikud vastanuist nentisid, et toetuvad peamiselt kohalike poolt vahendatud rahvajuttude osas eelkõige oma mälule.

¹⁹ Adramaarevisjonid kinnitavad, et vitraaživappidel esinevate nimede puhul on tegu tõepoolest 1720. aastate paiku Ilumäe ümbruses elanud inimestega, kuid ükski neist ei ole olnud vabatalupoeg. (Tarvel 1993: 80–81).

²⁰ Intervjueeritavad olid valdavalt kõrgharidusega, enim oli filolooge (eesti, soome, saksa ja inglise filolooge), paar ajaloolast ning paar loodusteadusliku taustaga inimest. Mitmed küsitletud on töötanud/töötavad õpetajana. Küsitletute seas oli ka üks meditsiinitöötaja, üks endine raamatupidaja, üks põllumajandusharidusega inimene ning üks topisetegija.

Nagu juba eelpool öeldud, loob giid jutustamissituatsiooni – dialoogi enda ja kuulaja vahel. Siinkohal käsitlen turismiekskursiooni dialoogi kui kõikidele osalistele avatud kommunikatsioonivormi. Dialoogi kandvaks pooleks on kahlemata giid, kes tutvustades paikkonda, suunab inimeste tähelepanu konkreetsetele maastikuelementidele, loodusküsimustele, kultuurinähtustele, kohalikele eripäradele jne. Kuulajaid intrigeerides, huvitavaid mõttekäike välja pakkudes, neilt otseselt üht-teist küsides püüab giid ka oma auditooriumit vestlusesse haarata. Paaril juhul on küsitletud toonud välja erinevuse välismaalaste ning eestlaste osas. Kui esimesed on vägagi suhtlemisaldid ning küsivad ja räägivad palju ka ise, siis keskealiste eestlaste puhul kipub ikka olema nii, et „kõrvad lontis kuulad ja ei tee väljagi” (S. G. 19.03.2003). Mõnevõrra parem on olukord eesti noorte seas, kes samuti tahavad küsida ning kaasa mõelda. Sõltub muidugi ka giidi enda lähenemisest ja suhtlemisuskusest, kuivõrd edukalt ta suudab ekskursioonigruppi sellesse dialoogi haarata. „Mitte, et lähme mõisauksest sisse ja kuulake nüüd hoolega, mis ma teile räägin... vaid pigem see, et “Tulge, lähme koos! Arutame koos, mis siin huvitavat on.””(P. H. 03.12.2004). Neil kahel lähenemisel on mäekõrgune vahe.

Dialoog ei tähenda pidevat suulist kommunikatsioon, sinna mahuvad ka mõttepausid. Aktiivse poolena peaks giid andma inimestele piisavalt aega ja ruumi omaenda mõtete mõlgutamiseks, et nad seeläbi suudaksid ise seoseid näha ning neid leida. „Ma ei kiirusta kedagi tagant. Et inimestel oleks rahulik, et nad saaksid emotsioone. Tunnetaksid kõike seda, mida ma tahaks oma emotsionaalsusega edasi anda.” (M. K. 03.12.2004). Pausihetkedel antakse ühtlasi kuulajatele võimalus küsimusteks, aga ka omaenda mõtete jagamiseks teistega. Kui mitte üle kogu ekskursioonigrupi, siis vähemasti oma lähema kaaslasega.

Sellesse dialoogi kuuluvad ka kohtadest kõnelevad narratiivid. Kuivõrd jutuvestmise eelduseks on kuulajaskond (vrd Viidalepp 1959: 278), leian, et giidi võiks võrrelda rahvajutustajaga. Turismiekskursioon on küll sootuks teistsugune jutustamise kontekst kui tavapärase, peamiselt väiksemas seltskonnas spontaanselt arenev juttude vestmine. Esiteks võib ekskursioonil olla kuulajaskonna suurus väga erinev – alates ühest-kahest inimesest kuni poolesajani välja. Teiseks esitab giidi peaaegu alati oma repertuaari

kuuluvaid lugusid võõrale kuulajaskonnale, kellel võivad olla küll mingisugused taustateadmised piirkonna ajaloo ning geograafia kohta, kuid nad ei pruugi teada paiklikke pärimusjutte. Põhjus, miks näen giidis tänapäevast jutustajat, on folkloori varieeruvuse printsiip. See ei tähenda ainuüksi seda, et erinevad giidid esitavad mingi objektiga seotud narratiive teistlaadi tõlgendusvõtmeis. Nõnda, nagu traditsioonilises pärimusühiskonnas, varieerib jutustaja oma esitust vastavalt kuulajaskonnale, nii kohandab ka giid kõneletavat juttu vastavalt turismigrupile ning selle ootustele. „Sama lugu saab grupiti erinevalt rääkida. Kui seal on päris lapsed, siis sa räägid seda [Betsy lugu] kui õuduslugu. Kui on juba vanemate seltskond, siis tuleb rohkem tunnete peale rõhuda. Seda saab nii ja naa rääkida. Varieerida lõpmatult.” (E. A. 21.01.2004).

Niisiis valib giid loo ning sellest kõnelemise võtme alati kuulajaskonnast lähtuvalt. Laste puhul on enam põnevust, müstikat, õuduslugusid, aga ka muinasjutte ja muistendeid. Lastele tuleb anda ka pidevat tegevust, kas mängu või ka mingite võistluste, *actioni* läbi. Mõnikord nad tahavad joosta, teinekord hüpata või kivile ronida. Üks giid kõneles sellest, kuidas nad koos ühe lastegrupiga Majakivi otsisid. „Panin needsamad... puberteedia noored Majakivi otsas rahvalaulu laulma. Nad olid nii õnnelikud, et me leidsime lõpuks selle üles. Ütlesin neile, et teate, mina ei ole ka ammu käinud... Täitsa niimoodi lähme, et kas meil õnnestub see [Majakivi] leida või ei õnnestu. Leidsimegi ülesse. Me olime kõik nii rõõmsad. Nii et, mingisugune rõõm peab peegelduma minu näos, mis ka neile üle kandub. Ja see otsimisetuhin ja avastamiserõõm. Võib-olla just avastamiserõõm.” (M. K. 03.12.2004). Oskuslik giid võib kõiki neid eelpool loetletut – tegutsemistahet, avastamiserõõmu, võistluslikkust ja mängulisust – oma töös lasteekskursioonidega ära kasutada.

Kui lapsed ootavad põnevuslugusid ja muinasjutte, siis täiskasvanute puhul on mõjuvamad romantika, dramaatilises võtmes esitatud lood; kõik, mis seotud salapära ja müstikaga. Nii laste kui ka täiskasvanute puhul tuleb kasuks giidi näitlejameisterlikkus. „Seal peab natuke näitemängu ka tegema. Sellised dramaatilised pausid... Siis sellised vihjed... Kui lihtsalt kuivalt ära rääkida see lugu, siis sellest ei ole mitte mingit tolku. See ei anna midagi. Aga seal peab natuke näitlemist mängu panema.” (E. A. 21.01.2004).

Kuigi giidid hindasid oma poolt esitatavate narratiivide süžeesid huvitavateks ning meeldejäävateks, pole rahvajutu puhul ainuüksi tähtis sisu, veelgi olulisem on selle esitamine elavas ja kaasakiskuvast ettekandes (vrd Viidalepp 1959: 294). Intervjueeritavate seas leidub giide, kes kahtlemata panevad loo esitusse mängu teatraalsuse ning salapära. Eristuvad ka need giidid, kes on omas elemendis pigem naljalugude rääkijatena. Läbiviidud intervjuude põhjal, mis suuresti kantud vastajate eneserefleksioonist, pole minu hinnangul võimalik eristada erinevaid jutustajatüüpe, küll aga võib teha visandlikke üldistusi giidide eelistuste kohta narratiivižanride kasutamise osas. Giidi repertuaar kujuneb küll tema hariduslikust taustast, huvidest ning maailmanägemusest lähtuvalt, millele omakorda avaldavad mõju ühiskondlik-poliitilised ning kultuurilised valikud; kuid konkreetsed esitused on alati kas pooleldi intuiitiivselt või ka varasemale praktikale toetudes kohandatud kuulajaskonnale vastavaks.

4.3. Ehedat kogemust pakkumas

Turismiekskursiooni dialoogis ei paku alati mitte giid pärimusjutte ja lugusid välja. Sageli küsivad ka kuulajad, et mispärast see kivi selline on? Kuidas ta siia sattunud on? Millest üks või teine nimi tulnud on? Üldjuhul panevad inimesi küsima mingi maastikuelemendi ebatavalisus, selle väline atraktiivsus või asukoht. Kõigi silmapaistvate paikade, nende seas ka eelpool mainitud Jaani-Tooma Suurkivi kohta, ei ole alati teada kohaliku päritoluga rahvalugusid.

Kuivõrd küsitletute hulgas oli mitmeid Rakvere ning Virumaa giide, siis kerkis esile Rakvere Vallimäel asuva uhke pronksist tarva kujule sobiva „legendi” leidmise mõte. Rakvere Juhan Kunderi Seltsi eestvõttel on koolilastele mitmel aastal korraldatud muistendite ja legendide kirjutamise võistlusi, kuhu on laekunud ka esimesed muistendid sellesama tarva kohta. „Näiteks üks variant, et tarvas oli Kalevipoja ratsu. Ma ise olen mõelnud, et peaks need Kalevipoja ja tarvasega seotud lood uuesti üle lugema ja endale nagu pagasisse panema, et siis hea rääkida, kui vaja on. See lugu on ka sellepärast hea, et kui tekib vajadus rääkida, et siis on lugu kohe võtta. Ega seda ei pea alati rääkima ka. Aga lugu jääb meelde.” (E. A. 21.01.2004). Vastanute hinnangul on laste omaloomingu

võistlustööde kasutamise puhul ekskursioonil elementaarne viidata, et tegu on õpilaste fantaasialoomega.

Mõni giid aga leidis koguni, et külastajale ei ütle midagi seesugune seletus, et tarvas on Vallimäel Rakvere varasema nime Tarvanpääga seoses, ning on ise loo välja mõelnud. “Kõige uuem legend, mis sai nagu välja mõeldud, see oli... Mina siiamani olen selle tarva kuju vastane. Noh, ja ikka küsitakse, et mispärast see tarvas just siin on? Et nagu seostada Rakveret tarvaga, eks ole. Tegelikult ei seogi midagi, kui ainult see, et vana linnus oli Tarvanpää. Oleks võinud olla ka mingi tarva pea reljeef linnuse müürides või midagi niisugust. Noh, siis hakkad rääkima. Mõtled, et midagi pead välja mõtlema. Asi on ju tehtud. Ja see ei aita, kui ma siin mossitan selle tarva peale, eks ole. Ja sündis selline legend: sel ajal, kui Eesti metsad kubisesid tarvastest ja kõik asjad olid ju suured. Hästi suured. Noh, see tarvas või tarvapull oli siis hästi suur. Noh, aga ta suri ära, nagu kõikidega juhtub. Ja kukkus maha... Või siis jäi magama. Ja ta oli nii suur, et pea oli Rakveres ja ülejäänud keha oli Tartus. Et see on nisukene lihtne lugu. Nojah, siis ongi niimoodi, et pandi see kuju ikka siia. Ja lastele muidugi meeldib. Nad vaatavad, et oi, kui suur tarvas ikka on.” (O. P. 11.02.2004). Siin on näide, kuidas tänapäevases turismikontekstis luuakse üha uusi lugusid, mis aitaksid nendega seotud objekti paremini reklaamida ja müüa. Kui ilmub mingi uus märk maastikusse, mis paelub nii kohalikku kui ka turisti, tekib reaalne vajadus olemasoleva või ka loodud pärimuse järele, mis aitaks avada selle märgi tähenduslikkust ja väärtust. Üks vastanuist nendib, et alles uue paiga või vaatamisväärsuse esile kerkides tuleb hakata otsima sellega seonduvaid lugusid. Enne ei ole selleks aga otseselt vajadust. (P. P. 22.01.2004).

Eheda ja loodud pärimuse suhe on tegevgiidi jaoks midagi muud kui folkloristi jaoks. Oma küsitluses olin halvasti sõnastanud küsimuse selle kohta, kuidas giid rahvajutusüžeesid esitab ning kuidas ta oma esitatavasse suhtub, kas pigem loominguiliselt või peab ta oluliseks autentsust (vt Lisa 1. Küsimus 7). Nii seadsin ma need kaks lähenemisviisi iseenealegi tahtmatult, kuid siiski teatavast inertsist traditsioonilise eesti folkloristika seisukohti järgides, vastandsuhtesse. Loomingulisuse all pidasin silmas suuremat loominguulist vabadust, kus giid seob mingiks suuremaks

tervikuks mitut ühe ja sama paiga kohta käivat juttu, näiteks nagu H. Gustavson oma raamatus *Igal kohal oma lugu*. Autentsust mõistsin aga eesti folkloristikale omase tõekspidamise järgi kui võimalikult allikmaterjalitruud esitust.

Intervjuude käigus selgus, et küsimus on sellisena valesti püstitatud. Giidid vastasid ikka ja jälle, et nad lähenevad oma materjalile eelkõige loominguliselt. See hoiab neid rutiini langemast või end kordamast. Kuna iga situatsioon, sõltuvalt kuulajaskonnast on erinev, siis vastavalt sellele on ka iga esitus erinev. Alati ei pruugi kõik nii täpselt meeles olla. Siiski, loominguline lähenemine ei välista giidi jaoks allikatruid esitust. Kui mingi paiga kohta on teada mitu lugu, siis nii mitmedki giidid räägivad neid eri variantidena, viidates ka lugude päritolule. “Ma kasutan ikka ühe kindla inimese varianti. Mitte niimoodi, et ma kombineerin sealt kolm erinevat lugu kokku. Kui on tõesti kolm erinevat lugu olnud, siis ma ütlen, et üks inimene on rääkinud niimoodi. Aga vaat, et teisel inimesel on olnud hoopis selline nägemus sellest kohast. Ei, ühte patta neid lugusid ikka ei pane. See ei oleks autori suhtes õiglane, kui ma neid mätsin kokku ja teen oma rahvaloomingu sealt. Tahes tahtmata ikkagi võib-olla lisad mingi kommentaari või asja juurde. Aga see on natukene teine. See ei ole enam selle inimese jutu muutmine,” (A. K. 19.03.2003). Giidid seostasidki autentsuse mõistet eelkõige allikmaterjalile viitamisega. Viimast pidasid nad aga elementaarseks giiditöö osaks.

Küsites otseselt lugude fabuleerimise kohta, sain pea eranditult vastuseks, et professionaalne giid ise jutte välja ei mõtle, vaid toetub ikkagi olemasolevatele lugudele, kohapeal käibivatele narratiividele. „Kunagi ütles mulle ka üks vana giid, et kui küsivad ja kui sa ei tea, pane esimene vastus, mis pähe tuleb, et ega keegi nahunii kontrollida ei viitsi. Aga vist ikka see ajaloo õppimine ei luba päris niimoodi inimest lollitama hakata. Ei, ma ei ole lugusid ise välja mõelnud. Olen rääkinud nii nagu ta on... Tegelikult on ju nii paljude kohtadega igasuguseid rahvalugusid seotud, et ainult vaevu minema kirjandusmuuseumisse ja sa võid sealt niisuguse portsu korjata. Ma tean vist nii palju igasuguseid kohalikke taustalugusid ja kõike seda. Ma ei ole isegi mõelnud selle peale, et ise lugu välja mõelda.” (A. K. 11.02.2005). Teisal nenditakse, et väljamõeldud lugu ei ole

mitte tutvustatava kohaga seotud, vaid pigem situatsiooniga – näiteks ekskursioonigrupi tähelepanu püüdmiseks (A. P. 11.02. 2004).

Vaid kolm giidi tunnistasid, et nad on vahel tõepoolest mõne loo välja mõelnud, esitades minu küsimise peale ka konkreetseid narratiivid. Siinkohal tahaksin tutvustada esmalt nn situatiivset lugu, mis oma looja poolt ei seadnud eesmärgiks mitte paigale lisaväärtuste omistamist, vaid hoiatusfunktsiooni. Kõnekas on väljamõeldud loo muutumine reaalsuseks, vähemasti giidi enda jaoks.

„Ma olin Tallinnas Loodusmajas tööl ja olin 50 lapsega Viitna motellis. Ja muidugi nõukogude aeg, siis väga range ei old see... Ja kahjuks oli selline lugu, et ühtegi täiskasvanut rohkem ei olnud. Ja mina mõtlesin, et Viitna motellis on järv kõrval. Need väiksed majad olid, igaüks on ise ruumis – kuuekaupa toas, 50 tükki, praktiliselt terve motell on meid täis. Ja mina kartsin, et nad jooksevad laiali. Mõni läheb võib-olla vette ronima. No ma ei jõua ju terve öö läbi valvet pidada. Ma ei eland siis veel siin. Ja ma mõtlesin välja ühe hirmutusloo lastele. Mõtlesin välja ühe kummitusloo. Ütlesin, et siin kaldal käib ringi üks daam mustas, et nägu näha ei ole. Punased silmad, loor, müts on, maani must kleit, ta hõljub ringi. Et ta ei tee halba, aga kui teda puudutad, ta on täitsa nagu jäätükk. Ja niimoodi ma rääkisin seda lugu seitse korda, igas toas. Ja rahu oli. Mitte keegi ei käinud isegi väljas. Ma ütlesin, et kui kellelgi on vajadus pissile minna, et ükski ei lähe, ja andke märku, et ma olen ka samas majas. Ja läks see sündmus mööda... Läks mööda pool aastat. Siis ma tulin Lahemaale giidiks. Ja siis ma hakkasin nägema ise seda daami. Täitsa lõpp... Tähendab, kui palju inimene võib väljamõeldisi hakata nägema. Ja ma nägin teda. Mitte üksinda. Isegi teised nägid. Mitu korda nägin. Ja ma hakkasin kartma ja ma lubasin endale, et ma ei hakka kunagi hirmutamiseks midagi välja mõtlema. Pärast hakkab ta mind ennast saatma.” (M. V. 20.01.2004).

Olgu öeldud, et sama giidi repertuaaris näib kummituslugudel olevat püsiv, kui mitte isegi keskne osa. Teiste inimeste kogemusjuttude kõrval kõneles ta iseenda kokkupuutest Palmse mõisa kummitusega. Ta nendib, et sobiv meeolelu on see võti, milles müstika ja salapäraga seotut esile tuua.

Teine näide on samuti üsna huvitav, rajanedes universaalsele käsitlusele hea ja kurja võitlusest. „Noh, vat kui Vanajumal seda maailma ikka vorpis... Ja nii nagu on ikka elus, head ja halvad koos. Hea ja paha. Jumal tahtis head ja ilusat maad luua inimestele ja kõikidele. Aga ega need pahad ei tahtnud sellega nõus olla. Ja siis kui Vanajumal just seda Käsme randa tegi... kõik rannajoont nikerdas ilusasti ja tõi liiva siia ja pani seda liiva sinna. Siis pahad hakkasid sealt põhja poolt... Noh, sealt Skandinaavia mäestikust neid kive siia poole loopima. Ja loopisid ja loopisid. Loopisid sinna mere peale – ja nüüd on meil see Lemeti kivi. Ja loopisid sinna metsa – vaadake missugune seal on – seal on ju kivikülvid. Vaata, kuidas see asi kõik on, et vaata, mida ta teha suutis. Noh, et nii palju! Ja siis me otsime neid suuri mürakaid kive. Ja sel Vanapaganal või sellel pahal tuli veel eit appi, ja eit loopis väiksemaid kive ja pisikesed kivid olid nende väikeste paharettide loobitud. Ja lõpuks jõudsidki niimoodi, et see Käsme poolsaar on nagu kivihunnik. Aga see paha pöördus heaks, eks ole. Selles mõttes, et... Esiteks on siin ilus, teiseks on siin huvitav, kolmandaks on koht sammaldel. Ja vaadake, mis seal kõik kasvavad. Ja seemed kasvavad. Et kõik paha ei olegi mitte alati paha. Täna on ta paha, aga see paha võib pärast pöörduda heaks. Noh, üks niisugune jutt on.” (E. V. 12.02.2004).

Võib arvata, et seesugune jutt on leidnud esitamist peamiselt lastegruppidele. Hea ja kurja tasakaalu kõrval püüab jutustaja seletada siin Käsme rikkaliku kivikülvi teket, toetudes ühest küljest muistenditest tuntud hiidude kiviloopimise motiivile, teisalt aga viitab Skandinaavia kaudu ka kivide teaduslikule päritoluloole. Võib-olla on selliste teadlike seostega loodud narratiivi põhjal lapsel hiljem kergem omandada teaduslikke seletusversioone. Ühtlasi on need mõlemad näited tõestuseks, et giid on loominguline jutustaja, kes olemasolevate traditsioonide (kohalik suuline traditsioon, trükis ilmunud muistendid, kombekirjeldused jne) pinnalt võib vastavalt situatsioonile luua üha uusi narratiive, mis aitavad luua elamust või kogemust tutvustatavast paigast.

Kaasaja turismiteeninduses on üha olulisemaks saanud teatud kogemuse või elamuse pakkumine külastajatele mingite konkreetsete kohtade ja muistendimotiividega seoses. Lahemaa alal on niisugusteks kogemust genereerivateks paikadeks näiteks Altja ja Käsme õnnekivihunnikud, millest teen pikemalt juttu mõne aja pärast. Populaarne on ka

tervistava allikaveega silmade pesemine. „Nõmmeveskil on allikas. See on tavaline allikas, mis on pandud raudtoru sisse ja tuleb teisele poole kaldale välja. No seal on jälle kantud see silmapesemise legend. Iga jumala inimene peab ilmtingimata pesema silmi. Ja kui ta midagi muud sealt Nõmmeveskist ei tea, siis ta seda on ikka kuulnud, et siin on see allikas, mis parandab silmi.” (T. V. 09.01.2004). Vastanu jaoks on Nõmmeveski allikale omistatud silmi tervendav vägi turismisituatsioonis – sageli on eestlastest külastajad eelnevalt teadlikud allikavee toimest ning alati seda ka järele proovima. Mõnikord ollakse küll pettunud, et tervistav allikavesi tuleb torust (A. P. 11.02.2004).

Palmse mõisa Palmimajas on draakoniga purskkaev, kuhu turistid tavaliselt münte loopida. Et asi oleks huvitavam ja teatava hasardimomendi pakkumiseks, on giidid müntide loopimise juurde lisanud järgneva soovitusel: „üle vasaku õla tuleb visata ja münt peab puudutama seda draakonit, kes seal keskel on, et siis on nagu täistabamus – saab soovida. Eks nad muidugi siis üritavad. Nad tahavad proovida, et kas mul õnnestub. Kui nad lihtsalt näevad, et on mündid, siis ei ole pooltki nii vahva.” (P. P. 22.01.2004). Münte ja raha visatakse paljudesse turismiobjektidena tuntud veesilmadesse, kuid konkreetselt see purskkaev eristub külastaja jaoks teistest samalaadsetest tänu sellele, et soovi täidmiseks peab olema pimesi täpsusviskaja õnn.

Ajaliselt üks uuemaid traditsioone Lahemaal on riideribade – ohvripaelte – sidumine Ilumäe Hiieniinepuu külge, mis sai alguse 2003. aasta Viru Säru ajal, protestiaktisioonina Lahemaa metsade röövraie ning mereranniku lagastamise vastu (vt üleskutse-artikkel Lisa 2.). Riideribade ning paelte sidumine kogemusliku rituaalina kinnistas kohaliku pühapaiga säruliste teadvusesse. Aktsiooni tähendus oli laiem, kusjuures selle mõju on ulatunud ka turismisfääri. Kirjud riideribad on puu atraktiivsust turismiobjektina veelgi suurendanud. Ühtlasi kohandatakse lintide sidumise funktsiooni külastaja jaoks kaasaegsemaks ja meelelahutuslikuks, pakkudes võimalust puu juures näiteks oma patte lunastada. „Igal pool, kus saab õnne katsuda, ennustada, soovida, siis kindlalt kohe tahavad... Ja samamoodi ka see Ilumäe püha pärnapuu. Täpselt samamoodi, et kui vahel juhtub, et sa ei pane tähele või jutuhoos lihtsalt... Et juba sõidad mööda, inimesed küsivad, et mis see on. Ma ütlen, et see on pattude lunastamise puu. Et teeme siin

peatuse? Ma küsin, et kas teil linnid on? Ei, aga me ostame, me organiseerime. Kas me tuleme siitkaudu tagasi? Ma ütlen, et võime küll, kui soovite. Nii et, väga tahavad igasuguseid asju, kus saab patte maha pesta, midagi soovida. Ja muide, seda on järjest rohkem.” (M. V. 20.01.2004).

On huvitav täheldada, et giidid suhtusid üsna erinevalt uudsesse lintide ja riideribade puule sidumise kombesse. Mõni vastanuist peab positiivseks, et vanu hiiepuid hoitakse ning nende olemasolu teadvustatakse. Endine pühapaik on nõnda muudetud nähtavamaks nii kohalikele kui ka külastajatele. Teine avaldas kahtlust, kas minevikus just selle puuga niisugust traditsiooni üldse seostuski. „Sinna toodi vanasti lõnga, villa ja raha toodi. Noh, midagi ohverdati puule ja oma häda käidi kurtmas, eks ole. Aga et nüüd roniti puu otsa ja riputati sinna värvilisi riidetükke...” (H.-M. A. 02.12.2004).

Arhiivi talletatud kohapärimustekstides on vaid mõnel üksikul juhul mainitud riideribade sidumist Ilumäe pärnale. Kuivõrd hiied ei olnud pühapaikadena 19. ja 20. sajandil kuigi aktiivselt enam kasutusel, on nendega seonduvad kombekirjeldused arhiivis väga lünklikud. Kuid Oleariuse reisikirjades (1663) leidub viide laasitud puudele punaste lintide sidumise kohta. Teada on, et mõnel pool on hiiepuudele seotud linte, riideribasid ja värvilist lõnga. (vrd Eisen 1996: 55). Siinkohal pole minu ülesandeks selgitada, et kas kõnealuse objektiga vastav komme seostus või mitte. Kõnekas on fakt, et giidid suhtuvad pärimusobjekti kujunemisesse potentsiaalseks elamuslikuks turismiobjektiks erinevalt.

Anne Kurepalu näiteks nendib, et tema ekskursioonidel on Hiieniinepuu olnud tähtis kogu aja, peatus on seal tehtud nii nõukogude perioodil kui ka praegu. Massilist lintide sidumist viimase paari aasta jooksul ei ole aga ette tulnud. „Üks väike punt mul oli. Need olid oma tuttavad. Soome etnoloogid. Nemad küll otsisid meeleheitlikult, kas on mingit paela, mida sinna panna. Aga ei ole nagu ise ka selle peale tulnud... Selleks, et sa viid inimesed sellesse meeleolusse, et nad tahaksid seda teha, see nõuab tunduvalt rohkem aega. See ei ole nii, et ma astun lihtsalt bussist maha. Mul läheb selle meeleolu loomisega juba 5–10 minutit, et talle jõuaks kõik see asi niimoodi, et see ei ole mitte minu jutu ja käsu peale tegemine, vaid et tal käiks see endal mõttest läbi, et ta tahaks seda ise teha.”

(A. K. 11.02.2005) Seega peab Anne Kurepalu oluliseks inimese võimet ise kohaga suhestuda. Giidi osaks jääb sobiva meeleolu või emotsionaalse tausta loomine.

Pühapaigad, surnuaiad ja ka kirikud näivad olevat objektid, kus emotsionaalne eelhäälestus on vaat et kõige olulisem. Mõni giid on seisukohal, et pühapaikadesse ning hiitesse ta oma gruppe kohe kindlasti ei vii. Erandid tehakse konkreetsema ning sügavama huviga inimeste puhul, kusjuures mida väiksem ja ka tuttavam on seltskond, seda intiimsemaks ning emotsionaalsemaks kujuneb suhtlus. „See on aasta tagune lugu... Hakkame [Ilumäe Hiieniinepuu juurest] bussi tagasi tulema... sealt ei ole ju kümnet meetritki... Ja üks [Soome] neiu küsib mu käest, et aga miks see puu kunagi välja valiti? Ja hetk... Mina tean, ma ise kui suhteliselt tundlik selliste asjade suhtes... Tähendab, füüsikaliselt mõõdetavat biovälja kuigipalju tajun ise. Lihtsalt on selline õnnelik juhus. Ja ma olin puust eemal. Ütlesin, et keera teist pidi, pane käed sedasi laiali. Astusime seal kaks sammu ja tunned, kus jõudsid selle puu tugevama väljani. Vaatan talle otsa ja tema oli ka niimoodi... Ja ütlesin, et vaat just sellepärast. Ja rohkem ei olnudki vaja.” (P. H. 03.12.2004).

Eelpool kirjeldatud kogemus on sisemine äratundmine. See on nn psühhosomaatiline elamus, mis haarab kõiki meeli (vrd Bendix 2002: 473). Seda võib käsitleda kui kõige ehedamat elamust, mida turist, rändaja või külastaja oma igapäevaelu sfäärist väljastpoolt otsivad. Giidil kui vahetul paiklike väärtuste vahendajal on siin üksnes suunav roll. Sobivaks jätkuks on eelpool tsiteeritud giidi mõttekäik „[---] see ei pea olema mitte minu lugu sellest kohast, vaid selle koha lugu, mille mina räägin lahti. Et kui see inimene ei leia seda lugu ise ülesse, siis mina olen see abivahend, kes räägib selle koha olulise loo talle lahti.” (P. H. 03.12.2004). Giid on elamuse/kogemuse meediumiks.

Rahvuspargi vaatamisväärsusi käsitlesid vastajad iseenesestmõistetavalt maastikku kuuluvatena ning ehedate näidetena paikkondlikust järjepidevast traditsioonist. Nn loodud või väljamõeldud traditsiooni nägid giidid peamiselt Käsmus ja Altjal asuvates õnnekivihunnikutes²¹, kusjuures eriti viimase kohta kasutasid nad ka tugevalt negatiivselt

²¹ Pean tunnistama, et mulle kui uurijale pakkus suurt huvi Altja õnnekivihunniku aja jooksul kardinaalselt muutunud tähendus. Seetõttu võtsin sageli kõnealuse paigaga seotu ise jutuks, küsides mõnikord lausa otse,

laetud *pseudo* mõistet. Käsmu ja Altja õnnekivihunnikute tekke taustaks on *õige* või *algupärane* kivihunnik, mis asunud Käsmus, Palganeeme tipul ning mille kohta leidub Eesti Rahvaluule Arhiivis teiste üleskirjutiste seas järgmine tekst:

Viinistult 5-6 km eemal üle lahe asetseb Palganeem. Palganeem on saanud oma nime seepärast, et seal suuri palgipuid on. Rootsi valitsuse ajal juhtunud järgmine lugu Palganeemes. Gustav Adolf sõitnud kord Rootsist laevaga Eestisse. Teel sattunud nad tormi kätte. Mitmepäevase vintsutuse järele ajanud tuul nad Palganeeme randa. Et see koht püsiks ja oleks tulevastele põlvedele teada, kus ta surmast pääses, kirjutas ta värviga kivile. Ta käskis neid, kes sealt mööda lähevad, oma õnnekivi asetada tema kivi kõrvale. Pika ajaga on kogunenud kive nii palju, et on 2–3 m kõrgune kivihunnik. Ka räägivad vanad inimesed, [et] kelle kivi jäi visates hunniku otsa, selle soov täitus. Kelle kivi aga alla langes, sellel polnud õnne loota. Ka igal kivil on näha selle isiku nimi kes selle sinna on pannud. Mõnel kivil on juba nimi ära kustunud, sest see on tehtud värviga. ERA II 221, 574/5 (6) < Kuusalu khk., Kõnnu v., Viinistu k., Otsa t. – Manivald Kurisoo (Viinistu algk. õpil.) < Joosep Malm 65 a. (1939)

Tolleaegsete kooliõpilaste kirjapanekute põhjal võib täheldada, et koht oli 1930. aastatel üsna populaarne; viiteid paigale leidub ka 1937. aasta *Turismi teataja* aprillinumbris. Palganeemele pandi kivisid merelt tulles, kui järjekordne merereis õnnelikult selja taha oli jäänud (*Käsmu* 1994: 77). Nõukogude piirivalve tsooni rajamisega suleti inimestele pääs Palganeemele ning sealne õnnekivikuhi hävitati. Küll aga on tekkinud sarnased uued kivikuhilad Käsmu Vana-Jüri otsale ja Altja randa. Kui Käsmu kivikuhila teke ei ole täpselt dateeritud ning rajajateks on peetud külarahvast (*Käsmu* 1994: 77; Juske 2003: 10), siis Altja õnnekivihunniku tekkelugu on seotud konkreetselt Lahemaa rahvuspargiga. *Lahemaa kivide* raamatus käsitletakse siinseid rändrahnepäraseid ning nende kujunemislugu aga ka kohalike inimeste sidet kividega ning neile loodusmaastiku elementidele inimese poolt omistatud tähendusi. Muuhulgas peatub autor ka Altja õnnekivihunnikul – „Altja rannas iga külastaja poolt lisatud kivi arvel kasvav kivikuhi on näide päris uuest traditsioonist, millele panid aluse Lahemaal töötanud üliõpilaste ehitusmaleva liikmed 1972. a. See kivikuhi sümboliseerib noorsoo toetust Lahemaa rahvuspargi heaks astutavatele sammudele. Lahemaa külastajatele on ta aga inimliku õnne altar ja kannab uhket õnnekivipüramiidi nime.” (Viiding 1981: 68). Nagu näeme, käsitleb Lahemaa rahvuspargi ametlik retseptioon vähemasti oma tegevuse esimesel aastakümnel seda

mida minu vestluskaaslane asjadest arvab.

uuemat traditsiooni positiivse algatusena. Võib-olla tundub üleinterpreteerimisena oletus, et toleaege mitteametliku rahvusideoloogilise mõtte taustal sai kivikuhilast sümboolne tugisammas rahvuspargi ideele kui sellisele ja tema otsesele tegevusele oma looduse ja kultuuri väärtustamisel. Selle foonil pole sugugi imekspandav, et loodud traditsioon võeti külastajate, eri paigust Lahemaaga tutvuma tulnud eestimaalaste, poolt hästi vastu ning kivide kuhi muudkui kasvas. Ja kasvab siiamaani, kuigi objekti esialgne sümboolne tähendus on taandunud ning keskseks on saanud individuaalsemad inimlikud soovid ja õnne moment.

Vähemasti Lahemaa giidide hulgas on aga objekt saanud viimasel ajal hoopiski tauniva retseptiooni osaliseks. Nimelt on rannaäärsete kivide hunnikusse kuhjamisega mererand jäänud veele ning tormidele avatuks, mistõttu on intensiivistunud ranna erosioon. Rahvuspargis, kus püütakse hoida inimtegevuse mõju loodusele võimalikult minimaalsena, on seesugune muutus kindlasti ohumärgiks. Kohalikud giidid, eesotsas Anne Kurepaluga, nendivad, et selle protsessi peatamiseks tuleb midagi ette võtta. Üldiselt võiks öelda, et kohapeal, giidide seas probleemi teadvustatakse ning püütakse ka oma ekskursioonigruppe informeerida. Huvitav on tõik, et mõned vastanuist peavad negatiivseks näiteks just Altja kivihunnikut, samas kui sarnase Käsmu objekti puhul tehakse teatud mõõndusi. Leitakse, et üks neist kahest võiks siiski alles jääda. Käsmut eelistatakse läheduses asuva õige ja algupärase – Palganeeme õnnekivihunniku – asukoha ning rahvapärimuse tõttu. Mõned küsitletutest aga leiavad, et seesama Käsmu õnnekivihunnik rõhub pinnasele puujuurte ümber, muutes selle pehmeks, mistõttu meri uuristab kallast, nii nagu Altjalgi, samuti suhteliselt palju.

Kõige efektiivsema vahendina võitluses kivide hunnikusse kuhjamise vastu on näinud giidid loodust ennast. Mitmed tormid (2003. aasta sügisel, viimastine 2005. aasta jaanuaris) on vähemasti Altja õnnekivihunniku korduvalt maatas teinud. Käsmu õnnekivihunnik asub pisut kõrgema kalda peal; 2005. aasta jaanuaritorm oli selle alust maapinda küll uuristanud, kuid kuhi ise oli püsima jäänud. Teise, üsnagi mõjuva vahendina nimetavad giidid aga lugu koera hauast. Jutt esitatakse taotluslikult anti-narratiivina, mille kaudu objekt ning sellele omistatud väärtused seatakse nagu mingisse

kõverpeeglist. Koera haua loo taustal devalveerub rahvuspargi rajamise idee aga ka inimese isikliku õnne taotlus. Neid koguni naeruvääristatakse. Sellisena ei sobi see lugu üleüldisesse turismidiskursusesse, kus on esiplaanil objektide väärtustamine neile iseloomulike eripärade või ka loodud väärtuste tõttu. Kõnealuse objekti retseptiooni kujunemist ja muutumist avab Lahemaa esigiide Anne Kurepalu.

„See õnnekivihunnikuga seoses... Aga see [seletus] on kahepeale ühe kohaliku tädiga. Sest tema mulle seda ütles, et seal on tegelikult tema koera haud all ja siis ma tegin sellest hoopis uue loo. Sellest Altja õnnekivihunnikust. See hunnik sai ju alguse sellest, et kui üliõpilasmalev käis siin Palmses neid töid tegemas. See oli vist 73 või 74, kui nende lõpuõhtu oli Altjal. Ja siis nad mõtlesid, et nemad teevad siis niisuguse kombe, et igatüks, kes Altjale tuleb ja tahab tagasi tulla, paneb omale niisuguse ankrukivi sinna või sellise õnnekivi. Koha nad valisid sellepärast, et seal oli enne mingi pisikene kivihunnikukene olemas. Ja siis oli siuke romantiline olemine, lauldi ja loeti luuletusi.

Me siis jätkasime tõesti turistidega vist üks paar aastat seda. Käisime ka ja keegi luges luuletust ja siukene romantiline olemine oli seal. Ükskord ma tulin grupiga Neemelt. Ja oli jälle olnud nii, et keegi seal vist midagi rääkis ja luges. Neemela perenaine Laura... See Neemela oli viimane maja enne Neeme. Laura oli värava peal ja naerab kõva häälega. Küsib mu käest, et kuule, kui kaua sa käid veel mu koera haua peal palvetamas? Mina küsisin Laura käest, et mis koer? Laura ütleb, et kas sina ei teagi, et siis kui minu väike koer Jaska ära suri, lapsed matsid Jaska sinna Neeme ja panid haua peale kive, et teised koerad välja ei kraabiks. Iga kord, kui need giidid käivad, kõik on nii pühalike nägudega ja peavad talitust. Et siis tema vaatab kõõgiaknast ja naerab, et ei ole maailmas ühtegi koera, kelle hauda niimoodi austatakse kui tema Jaska hauda. Ja siis ütles selle peale, et Jaska oli hea koer ka.

Ja siis mina lõpetasin muidugi päevapealt selle kivide paneku. Ja hakkasin hoopis uut lugu juurde rääkima. Jah, et vot kui tulevikus tulevad ka uurijad ja vaatavad, et mererannal on niisugune suur...Meenutab nagu mingit hauamoodustist või –monumenti meelde. Võtavad selle lahti. Algul arvavad, et on mingi viikingikuninga haud – need olid ikka ranna ääres, kuskil sadamakohtades. Jõuavad lõpuks väikse koera luukerani. Siis

arvavad, et siin on olnud mingi koerakultuse paik. Et nemad ei tea, et Neemela Laura Jaska oli sinna maetud.

Ja siis jõudis muidugi ka see kohale... No siis hakkaski see meri seda randa sööma ja ma vaatasin, et asi läheb väga kurjaks. Siis ma hakkasin vastupropagandat tegema. Õnneks ülemöödunud aasta novembritorm peksis selle hunniku suurelt jaolt merre. Nüüd ma vaatan suure kurvastusega, et hakkab jälle kerkima. Ma õpetasin ühe firma giide Tallinnas. Ma ütlesin ka, et see on teie ja meie ühine asi vaadata, et sinna ei tuleks samasugust monstrumit enam, nagu seal oli. Ja nagu on seal Käsmu poolsaare tipus praegu. See on ikka tõeline monstrum, mis on seal Käsmu poolsaare tipus on tegelikult. No mis õnnekivi... mis õnne ta toob? Sealt on läinud nii mitu puud juba merre selle kivide ära korjamisega. Ma ei mäletagi enam, kuidas see seal vanasti välja nägi. Ta läheb veel, niikaua kui inimestel mõistus pähe ei tule. Aga noh, ega vist ei tule.” (A. K. 19.03.2004)

Anne Kurepalu näeb muuhulgas giididel vastutust hoida ära loodust kahjustavate kihunnikute teke ning nende kasvamine. Giidil on autoriteedina võim suunata inimeste tähelepanu, aga ka nende käitumist. (Vt ka intervjuud A. Kurepaluga ajalehes *Virumaa Teataja*, Lisa 3). Lahemaal pidevalt tegutsevate giidide seas on A. Kurepalu seisukohad leidnud ka järgimist. Õnnekivihunnikuid üldiselt ei propageerita. Käsmu kihunnikut taunitakse võib-olla siiski vähem. Siin giid otseselt ei keela kive panna. Külastajale jäetakse soovimise ning rituaali läbitegemise võimalus. Mõni giid on tulnud välja koguni sellise lahendusega: „Aga mina tegin siis lõpuks niimoodi, et me ei pannud enam sinna kive, vaid ma käskisin otsida, et need kõik on õnnekivid – võtke mõni kaasa ja viige koju. Et natukene teeme selle kergemaks.” (E. V. 12.02.2004). Teisalt avaldasid küsitletud kahtlust, kas probleemi olemus ning selle teadvustamine on jõudnud kohalikul tasandil või nn Lahemaa giidide enda suhtlusvõrgustikust väljapoole. Mujalt ekskursioonigruppidega tulevad giidid, aga ka üksikülastajad ei pruugi olla teadlikud kivide kuhjamise mõjust rannale.

Kuigi nii tormid kui ka jää on Altja kihunnikut mitmeid kordi laiali ajanud, on see siiski visa kaduma. Ikka ja jälle leidub inimesi, kes kive rannalt hunnikusse kuhjavad,

tõenäoliselt tänu õnnetaotluse ja soovimise rituaalile. Või soovitakse lihtsalt oma kohalviibimist kuidagi „ankurdada” – inimese poolt asetatud kivi fikseerib, et ma olin siin. Altja õnnekivihunnik on kujunenud turismiobjektiks, ning temaga seotud lood on esil turismiteatmikes, matkajuhtides, aga ka inimeste omavahelises suhtluses, näiteks reisimuljetena ja –meenutustena. Seesugustel narratiividel on potentsiaal kujundada turismiatraktsioone ning nende püsimist ja muutumist (vt Bendix 2002: 474–475). Niikaua kui inimesi köidab eelpool nimetatud õnnetaotluse motiiv, on üsna keeruline välja juurida lumepallina veerema hakanud traditsiooni.

Kogemusliku aspektiga seoses tuleks eraldi käsitleda mängulisust, mis on eelduste kohaselt esil lasteekskursioonidel. Näidete toomisel on hea alustada Jaani-Tooma Suurkivist, mille puhul on tõenäoliselt Lahemaa sümboli staatus aidanud kiviga seoses luua teatava kogemusliku eksperimendi. Nimelt on saanud tavaks mõõta õpilasgruppidega kivi übermõõtu, nõnda, et lapsed võtavad kätest kinni ja teevad ringi ümber kivi. Loetakse üle, mitu last kivi ümber seisab ning tehakse pilti. See traditsioon aitab kinnistada objekti väärtust (suur atraktiivne rändrahn) ning loob paigast vahetud mälestused inimketis osalejatele.

Väiksemate laste puhul (lasteaialapsed, algkool) on mängulisus võtmeks, mille kaudu saab tutvustada maastikku ja loodust, aga ka näiteks rahvuseepose kangelist Kalevipoega. „Mida sa räägid teise klassi õpilasele? Aga see on mäng. Et mida see Kalevipoeg siis tegi? Külvas seda marjamaad ja heinamaad ja eks ole, kõike seda. Ja siis me vaatamegi, et siin on marjamaa ja heinamaa ja kõik puha. Kes on kuningas? Arutame kohe seal bussis, et kes on kuningas. Hea või paha? Kindlasti on hea kuningas. Kes saab kuningaks? Noh, see peab hea olema. Mis tal veel peab olema? Tugev peab olema. Tark peab olema. Aga mina ütlesin, et kas eesti rahval on üks kuningas? Kas teil klassis ei ole kuningat? Et on üks poiss või üks tüdruk, kes on klassis parem, on aus ja õiglane? On küll. Ma ütlen, et tema on nagu klassikuningas, eks ole. Aga temast võib kunagi saada ka suurem kuningas, siis kui tal on kõik asjad olemas. Ja siis läheb mänguks lahti. Siis on Lintad ja siis on kõik need Salmed ja kõik on paigas. Ma ei oska seda praegu seletada. See tuleb jällegi spontaanselt. Nad korjavad kive. Ja siis on seal, sellesama tee ääres igasugused

Maksamäed ja kõik Kalevipoja hobuste mäed... Ja siis on niimoodi, et nad mängivad ühe kuninga seal välja. Me lähme ühe mäe peale ja kukume kive loopima. Ja teate, kuidas see läheb peale lastele. Seal oli teine-kolmas klass. Nad võtavad seda nii tõsiselt. Seal on ju... Mul ei ole meeles kõik need Kalevipoja tegelased. Ma muidugi mõtlesin natukene ette, et kes kõik need tegelased seal on. Kes korjavad, kes vaatavad, kes möödavad ära – kas Kalevipoeg, või Olevipoeg, või Alevipoeg. Ja siis need naised kõik – Salmed ja Lindad – korjavad kive, eks ju. Ma ütlesin, et kuningas ei saa kunagi niimoodi, et ta on üksi. Kuningal peab olema hästi palju toetajaid, kes ta teevad kuningaks. Kuningaks ei saa hakata, kuningaks tuleb kasvada. Ja siis läheb kiviviskamiseks lahti. See mäng läheb väga hästi peale. Ja reeglina on tulnud ka niimoodi... Õpetajad ka ütlevad, et tõelised kuningad ikka saavadki kuningaks. Aga samas nad ju kõik vaatasid seda Eestimaa loodust. Et kuningas ju külvas ja kündis ja kõike ta tegi. Need asjad tulevad ise. Neid ei saagi nagu öelda, et ma võtan mingi raamatu kätte... Muidugi, see raamat paneb mõtlema sind.” (E. V. 12.02.2004).

Moondumismäng hiies ühes sümboolse koerustükkide kivi alla peitmisega aitab lapse jaoks luua temale arusaadavat kujutluspilti vanade eestlaste pühapaigast ja kommetest. „Üks marsruut on, mis mulle endale meeldib, on kultuurilooline Lääne-Virumaa. Ja seal sees on Viru-Nigula. See on ju iseenesest täis igasuguseid jutte ja legende. Samma hiis seal. Noh, Pada lossi varemed ja kõik. Seal ei olegi midagi teha, kui rääkida igasuguseid lugusid. Aga... kas ma pean nüüd mingi loo rääkima? Samma hiide kui ma lähen... Samma hiies ma käin üldiselt lastegruppidega. Ka täiskasvanutega olen käinud. Aga lastegruppidega teen niimoodi, et mul on siis kaasas ka rahvariided. Ja siis on nii, et tuleb nagu selline moondumine, mida ei saagi... Muidu seal ei saagi teha. Ja lapsed on tänuväärne seltskond, kellega tööd teha. Eriti teine klass. Noh, veel kolmas ka. Ma saadan niimoodi sinna Samma hiide... Aga hiis on selline püha koht, et ei tohi üldse minna pahade mõtetega ja koerust täis, noh niukse musta südametunnistusega. Siis nad lähevad kõik teisele poole bussi – seal on hästi palju kive – ja peidavad siis oma koerustükid ja pahad mõtted kivide alla ära. Õpetajad jäävad kontrollima. See on piisav aeg selleks, et mina jõuan endal riided ära vahetada. Muidugi, kui ei ole väga vihmane või külm. Aga üldiselt on nii ilma kui lastega vedanud. Ja siis nad tulevad sinna hiie

värava juurde – ja nad enam ei näe mind seal, kes ma neil bussis olin. Kui mul on need rahvariided seljas – selline lihtne linane kostüüm koos pasteldega, tavaliselt ma ikka pastlad püüan ka jalga panna ja kõik – ja siis nad on... Siis on kihvt moment – nad ei julge otsustada, et kes see seal on. Kas see olen mina või on see keegi teine. Ja siis ma räägingi. Seal me lihtsalt räägimegi vanade eestlaste kommetest, usundist. Kuidas nad hiies käisid. Ohverdamisest ja kõike. Seal samas ka hiie juures on ka Silmaallikas, et sinna minna ja midagi ohverdada seal. Et noh, hõbedat küll enam ei ole kellelgi sinna panna, aga mingi sendikese või midagi ikka saab visata sinna vette. Et see on selline koht, kus peab justnimelt rääkima midagi... Noh, rääkima vanast. Ja lasta lastel seda kõike ise läbi teha – ohverdada. Ütleme, seal on see hiiepuu ka, et käia ümber puu kolm tiiru ja siduda need punased lõngajupid sinna.” (O. P. 11.02.2004).

Need ilmekad näited pärimuse vahendamisest mängu läbi jäävad Lahemaa rahvuspargi alalt küll välja – esimene Neerutisse, teine Viru-Nigulasse, mis aga ei tähenda, et vaatlusaluses piirkonnas nähtust ei esine. Tõenäoliselt ei tulnud see kuigi tugevalt esile lihtsalt seetõttu, et umbes 2/3 küsitatud giididest teevad ekskursioone eelkõige täiskasvanute gruppidele, peaausjalikult välismaalastele. Lastegruppe juhendavad giidid nentisid küll muinasjuttude ja muistendite suuremat osakaalu ning tõid välja ka mängulisuse mõiste, kuid konkreetsete näideten ei läinud. Tuleb tunnistada, et intervjuude tegemise ajal ei osanud ka mina seda aspekti kuigi olulisena eritleda.

KOKKUVÕTE

Turismi on käsitletud eelkõige majandusteaduslikust, aga ka geograafilisest ning sotsiaalkultuurilisest aspektist. Käesolev magistr töö esindab folkloristlikku vaatenurka, analüüsides giididega tehtud intervjuude põhjal lokaalse rõhuasetusega kohapärимuse osa kaasaegses Lahemaa turismisituatsioonis.

Jättes kõrvale hinnangulise folklorismi mõiste ning vahetegemise folkloori esmase ja teisese elu vahel, olen keskendunud käsitlusele, mis näeb traditsiooni sümbolse konstruktsioonina, viimane on aga lahutamatult seotud antud ajahetke tõlgendustega. Loodud traditsiooni iseloomustab kultuurielementide selektiivne valik uude konteksti ja tähendussüsteemi.

Autentsus ning selle idealiseerimine on olnud keskne nii folkloristikas kui ka turismitööstuses – mõlemad on välja kasvanud valgustusajastu ideedest, lähtudes loomuliku, naturaalse, algupärase ja tõelise otsingutest. Viimastel aastakümnetel on seoses massiturismiga esile kerkinud arusaam turismiatraktsioonide ja vaatamisväärsuste sotsiaalsest konstrueeritusest, mis on omakorda nihutanud fookusesse autentsuskriteeriumi kasutuskontekstid ning neid suunavate huvide määratlemise. Olgu öeldud, et küsimusel mingi ilmingu või nähtuse autentsusest on alati kas ideoloogiline, kultuuriline, ajalooline või poliitiline taust.

Eheduse kui poliitilis-ühiskondlikust situatsioonist sõltuva kategooriaga on otseselt seotud kultuuripärandi mõiste, mis on teatud mineviku kultuurielementide väärtustamine kaasajas. Kultuuripärandit käsitlen väitekirjas kui konstrueeritud väärtuskontseptsiooni, mis hõlmab nii materiaalseid kui ka mittemateriaalseid paikliku kultuuri elemente. Turismis saavad kultuuripärandi elemendid, sealhulgas kohasidused narratiivid müügiväärtuse, kuna võimaldavad ja aitavad luua kogemust/elamust külastaja jaoks. Seesugust protsessi on nimetatud ka pärandi tarbeesemestamiseks.

Keskendudes Lahemaa rahvuspargile, olen püüdnud eritleda rahvuspargi kui institutsiooni rolli vaatamisväärsuste kujundamisel ning sobivate pärimuslugude selekteerimisel. Konkreetne valik pärimusega seotud maastikuobjektide ning narratiivide osas avaldub turismiekskursioonil mitmesuguste tegurite mõjul, kus teistest enamtähtsaks pean dialoogi giidi ning külastaja vahel. Selle dialoogi kandvaks pooleks on giid, kes paikkonda tutvustades suunab inimeste tähelepanu konkreetsetele maastikuelementidele, kultuurinähtustele ja kohalikele eripäradele. Teisalt aga orienteerub giid grupis olevate inimeste ootustele ja huvidele, valides narratiivi ning sellest kõnelemise võtme alati kuulajaskonnast lähtuvalt. Siinkohal näen giidi pärimuslugude esitajana kui jutustajat, kes mitmesugust tekstivälist võttestikku kasutades püüab meelevõltselt ning kaasahaaravalt anda kuulajale edasi kohasidusate narratiivide sisu. Giid on loominguiline jutustaja, kusjuures loominguilisus ei pruugi välistada allikatrüüd esitust – toetumist ühele kindlale allikale ning sellele viitamist giidipoolses kommentaaris. Loominguilisus väljendub ka selles, et giid võib olemasolevate traditsioonide (kohalik suuline traditsioon, trükis ilmunud muistendid, kombekirjeldused jne) pinnalt vastavalt situatsioonile luua uusi narratiive, mis aitavad kujundada elamust tutvustatavast paigast.

Kaasaegses turismiteeninduses on saanud keskseks elamuse ja kogemuse pakkumine. Siinkohal on kohasidusatel narratiividel nagu ka rituaalsetel kombetalitustel (nt soovikivi asetamine kivikangrusse, tervistava allikaveega silmade pesemine, lintide sidumine hiiepuule jne) tugev potentsiaal luua turismiobjektidega seotud elamuslikku ja ehedat kogemust. Giidi osaks jääb emotsionaalse tausta ning sobiva meelevõltsu loomine. Kogemusliku aspekti ühe osana käsitlemängulisust, mis on esil lasteekskursioonidel.

Kultuuripärandi objektide väärtustamise ning neile antud tähenduste teisenemine ajas on jälgitav Lahemaa Rahvuspargis Altja õnnekivihunniku näitel. See rahvuspargi esimestel tegevusaastatel üliõpilasmaleva poolt loodud traditsioon, kui positiivne algatus, on hilisemal ajal seoses ranna erosiooniga saanud Lahemaa giidide seas sootuks tauniva hinnangu osaliseks. Efektiivse vahendina kivide kuhjamise vastu nimetasid giidid looduslike tormide kõrval lugu koera hauast, mis esitatakse taotluslikult anti-narratiivina, mille kaudu objekti ning selle väärtustamist õnnekivihunnikuna naeruväärustatakse.

Teisalt on Altja kui õnnekivihunnikuga seotud lood esil turismiteatmikes ning inimeste omavahelistes suhtluses näiteks reisimeenutustena. Narratiividel on potentsiaal kujundada turismiatraktsioone ning nende püsimist ja muutumist.

Kohalike rahvapäraste narratiivide allikmaterjalina on oluline osa Eesti Rahvaluule Arhiivis leiduvatel paikadega seotud tekstidel, mida vaatlusalusest piirkonnast on talletatud enam kui sajandi vältel. Arvuliselt kõige suurem ning žanriliselt ja temaatiliselt mitmekesisem kohapärimuslik materjal on arhiivile laekunud 1938/1939. aastate kohamuistendite võistluskogumise käigus, kus õpilased on rohkelt üles tähendanud oma lähema koduümbruse paikadega seotud rahvajutte. Intervjueeritavad giidid on võimaluste piires tutvunud arhiiviainesega, kuid siiski on suures ulatuses arhiividesse talletatud kohamuistendite vahendajaks tänapäevasele giidile olnud mitmesugused trükiallikad. Selleks, et tutvustatava piirkonna eripärasid ära tunda, mõista ja paremini vahendada, on aga väga oluline vahetu kontakt kohaliku inimesega, selle paikkonna pärimusekandjaga. Paikkondliku dominandiga rahvajuttude osakaal on suurem nende giidide repertuaaris, kes tunnevad kohalikke inimesi ning kohapealset elu-olu.

Kaasaegses turisminduses on saanud domineerivaks kohajuttude meelelahutuslik aspekt. Temaatiliselt on esiplaanil humoorikad külalood ja pajatused ning draamatika ja salapäraga seonduvad muistendid. Nende kõrval on aktuaalsed mitmesugused tuntud mõisnikega seotud narratiivid, kusjuures nende populaarsust võib seletada neis figureerivate tegelaste laiema tuntusega balti-saksa ja vene kultuuriruumis. Ühiskondlike-poliitiliste muutuste foonil on rahvapärimus nagu ka rahvuspark tervikuna minetanud oma algusaegade rahvusideoloogilise rõhuasetuse.

Kokkuvõtvalt olgu öeldud, et kuigi käesolev väitekiri püüab vaadelda paiklike kohajuttude osakaalu ning nende tähendust tänapäevases turismikontekstis eelkõige üksikisikute (giidide, retkejuhtide) poolt antud hinnangute põhjal, ei saa unustada, et need hinnangud peegeldavad teatud kehtivaid väärtusdiskursuseid, mis on loodud või kehtestatud autoriteetsete institutsioonide poolt. Üheks seesuguseks väärtusdiskursust loovaks institutsiooniks on kahtlemata Lahemaa Rahvuspark.

SUMMARY

EVALUATION OF LOCAL TRADITION: ASPECTS OF TOURISM SITUATION IN LAHEMAA NATIONAL PARK.

Above all, tourism has been referred to from the economic-scientific but as well as from the geographic and socio-cultural aspect. The current Master's thesis represents the folkloristic viewpoint, analyzing the part of traditional narratives with local accent placing on the basis of the contemporary tourism situation in Lahemaa National Park.

Putting aside the evaluative term of *folklorism* and making a distinction between the primary and secondary lives of folklore, I am focused on the method of regarding tradition as a symbolic construction, the latter being inseparably connected with the interpretations of the given moment of time. The created tradition is interpreted by the selective choice of cultural elements for a new context and semantic system.

Authenticity and its idealization have been central in folkloristic studies as well as in tourism industry – both have arisen from the ideas of the era of Enlightenment, basing upon the search for natural, original, and real. In recent decades, the understanding of the social construction of tourism attractions and places of interest has emerged in relation with mass tourism. In turn, it has outlined the usage context of the authenticity criterion, and defined the interests guiding them. When questioning the authenticity of some occurrence or phenomenon, it always has to do with an ideological, cultural, historical, or political background.

The notion of cultural heritage is connected with the category of authenticity dependant on the political societal situation, meaning the valuation of certain past cultural elements in modern times. In the thesis, I refer to cultural heritage as a constructed value conception, which involves both the elements of material and non-material traditional local culture. In tourism, the elements of cultural heritage, including the place-related

narratives, acquire sales value, because they enable and help to create an experience for a guest. Such a process has been also referred to as the commodification of heritage.

Focusing on the Lahemaa National Park, I have tried to distinguish between the role of the national park as an institution in designing the places of interest and in selecting suitable legends and traditional narratives. The concrete choice in connection with scenery objects related to folklore and narratives is present at tourism excursion influenced by several factors, the most important of which I consider to be the dialogue between a guide and a visitor. The guide plays the dominant role in the dialogue. Introducing the surroundings, the guide draws attention to concrete scenery elements, cultural phenomena and local characteristics. On the other hand, the guide orientates at the expectations and interests of the people in the group, choosing a narrative and the key to discuss it always according to the audience.

Here, I see the guide telling stories as a storyteller who employs various non-contextual methods and presents the content of place-related narratives in an emotional and enthralling way. The guide is a creative storyteller, whereas creativity does not have to exclude source true performance – basing upon a definite source and referring to it in his commentaries. Creativity is also seen in the way the guide can create new narratives (according to the local oral tradition, folktales in print, custom descriptions, etc.) relating to a given situation, which helps to create a thrill of the place introduced.

In contemporary tourism service, offering thrill and experience has become in the centre of attention. Here, place-related narratives as well as ritual customs service (e.g. placing a wish-stone in a stone pile, washing eyes with a healing spring water, binding ribbons to grove trees, etc.) have an immense potential to create genuine experience related to tourism objects. The guide has to create emotional background and suitable mood. As a part of the experiential aspect, I study playfulness present at children excursions.

The valuation of cultural heritage as well as its transfer of meanings in time is monitored on the example of the Altja Stone Pile in the Lahemaa National Park. This tradition, created in the first years of the national park by a student unit, as a positive conception, has acquired a deploring attitude among the guides of Lahemaa, because of the erosion of the shore. As an effective means against piling stones, the guides mentioned a story of a dog's grave, which is purposefully presented as an anti-narrative, through which an object and its valuation as a pile of lucky stones is ridiculed. On the other hand, stories connected with Altja as a pile of lucky stones are outlined in tourist brochures and in communication between people as in travel recollections. The narratives have a potential to develop tourism attractions and their existence and change.

As to the source material of the local narratives, the texts found in the Estonian Folklore Archives play an important role. In the given area under observation, they have been recollected for more than a century. The material greatest in number and most varied in genre and theme has been submitted to the Archive in 1938–1939 during a competition of collecting place-legends, when pupils wrote down a great many stories connected with their neighborhood. The guides being interviewed have examined the archive material inasmuch as possible. Nevertheless, for a modern guide, several sources in print have been to a great extent the intermediaries of legends documented in the archives. In order to recognize, comprehend, and mediate the characteristics of the area being introduced in a better way, a direct contact with a local, a griot of the area, is crucially important. The number of locally dominant narratives is larger in the repertory of those guides who know local people and life.

In contemporary tourism industry, the entertaining aspect of place-related narratives has become dominant. Thematically, humorous stories prevail as well as legends in relation with dramatics and mystery. Moreover, several narratives in connection with well-known estate owners are present. Their popularity can be explained with the fact that characters in these stories are widely known in the Baltic-German and Russian cultural space. On the background of socio-political changes, folklore as well as the national park has wholly lost the national-ideological accent placing of its nascency.

In conclusion, it can be claimed that although the current thesis tries to study the proportion of traditional local narratives and their implication in the contemporary tourism context, first and foremost according to the individual opinions (guides, expedition leaders), it cannot be forgotten that these estimates reflect certain current value discourses, created or established by authoritative institutions. Undoubtedly, the Lahemaa National Park is one of these institutions creating value discourse.

KASUTATUD ALLIKATE LOETELU

1. Litereeritud intervjuud ja kirjalikud vastused autori valduses

Ad. K. Ade Kuusk	11.02.2004
A. K. Anne Kurepalu	19.03.2003
Anne Kurepalu	11.02.2005
A. P. Arvo Piir	11.02.2004
E. A. Evi Aluoja	21.01.2004
E. L. Ene Liivik	22.01.2004
E. V. Erna Vilu	12.02.2004
J. E. Jaan Eilart	13.12.2003
H.-M. A. Helle-Maie Arikainen	02.12.2004
L. P. Lea Puust	18.12.2003
M. A. Merle Adams	30.12.2003
M. K. Maie Kaja	03.12.2004
M. O. Maarja Orusalu	21.12.2004
M. V. Maret Vihman	20.01.2004
O. P. Olivia Paas	11.02.2004
P. P. Pirje Pungas	22.01.2004
S. G. Saima Gordejeva	19.03.2003
T. V. Tiiu Voogla	09.01.2004
V. T. Vilma Tereping	22.01.2004

2. Arhiiviallikad Eesti Kirjandusmuuseumis:

Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse andmebaas

Eesti Rahvaluule Arhiivi kohamuistendite kartoteek

EFAM, ERA 18C

EFAM, ERA 22

ERA II 215–251

KASUTATUD KIRJANDUSE LOETELU

Aitchison, Clara; MacLeod, Nicola E. and Shaw, Stephen J. 2001. *Leisure and Tourism Landscapes*. Social and Cultural Geographies. Routledge. London and New York.

Altja 1996. Koost. E. Tarvel ja A. Kurepalu.

Alver, Brynjulf 1989. Historical Legends and Historical Truth. – *Nordic Folklore*. Recent Studies. Ed. R. Kvideland and H. K. Sehmsdorf. Indiana University Press. Bloomington and Indianapolis. pp. 137–149.

Anttonen, Veikko 1996. *Ihmisen ja maan rajat*. „Pyhä” kulttuurisena kategoriana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 646. Helsinki.

Bendix, Regina 1989. Tourism and Cultural Displays: Inventing Traditions for Whom? – *Journal of American Folklore*. Vol. 102. pp. 131–146.

Bendix, Regina 1994. The Quest for Authenticity in Tourism and Folklife Studies. – *Pennsylvania Folklife*. Vol. 43. pp. 67–70.

Bendix, Regina 1997. *In Search of Authenticity*. The Formation of Folklore Studies. The University of Wisconsin Press.

Bendix, Regina 1999. On the Road to Fiction. Narrative Reification in Austrian Cultural Tourism. – *Ethnologia Europaea*. Vol. 29. pp. 29–40.

Bendix, Regina 2000. Heredity, Hybridity and Heritage from One Fin de Siecle to the Next. – *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity*. Ed. P. J. Anttonen. Multicultural Centre. Botkyrka, Sweden. pp. 37–54.

Bendix, Regina 2002. Capitalizing on Memories Past, Present and Future. – *Anthropological Theory*. Vol. 2(4). pp. 469–487.

Dettmer, Elke 1994. Moving Toward Responsible Tourism: A Role for Folklore. – *Putting Folklore to Use*. Ed. M. O. Jones. The University Press of Kentucky. pp. 187–197.

Eesti Loodus. 1972/11.

Eisen, Matthias Johann 1996. Esivanemate ohverdamised. Toim. Ü. Tedre. Tallinn.

Handler, Richard and Jocelyn Linnekin 1984. Tradition, Genuine or Spurious. – *Journal of American Folklore*. Vol. 97. pp. 273–290.

Haridusministeeriumi Teataja 1938. nr. 25. lk 266–267.

Hiemäe, Mall 1978. *Kodavere pajatused*. Tallinn.

Hiemäe, Mall 2001. Maastik ja kohapärimus. – *Maastik: loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis*. Toim. H. Palang, H. Sooväli. Tartu, lk 86–95.

Hiemäe, Mall 2003. Eesti Rahvaluule Arhiivi rajaleidmised. – *Pärimus ja tõlgendus*. Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. Toim. T. Jaago ja E. Kõresaar. Tartu, lk 50–60.

Hobsbawm Eric 1983. Introduction: Inventing Traditions. – *The Invention of Tradition*. Ed. by E. Hobsbawm and T. Ranger. Cambridge University Press, pp. 1–14.

Honko, Lauri 1979. Perinteen sopeutumisesta. – *Sananjalka* 21, pp.57–76.

Honko, Lauri 1998. Folklooriprotsess. – *Mäetagused*. nr. 6. Tartu. lk 56–84.

Hufford, Mary 1994. *Conserving Culture. A New Discourse on Heritage*. University of Illinois Press. Urbana and Chicago.

Jaago, Tiiu ja Jaago, Kalev 1996. *See olevat olnud...* Rahvaluulekeskne uurimus esivanemate lugudest. Tartu.

Joonuks, Helmut 1969. *Viru rannikul*. Tallinn.

Joonuks, Helmut 1972. *Võsu*. Tallinn.

Juske, Anto 2003. *Käsmu 550*. Käsmu.

Jääts, Liisi 2005. Pärandmaastik talupidaja ja kultuuripärandi kaitse vaatepunktist. – *Kultuur ja võim*. Eesti Rahva Muuseumi 46. konverents. Tartu, 14.–15.4.2005. Ettekannete kokkuvõtteid. Tartu. lk 13.

Kagu-Eesti turist 1923. Tartu.

Kalevipoja radadel 1961. Tallinn.

Kallasmaa, Maarja 2000. Põhja-Eesti kohanimed talupojaidentiteedi peegeldajana. – *Eestlane ja tema maa*. Tallinn, lk 197–206.

Kant, Edgar 1999. Organiseeritud kodu-uurimise esimene aastakümme: 1920–1930. – *Linnad ja maastikud*. Koost. O. Kurs. Tartu, lk 416–429.

Kas tunned maad 1965. Tallinn.

Kindel, Melika 2001. Kuusalu kohapärimus kaasajal (1999. a koolides toimunud küsitluse põhjal). – *Klaasmäel*. Pro Folkloristica VIII. Tartu, lk 70–80.

Kindel, Melika 2002a. *Lokaalse identiteedi avaldumine Viinistu küla kohapärimuses*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. (käsikiri TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis.)

Kindel, Melika 2002b. ERA 1938/1939. aasta kohamuistendite võistluskogumine. – *Kogumisest uurimiseni*. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 20. Eesti Kirjandusmuuseum. Tartu, lk 99–111.

Kindel, Melika 2004. Turismi roll kohapärimuslikus folklooriprotsessis. – *Pärimusmuusika muutuvus ühiskonnas 2. Töid etnomusikoloogia alalt 2*. Toim. I. Rüütel. lk 155–159.

Kindel, Melika 2005. Vürtsi ja rosinaid sekka... Kohajuttudest giidi repertuaaris. – *Aega otsimas*. Pro Folkloristica XII. Tartu, lk 67–78.

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1998. *Destination Culture*. Tourism, Museums and Heritage. University of California Press.

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara and Bruner, Edward M. 1992. Tourism. – *Folklore, Cultural Performance, and Popular Entertainments*. A Communication-centered Handbook. Ed. R. Bauman. New York, Oxford. Oxford University Press. pp. 300–307.

Koitjärv, Teet 1998. Loodushoid ja turism läbi aegade. <http://www.ecotourism.ee/oko/>

Kuutma, Kristin 1998. *Folkloorifestivalid kui tänapäeva traditsioon*. Magistritöö. Tartu Ülikool. (käsikiri TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis.)

Käsmu 1994. Koost. K. Kristenbrun ja A. Kurepalu.

Lahemaa teejuht 1998. Tallinn.

Landberg, O. 1966. *Rakvere radadel*. Tallinn.

Lang, Valter 1999. Kultuurmaastikku luues. Essee maastiku religioosest ja sümboliseeritud korraldusest. – *Eesti Arheoloogia Ajakiri 3,1*, lk 63–85.

Loorits, Oskar 2002. Elupiltide maalimine. – *Endis-eesti elu-olu III*. Lugemispalu põllumehe elust. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 17. Tartu, lk 11–16. = *Rahvapärimeste selgitaja I* (1939). Tartu, lk 201–204.

MacCannell, Dean 1999. *The Tourist. A New Theory of the Leisure Class*. University of California Press. Berkley and Los Angeles, California

Meimer, René 1998. Ökoturismi mõiste ja sisu. <http://www.ecotourism.ee/oko/>

Parts, Priit-Kalev 2004. Väärtuse määratlemine maastikul: Eesti loodus- ja muinsuskaitse hindamispraktika analüüs. – *Akadeemia*, nr 2 lk 227–267.

Parts, Priit-Kalev 2003–2004. Eesti kaitsealade kultuuripärandi olukorra ja eesmärgianalüüs ning kultuuripärandi hoiu kontseptsiooni ettepanek. <http://www.karularahvuspark.ee/>

Peil, Tiina 2001. Maastike keskel. – *Maastik: loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis*. Toim. H. Palang, H. Sooväli. Tartu, lk 57–66.

Reisimaailm 2003/1. – Päranditurism ja turismipärand ehk Eesti sees on mitu väiksemat Eestit. lk 35–39.

Reisimaailm 2002/2. – Ökoturism – see on ideoloogia, elulaad, turismimagnet. lk 12–13.

Ranniku, Veljo 1972. Et Lahemaast saaks tõeline rahvuspark. – *Eesti Loodus* nr 11. lk 672–674.

Rattus, Kristel 2005. Personaalne traditsioonitõlgendus pärandkultuuri kaitsealal. – *Kultuur ja võim*. Eesti Rahva Muuseumi 46. konverents. Tartu, 14–15.4.2005. Ettekannete kokkuvõtted. Tartu, lk 41–42.

Rommel, Mari-Ann 2000. Lääne-Harjumaal rahvaluulet kogumas: mõtterännakud Rudolf Põldmäe jälgedes. – *Rahvast, luulest ja meretuulest*. Harjumaa folkloorikogumik. Harjumaa uurimusi 5. Harjumaa Muuseum. Keila, lk 33–52.

Rommel, Mari-Ann 2001. *Eesti kohapärimus folkloristliku uurimisainena*. Magistritöö. Tartu Ülikool. (käsikiri eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis)

Rommel, Mari-Ann 2002. Kohapärimuse digitaliseerimine Eesti Rahvaluule Arhiivis. – *Kogumisest uurimiseni*. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 20. Eesti Kirjandusmuuseum. Tartu, lk 115–132.

Ryden, Kent C. 1993. *Mapping the Invisible Landscape*. Folklore, Writing and the Sense of Place. Iowa: University of Iowa Press.

Sansdalen, Unni 1986. Identity and Local Society: Setesdal Today. – *ARV. Scandinavian*

Yearbook of Folklore. Vol. 42. lk.159–174.

Siikala, Anna-Leena 2004. Kuuluvuspaigad: ajaloo taasloomine. – *Mäetagused* nr 26. Tartu, lk 53–68.

Siimon, Ivar 1996. Turisminduse alused. Tartu Ülikool. Majandusteaduskond. Tartu.

Siin ja sealpool maanteed. Rakvere rajoon 1969. Tallinn.

Siin ja sealpool maanteed. Harju rajoon 1978. Tallinn.

Šmidchens, Guntis 1999. Folklorism Revisited. – *Journal of Folklore Research*, Vol. 36. pp. 51–70.

Tarvel, Enn 1993. *Lahemaa ajalugu*. Tallinn.

Tedre, Ülo; Viires, Ants 1998. Uurimislugu. – *Eesti rahvakultuur*. Tallinn, lk 15–45.

Teo, Peggy; Yeoh, Brenda S. A. 1997. Remaking Local Heritage for Tourism. – *Annals of Tourism Research*, Vol. 24 (1), pp. 192–213.

Tomps, Fredi 1972. Inimese loodut ja loodavat meie rahvuspargis. – *Eesti Loodus* nr 11. lk 684–687.

Tuisk, Astrid 2001. Siberi eestlaste kohapärimus tänapäeval. Kohastumise probleeme. – *Pärimuslik ajalugu*. Tartu, lk 74–90.

Turismi teataja 1937/3. Eesti turistide ühingu häälekandja. – *Võsu ja Käsmu*. lk 76–79.

Turismi teataja 1937/4. Eesti turistide ühingu häälekandja. – Ülevaade 1937. aasta suvitushooajast ajakirjanduse andmetel. lk 119–124

Tõnurist, Edgar 1972. Lahemaa rahvuspark. – *Eesti Loodus* nr 11. lk 641–648.

Urry, John 2002. *The Tourist Gaze*, 2nd edition. Sage. London.

Vana Kannel III 1938. Kuusalu vanad rahvalaulud I. Monumenta Estoniae Antiquae. Toim. H. Tampere. Tallinn.

Viidalepp, Richard 1938. Öppigem tundma oma kodukohta kohamuistendeid kogudes. – *Eesti Noorus*, nr 12. Tallinn, lk 437–440.

Viidalepp, Richard 1939a. Aruanne kohamuistendite kogumise võistluse tulemustest ja auhindadest. – *Rahvapärimeste Selgitaja*, nr 7. Tartu, lk 195–199.

Viidalepp, Richard 1939b. Korjake kohamuistendeid! – *Rahvapärimeste Selgitaja*, nr 7. Tartu, lk 205–209.

Viidalepp, Richard 1939c. *Valimik muistendeid koolide kogumisvõistluselt 1939*. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused, nr 10. Tartu.

Viidalepp, Richard 1959. Rahvajutustaja rahva hulgas. – *Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVI*. Tallinn, lk 275–299.

Viiding, Herbert 1981. *Lahemaa kivid*. Tallinn.

Viires, Ants 2001. Folklorismi süünd Eestis. – *Kultuur ja traditsioon*. Tartu. lk 263–273.

Vilbaste (Vilberg), Gustav 1923. *Kodumaal rännates I*. Tallinn

Vilbaste (Vilberg), Gustav 1921. *Harjumaa*. Maateaduseline lugemik. Tallinn.

Västriku, Veinika 2000. *Sissevaateid Suure-Jaani kihelkonna muistenditesse rõhuasetusega kohapärimusel*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. (käskiri TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis).

LISA 1.

Küsitlus. PAIGAD JA RAHVAPÄRIMUS

Viimastel aastatel on nii akadeemilises ringkonnas kui ka ühiskonnas laiemalt suurenenud huvi kohasidusa pärimuse vastu. Olles üheteaegu inimese paikkondliku identiteeditaju toetaja, aitab pärimus tutvustada oma kodukanti võõrastele ja turistidele. Kohamuistendite praktiliseks kasutusvaldkonnaks ongi pikka aega olnud turism, mille eri meediumid (turismibrošüürid, giidid) on kaasajal kujunenud olulisteks kanaliteks pärimuse vahendamisel. Siinkohal on just giidi roll tähelepanuväärne. Tutvustades mingi paikkonna ajalugu ning kultuurilist eripära, loob giid uue jutustamissituatsiooni - vahetu kontakti enda ja kuulaja vahel. Sarnaselt jutustajale kohandab ka giid oma juttu vastavalt kuulajaskonna eale ning huvidele.

Oma uurimuses kavatsen vaatluse alla võtta selle, kuidas kohamuistendeid ning legende tänapäeval turisminduses kasutatakse ning missugused on erinevused võrreldes lähiminevikuga. Missugused paigad on tähtsad, millised teemad ja lood on populaarsed jne. Siinkohal pöördun Teie poole ning palun vastata järgnevale küsimustikule. Küsimustele ei pea vastama punkthaaval, pigem olgu need üldiseks teemaorientiiriks. Kuna materjalid lähevad hiljem hoiule Eesti Rahvaluule Arhiivi, on soovitatav kirjutada A-4 paberi mõlemale küljele (siseserva köitmise jagu tühjaks jättes, musta pastakaga), või saata elektronpostiga; melikakindel@hotmail.com

1. Kuidas Teist sai giid?
2. Mille alusel olete valinud oma tegevuspiirkonna(d)?
3. Kas Teil on välja kujunenud või paika pandud oma kindel marsruut? Missugune see on? Kes/mis määrab marsruudi?
4. Mille alusel on valitud peatuspaigad (loodus- ning kultuuriobjektid) teie marsruuti? (*atraktiivsus, eksponeeritus, ligipääsetavus, väärtus*)
5. Millised on need paigad ja loodus- ning kultuuriobjektid, mille juures teete tutvustamiseks kindlasti (pikema) peatuse? Miks just need paigad on Teie meelest olulised, tutvustamist väärt?
6. Millistest allikatest olete saanud teadmisi oma tegevuspiirkonna objektide ning sündmuste kohta? (*ajalooallikad, raamatud, turismibrošüürid, ajakirjandus, kohalikud isikud*)
7. Kuidas esitate Teile teadaolevat informatsiooni, sealhulgas erinevaid rahvajutusüžeesid? Kuidas isiklikult suhtute esitatavasse, loominguliselt või peate oluliseks pigem autentsust?
8. Millised peavad olema paikadega seotud jutud, et pälvida külastaja tähelepanu? (*põnevus, kaasahaaravus, emotsionaalsus, romantika jne*). Tooge mõned näited.
9. Millised on Teie kogemuse põhjal need konkreetset teemad või lood, mis külastajat kõige enam paeluvad? Näiteid.
10. Kas olete tutvustanud mõnda paika ka kui energiavälja või tervendavat kohta ning mis ajast alates olete nii toiminud? Kuidas külastajad sellesse on suhtunud? Kuidas Teie ise sellesse suhtute?
11. Milliseid nippe kasutate külastaja huvi tõstmiseks? Kas olete sel eesmärgil ka ise mõned lood välja mõelnud? Millised?

12. Mis üldse võiks olla põhjuseks, et kasutakse paikade tutvustamisel rahvajutte? (*esituse ilmestamine; kuulajate kaasahaaramine; meelelahutus; paikade eripära, ainulaadsuse rõhutamine; ühtekuuluvustunde rõhutamine jne*).
13. Nimetage paiku, millega seoses kõnelete peaaegu alati küllastajatele ka legende? Millised on need legendid?
14. Kuidas varieerite oma juttu vastavalt küllastajatele, arvestades nende vanust, päritolu, varasemaid taustateadmisi ning huvitatuse astet? (*erinevad sihtgrupid – kooliõpilased, pensionärid, erialainimesed, välismaalased, kohalikud, linnainimesed jne*).
15. Kuivõrd orienteerute oma töös sellele, kuidas küllastajad reageerivad ning mida nad küsivad? Kas olete saanud ka küllastajatelt tagasisidet või hinnangut oma materjalile? Kas on olnud juhtumeid, kus küllastajad on ise midagi rääkinud? Mida?
16. Kuidas hindate ise erinevaid küllastajate kontingente? (*nende huvitatus, küsimuste esitamine, suhtumine jne*)

Nimi:

Vanus:

Elukoht:

Taust (haridus, huvid):

Staaž giidina:

Tegevuspiirkond:

Suhe tegevuspiirkonda (kohalik, sissetulnu jne):

Koostööle lootma jäädes,

Melika Kindel

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule magistrand

Harjumaa

Kolga sjk 74602

melikakindel@hotmail.com

LISA 2.
SÄRULISED PAELTEGA PROTESTIMA.

Virumaa Teataja, Reede 2003-06-13

Kolm aastat tagasi ilmestasid Vihulas Viru Säru toredad omatehtud särutised. Sellised omatehtud sõbralikud elukad. Seekord teeb toimkond ettepaneku kaunistada pidu värviliste paeltega, mis säru kujundaja Riina Vanhase ettepanekul seotaks peoplatside juurde püstitatud harkjalgade või kiigepostide külge.

Idee aluseks on endisaegsed ohvri- ja tänupaelad, mis seoti ohvri- või hiiepuu okste külge, samuti kiigepostide külge, kui esimest korda kiikuma tuldi. Palju tseremoniaalseid kinkepaelu kulus vanasti pulmas pruudilgi. Esimese paela sidus pruut ikka pulmapillimehe pilli külge.

Ohvipaelad olid tavaliselt punased või punasekirjalised, meenutades muistset verega seotud ohvriandi. Meie hõimuvellede udmurtide juures mäletati näiteks veel hiljaaegu kodulindude ohverdamist kiige juures.

Ohvri- või kinkepael võis olla põimitud värvilistest lõngadest kalasabatehnikas nagu rahvarõiva säärepaelad, see võis olla ka lihtsalt punane lõng või nõör, kitsas riideriba või lint. Tänapäeval võiks kasutada ka igasuguseid poepaelu. Lääne-Eestis ehiti pulmapaelu uhkete lõngadest või sitsiribadest tuttidega.

Riina Vanhase arvates võiksid need kaasatoodud paelad olla sümboliseerivalt säruliste heade mõtete kandjad. Sest palju häid mõtteid koos on ju Suur Jõud. Ja särulised saavad peo kaunistamisele ise kaasa aidata. Seega - tooge ise paelu kaasa, soovitage seda teha ka oma kodustel ja sõpradel, kes särule tulevad.

Kui on soovi, siis rühmad võiksid punuda hästi laiad ja pikad paelad, nagu vööd või käterätid, ning oma nimesildigi juurde kinnitada - las see pael ehib pidu ja teatab kõigile, et teie rühm on omade heade soovidega ka särul!

Kõiki meid on vapustanud Lahemaa kaunite metsade kuritahtlik lageraie, ohus on mererannik, kuhu tahetakse uhkeid suvemaju ehitada. Seadused ei toimi, mängus on ka inimeste ahnus. Eesti ilus loodus on ohus Lahemaal, on ohus mujalgi.

Kutsun üles - näitame vaikides oma protesti nende sigaduste vastu sellega, et seome Viru Särule tulles oma ohvipaelad, mõeldes Lahemaa looduse kaitsele, Ilumäe hiiepärna okste või tüve külge!

Muistne püha hiiepuu asub Palmsest kolm km Ilumäe poole sõites tee ääres paremat kätt. On ka pärnale osutav viit.

Hiiepuu juures võib ka rahvalaule laulda. Soovitame teile ka omalt poolt üht Jõhvi kandi regilaulu, mida võib laulda ükskõik mis tuttaval regiviisil:

Läksin vihtaje Viruje,

lehesee kaske 'eie.

Kaske varsti vastaeli:

“Riisu õksad, karsi karbed,

ära raiu ladvakesta!

Jäta latva linnu laulda,

ühe linnu hüüdelie,

kõige lindude kumada!

Ei kägu kivijä kuku

ega karga kannu õtsa,

istub puhtajä puujä,

lehessie kaske ´eie.”

Igor Tõnurist, Viru Säru kunstiline juht

LISA 3.

PÄEVAINTERVJUU: RETKEJUHT KIBELEB KEVADESSE.

Virumaa Teataja, Neljapäev 2002-02-21

Vabakutseline giid füüsilisest isikust ettevõtja Anne Kurepalu, kes elab Palmse lähedal metsas, kannab iga turismihooaja lõpus kuludesse kaks joppi ning paar paari tossusid ja metsas trööpamiseks sobivaid matkapükse.

Täna on giidide päev. Paras aeg pidu pidada, sest on rahulik aeg, turistid veel ei liigu. Millal kibekiireks läheb?

Minul maikuu, õieti aprillikuu viimasel nädalal. Kui selle aasta kalendrit vaadata, siis on tellimisi septembrikuu lõpuni.

Kas kõik päevad on kinni?

Ei. Ma ei võta kohe kindlasti kõiki pakkumisi vastu. Kui tahta oma tööd kvaliteetselt teha ja mitte muutuda grammofoniks, siis ei saa. See on nii raske töö, et seda ei jaksa iga päev teha.

Raske töö.

Giidi töö on väga raske. Just vaimselt. Esiteks on väga vastutusrikas, oled grupi eest vastutav ja see tunne saadab sind kõik need päevad. Teiseks nõuab see amet inimeselt erinevaid oskusi.

Milliseid?

Ta on nagu näitekirjanik või režissöör, paneb kokku programmi. Siis on giid lavastaja, kes selle programmi lavastab ja juhib. Seejärel on ta näitleja, kes esitab kava niimoodi, et kuulajal igav ei hakka.

Tagatipuks peab giid olema iseenda üpris armutu kriitik - jälgima, kas see, mida ta räägib, ka turistile kohale jõuab. Et osa infost saab edasi anda naljajuttude või lustlike luuletuste abil, siis on möödapääsmatu ka huumorimeel.

Kõike kokku võttes on reispäev väga pingutav. Ühe kaheksatunnise ekskursiooni järel, kui juhtub hea grupp olema - küsib hästi palju - olen nii tühi, et järgmisel päeval enam samal tasemel tööd teha ei suuda. Ma lihtsalt ei jääks endaga rahule.

Mis saab siis, kui jääte turisti küsimusele vastuse võlgu?

Ütlen ausalt, et ei tea. Või luban kodus teatmikest järele vaadata. Ega giid ole ka üliinimene või entsüklopeedia, et peab kõike teadma. Aga ma loen palju, teen väljakirjutusi ning olen kõikvõimalike küsimiste tarvis sisse seadnud väikese abiraamatu. See on mul alati kaasas.

Kes sobivad giidiks?

Enamik neist, kes selles ametis töötab, tunneb vajadust suhelda inimestega, tahab anda endast ja kohalikust kultuurielust midagi. On natuke nagu pedagoogid ka. Ise sain ajaloolase ja inglise keele õpetaja haridusega giiditööks hea põhja alla.

Pean oluliseks isiklikku suhet sellesse objekti või asja, millest räägid. Suhe tekib aga siis, kui tead paigast rohkem, kui on kirjas turismiteatmikus või teatmeteoses.

Selleks peab tegema marsruudiga väga palju tööd: käima kohapeal, vestlema inimestega, koguma taustinfot, külafolkloori. Nii saab rääkida selle koha turistile südamelähedaseks. Aastaarvud ununevad giidi juttu kuulates, külalisele jääb aga alles mingi meeoleolu ja tunne.

Enda jaoks pean väärtuslikumateks Altja külas elatud aastaid. Tolleaegne vana sugupõlv, kes praegu puhkab Esku kalmistul, andis nii palju hingetoitu, et sellest jätkub endale ja teistele jagamiseks. Paljud tookord kuulnud jutud rändavad turistidega mööda maailma ringi.

Millised on teie lemmikmarsruudid?

Üks algab Tallinnast ja lõpeb Narvas. Selgrooks on Põhja-Eesti paekallas ehk klint. Olen natuke kivihull, lapsest saadik kivide vastu huvi tundnud. Marsruut pakub selle huvi rahuldamiseks palju võimalusi, on mitmekesine nii kultuuri kui ka looduse poolest.

Peale selle olen väiksemate gruppidega teinud metsa- ja looduseretki. Ka rabadesse. Oleme käinud päikesetõusu tervitamas Viru ja Lauka rabas. Mulle meeldivadki rohkem tillukesed grupid ja need, kes tahavad hästi palju looduses liikuda.

Nii et kõpskingadega teie tööl ei käi.

Üldiselt käin jah rohkem botaste või heade matkajalanõudega. Suvel kipub päevakilometraaž ulatuma kümne kuni viieteistkümne kilomeetrini. Aga mulle meeldib. Ei taha paiga peal istuda ja tegeleda nüri paberitöoga. Giiditöö on loominguline, panen ise marsruudi kokku, ise teen ja vastutan.

Kas vabakutselise leivast elab ära?

Suvel küll, talvel tuleb aju tööle panna. Olen talvega trükiks ette valmistanud kaks raamatut. Üks on Pärисpea poolsaarest, tekstid on kirjutanud külade kohalikud kodu-uurijad.

Teine on Viktor Masingu teksti ja Fred Jüssi fotodega Eesti metsalillede raamat, mille tõlkis inglise keelde minu giidist kolleeg Saima Gordejeva. Raamatus on mõnusad tekstid 113 metsalille kohta. Usun, et sellest saab abimees giididele, metsameestele, õpetajatele, kel on vaja tutvustada loodust väliskülalistele.

Olete ligi kolmkümmend aastat retkejuhina tegev olnud. Ehk meenub mõni seik.

Läänevirulased teavad hästi 70-ndatel aastatel Altja neeme tipule tekkinud õnnekivide hunnikut. Asutasid selle ehitusmalevlastest tudengid oma lõpuõhtul. Turistidega jätkasime, igaüks viis oma kivi ja luges meelelise luuletuse.

Paar aastat hiljem, kui jälle neemelt tulin, ütles Neemela talu perenaine Laura, et kaua sa käid oma turistidega minu koera haua peal palvetamas. Sinna olevat nimelt tema koer Jaska maetud.

Lõpetasin seal käimise ära, aga mitte koera pärast. Minule hakkas kohale jõudma, et kivide rannast ära viimisel on kurvad tagajärjed. Kivi hoiab kinni tükikest maad, meri aga hakkas ära viima randa selle tühja koha pealt, kust kivid olid hunnikusse tassitud.

Õnnekivihunnik aga kogus kõrgust edasi.

Minu suureks rõõmuks peksis hiljutine novembritorm selle hunniku merre tagasi. Kivid on läinud sinna, kuhu nad tegelikult kuuluvad. See tähendab hoidma kinni rannamaad. Ma loodan, et enam ei tule sinna mingit hunnikut.

Käsmuski oleks turistidel nüüd targem õnnekivid hunnikust tagasi randa visata. Kui oma turistidele sellest räägin, muutuvad nad väga tõsiseks ja mõtlikuks.

Sest nõnda nagu kividega, on ka inimestega. Me peame elus üksteisest rohkem hoolima. See, mis täna näib enesestmõistetav, ei pruugi homme enam niimoodi olla. Head sõnad tuleb öelda täna, mitte jätta homseks.

Aivi Pargi

aivi@virumaateataja.ee